

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВОРОБЕЙ ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.13:343.37(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. В. Воробей**

Науковий керівник **Курилін Іван Ростиславович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Воробей О. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

У дисертації здійснено комплексне дослідження правових, теоретичних та організаційно-тактичних засад розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, з огляду на нормативні положення чинного кримінального процесуального законодавства, теорію криміналістики та потреби практики. Висвітлено стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. Сформульовано авторське визначення поняття конвертаційного центру, що запропоновано тлумачити як стійку, організовану злочинну групу з чітким розмежуванням обов'язків її учасників, основною діяльністю якої є надання підприємствам реального сектору економіки послуг щодо штучного завищення податкового кредиту з податку на додану вартість і валових витрат з метою навмисного ухилення від сплати податків, розкрадання бюджетних коштів та подальшої легалізації грошових коштів чи іншого майна останніми, шляхом їх незаконної конвертації, використовуючи реквізити підконтрольних фіктивних і транзитних підприємств.

Досліджено, що структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру, утворюють такі елементи: 1) криміналістична характеристика конвертаційного центру; 2) способи вчинення кримінальних правопорушень; 3) обстановка вчинення кримінальних правопорушень; 4) типова слідова

картина.

Встановлено, що виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, має певні особливості, обумовлені ступенем їх латентності, способом учинення, особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, типовими слідами, а також початком досудового розслідування.

Визначено обставини, які підлягають встановленню й дослідженню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень аналізованої категорії: 1) які характеризують діяльність конвертаційного центру, відображають специфіку конвертаційних схем; 2) виявлення сумнівних фінансових операцій чи укладених правочинів і дослідження поведінки осіб, причетних до цих операцій або правочинів; 3) передання й отримання доходів унаслідок учинення кримінальних правопорушень.

Класифіковано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: а) за ступенем складності способу здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна (прості і складні); б) залежно від ставлення до вини (особа визнає свою вину в учиненні кримінального правопорушення або не визнає свою вину); в) відповідно до встановлення організатора злочинної діяльності (встановлено організатора конвертаційного центру й інших учасників; не встановлено організатора конвертаційного центру, а встановлено інших учасників; встановлено організатора конвертаційного центру, а не встановлено інших учасників); г) залежно від ролі особи в механізмі діяльності конвертаційного центру (використано підприємство, де суб'єкт здійснення конвертації є посадовою особою (директор, головний бухгалтер); використано фіктивний суб'єкт підприємництва або підставну фізичну особу, задіяно осіб, які професійно займаються конвертаційною діяльністю).

Сформульовано версії щодо розслідування діяльності конвертаційного центру: 1) конвертаційний центр функціонує за внутрішнім транзитом – здійснюють конвертацію грошових коштів без залучення рахунків в іноземних

банках; 2) конвертаційний центр функціонує за зовнішнім транзитом – здійснюють конвертацію грошових коштів із залученням рахунків іноземних банків.

Розроблено типову схему допиту свідків і підозрюваних у кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів, комплексні питання якої стосуються: 1) джерел інформації про первинне кримінальне правопорушення та намір конвертувати отримані злочинні прибутки; 2) обставин і способів учинення конвертації; 3) особи (осіб), що здійснювали конвертацію; 4) діяльності банку, за допомогою якого кошти конвертують і легалізують.

Визначено об'єкти обшуку в кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів, а саме: 1) місця роботи й проживання підозрюваних осіб та їх співучасників; 2) інші приналежні цим особам приміщення; 3) транспортні засоби. Обґрунтовано, що в межах слідчого огляду для отримання доказів необхідно дослідити документальний, грошовий, товарний потоки підприємств і зіставити їх.

Встановлено, що в кримінальних провадженнях стосовно діяльності конвертаційних центрів здебільшого проводять: економічні експертизи (бухгалтерська, фінансово-кредитна, фінансово-економічна експертизи); технічні експертизи документів; почеркознавчі експертизи документів; експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів. Запропоновано типовий перелік питань, окреслено завдання, на виконання яких спрямовано експертизи, надано рекомендації щодо підготовки об'єктів і матеріалів для кожного із зазначених видів експертних досліджень.

Ключові слова: конвертаційний центр, кримінальне провадження, криміналістична характеристика, слідчі (розшукові) дії, типові слідчі ситуації, спеціальні знання.

SUMMARY

O. Vorobei. Investigation of criminal offences related to conversion centers' activity. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Law, specialty 12.00.09 «Criminal Process and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity». – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

Thesis presents comprehensive research of legal, theoretical, organizational and tactical aspects of investigation of criminal offences related to conversion centers' activity with due attention to provisions of current criminal procedural law, criminalistics' theory and practical needs. Author outlines the current status of research in the mentioned area - investigation of criminal offences related to conversion centers' activity. Individual definition of conversion centers is provided – a sustainable organized criminal group with clear segregation of duties among its members whose basic activity is provision of services to real economy enterprises (artificial overstatement of tax credit (VAT and gross expenditure tax) with aim to intentionally evade tax payment, embezzle the budget assets and ensure further legalization of money or other property through its illegal conversion via controlled phoenix and transit companies).

Criminalistic characteristics of conversion centers are revealed along with methods of commission of certain crimes related to their activity. Structure of the abovementioned characteristics is composed of the following elements: 1) criminalistic characteristics of conversion center; 2) ways of criminal offence commission; 3) environment where the criminal offence has been committed; 4) typical trace picture.

It is established that detection of criminal offences related to conversion centers' activity has certain peculiarities shaped by the level of its latency, modus operandi, offender's identity, typical traces and initial stage of pre-trial investigation.

Author identified circumstances subject to establishment and study during the pre-trial investigation of the following crime category:

1) those which characterize the activity of conversion center; specificity of conversion schemes; 2) identification of suspicious financial operations or agreements, examination of behavior of persons involved in these operations or agreements; 3) transfer and receipt of profit as a result of criminal offence commission.

Author formulates classification of typical investigative scenarios at initial stage of investigation of criminal offences related to conversion centers' activity: a) by the level of complexity of the method selected to convert money or other property (simple and complex); b) depending on the attitude to guilt (person admits/does not admit one's guilt); c) identification of the person responsible for criminal offence commission (organizer/other participants are identified; organizer is not identified/other participants are identified; organizer is identified/other participants are not identified); d) depending on the role of person in the mechanism of conversion center activity (enterprise is involved where official is a subject of conversion (director, chief accountant); sham entrepreneur or individual are involved along with conversion activity professionals).

Certain versions related to investigation of conversion center activity are presented: 1) conversion center functions on the basis of internal transit with conversion of money without involvement of accounts in foreign banks; 2) conversion center functions on the basis of external transit with conversion of money through accounts in foreign banks.

Author developed and grouped the typical algorithm of witness and suspect interviewing in criminal proceedings related to conversion centers' activity regarding certain issues, namely: 1) sources of information about primary criminal offence and intention to convert the illegally obtained assets; 2) circumstances and ways of conversion completion; 3) person(s) responsible for conversion; 4) activity of bank used to convert and legalize money.

Objects subject to search in relevant criminal proceedings are defined: 1) suspect's/accomplices' places of work and residence; 2) other premises related to the abovementioned persons; 3) means of transport. In the course of investigative

examination it has been identified that in order to obtain evidence law enforcement must check the document, money and commodity flows at the enterprises and ensure proper collation procedure.

A conclusion is made that the following types of examination are usually performed during the criminal proceedings related to conversion centers' activity: economic (accounting, financial, credit); technical (documents, handwriting, computers and software). Typical list of questions is presented along with tasks set for examination and recommendations for preparation of objects and materials for each examination type.

Key words: conversion center, criminal proceeding, criminalistic characteristics, investigative (search) activity, typical investigative scenarios, special knowledge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6 (15). С. 162–166.
2. Воробей О. В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *KELM. Knowledge. Education. Low. Management. – Lodz (Poland)*. 2016. № 4 (16). С. 228–237.
3. Воробей О. В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2017. № 1 (42). С. 161–167. (Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»).
4. Воробей О. В. Використання спеціальних знань та призначення окремих видів судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 154–160.
5. Воробей О. В. Особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 159–162.
6. Воробей О. В. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 349–351.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Воробей О. В. Щодо необхідності дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 27 січ. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 16–18.

2. Воробей О. В. Основні види судових експертиз, які призначаються при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 102–104.

3. Воробей О. В. Типова слідова картина вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький, 2017. С. 740–742.

4. Воробей О. В. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 122–123.

5. Воробей О. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ, 2017. Ч. 2. С. 133–137.

6. Воробей О. В. Окремі засади тимчасового доступу до речей і документів при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя Н. І. Клименко (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ–Маріуполь, 2018. С. 66–67.

7. Воробей О. В. Об'єкти обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 35–37.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	12
ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ	23
1.1. Стан наукового дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.....	23
1.2. Криміналістична характеристика конвертаційних центрів і способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з їхньою діяльністю.....	39
1.3. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, і слідова їх картина	63
Висновки до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ	75
2.1. Виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, і початок кримінального провадження	75
2.2. Обставини, які підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів	93
2.3. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.....	112
Висновки до розділу 2.....	128

РОЗДІЛ 3. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ.....	134
3.1. Тактика проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.....	134
3.2. Тактика проведення обшуку й огляду під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів	159
3.3. Використання спеціальних знань і призначення окремих видів судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.....	178
Висновки до розділу 3.....	197
ВИСНОВКИ.....	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	208
ДОДАТКИ.....	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДФС	– Державна фіскальна служба
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	– Кримінальний кодекс
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс
ПДВ	– податок на додану вартість
ПЗФГД	– податкове зобов’язання фіктивної господарської діяльності
СПД	– суб’єкт підприємницької діяльності
ТМЦ	– товарно-матеріальні цінності

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інтеграція України в європейський простір створює передумови для розвитку підприємницької діяльності. Однак досі суб'єкти господарювання мають чимало можливостей для вчинення різноманітних зловживань. Легальні інструменти ринкової економіки (юридичні особи, правочини, ринок цінних паперів тощо) активно використовують певні верстви населення з метою злочинного збагачення. Важливе місце в цьому процесі посідають конвертаційні центри.

Зокрема, протягом 2015 року співробітники Державної фіскальної служби України припинили протиправну діяльність 60 конвертаційних центрів, які проконвертували 18,9 млрд грн, збитки від їхньої діяльності становили понад 3,2 млрд грн; протягом 2016 року – 77 конвертаційних центрів, які проконвертували 27 млрд грн, збитки від їхньої діяльності становили 4 млрд грн; протягом 2017 року – 65 конвертаційних центрів, які проконвертували 13,6 млрд грн, збитки від їхньої діяльності становили понад 2,5 млрд грн; протягом 2018 року – 55 конвертаційних центрів, які проконвертували 12,1 млрд грн, збитки від їхньої діяльності становили понад 2 млрд грн.

В умовах сьогодення конвертаційні центри є злочинними бізнес-структурами, які, порушуючи чинне законодавство, надають іншим суб'єктам господарювання незаконні послуги з метою одержання прибутку. Їхня діяльність забезпечує складні, замасковані процеси вчинення та приховування низки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, які належать до найнебезпечніших діянь, що завдають шкоди економічному добробуту держави та суспільству загалом. Водночас практику їх виявлення та розслідування не напрацьовано на належному рівні.

Теоретичне підґрунтя дисертації становлять фундаментальні роботи вчених, присвячені різним питанням розслідування кримінальних правопорушень, зокрема: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, О. П. Дзісяка,

О. С. Задорожного, А. В. Іщенко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, О. Є. Користіна, О. В. Курмана, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, Т. В. Охрімчук, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Аспектам розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фіктивним підприємництвом і діяльністю конвертаційних центрів, присвячено дослідження таких науковців: Л. І. Аркуші, В. В. Білоуса, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, В. В. Лисенка, В. А. Некрасова та ін.

Праці цих учених становлять значну теоретичну цінність і практичну значущість, однак вони не охоплюють повного комплексу питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. Тому актуальною є необхідність комплексного висвітлення окресленої тематики в контексті правових реалій та особливостей учинення аналізованих кримінальних правопорушень. Важливим є формування криміналістичних рекомендацій з розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Окреслені обставини засвідчили актуальність дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 року № 275. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 21 від 25 жовтня 2016 року) та схвалено Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 1106, 2016 рік).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є вдосконалення положень криміналістичної характеристики та методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, на підставі теоретичного аналізу та в контексті правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- з'ясувати стан наукового дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;
- розкрити зміст та зв'язки структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;
- дослідити криміналістичну характеристику конвертаційних центрів та способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з їхньою діяльністю;
- окреслити обстановку вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, та слідову їх картину;
- визначити ознаки, які мають криміналістичне значення під час виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;
- деталізувати обставини, які підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;
- конкретизувати типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;
- сформулювати тактику проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;

- розкрити тактику проведення обшуку й огляду під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;

- окреслити перспективи розвитку використання спеціальних знань і призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Об'єкт дослідження – злочинна діяльність конвертаційних центрів та діяльність з виявлення і розслідування правоохоронними органами кримінальних правопорушень, пов'язаних з активністю конвертаційних центрів.

Предмет дослідження – розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, з огляду на об'єкт і предмет дослідження, у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку, зокрема: *історико-правовий* – для з'ясування стану наукового дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів (підрозділ 1.1); *логіко-семантичний* – під час формулювання визначення понять у дисертації (розділ 1); *формально-логічний* – для окреслення структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів (розділ 1); *системний* – з метою визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування та побудови версій у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії (підрозділи 2.1, 2.2); *порівняльно-правовий* – у процесі аналізу системи окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій (розділ 3); *статистичний* – під час опрацювання показників, які характеризують результати розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів (розділи 1–3); *соціологічні (спостереження, інтерв'ювання, анкетування)* – для узагальнення результатів анкетування й інтерв'ювання працівників правоохоронних органів, вивчення

матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять систематизовані матеріали офіційної статистичної звітності Генеральної прокуратури України та податкової міліції України за період 2015–2019 років; узагальнені результати вивчення матеріалів 123 кримінальних проваджень щодо діяльності конвертаційних центрів за період 2013–2019 років й узагальнені дані анкетувань 312 співробітників підрозділів податкової міліції (оперуповноважені та слідчі), які здійснювали досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів (регіони дослідження: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ); огляди судово-слідчої практики, офіційні звіти та довідки, а також інший практичний матеріал підрозділів Державної фіскальної служби України та Національної поліції України. Під час підготовки роботи використано досвід автора, набутий за період роботи в слідчих підрозділах податкової міліції.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних досліджень теоретичних і практичних питань методики розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів, у якому сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у відповідному напрямі, зокрема:

вперше:

– деталізовано обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів, а саме: 1) які характеризують діяльність

конвертаційного центру; 2) засвідчують специфіку конвертаційних схем; 3) виявляють сумнівні фінансові операції чи укладені правочини, сприяють дослідженню поведінки осіб, що причетні до цих операцій або правочинів; 4) стосуються передання й отримання доходів унаслідок вчинення кримінальних правопорушень;

– визначено етапи конвертації грошових коштів і майна, притаманні діяльності конвертаційних центрів: I етап – незаконні доходи розміщують у певні фінансові інструменти; II етап – їх від'єднують від джерел походження шляхом використання різних схем фінансових операцій, спрямованих на маскуванню слідів цих доходів; III етап – надають вигляду законності злочинно одержаним доходам;

– розроблено та згруповано за блоками орієнтовний перелік питань, відповіді на які слід отримати під час допитів свідків і підозрюваних у кримінальних провадженнях, щодо діяльності конвертаційних центрів, зокрема відносно: 1) джерел інформації про первинне кримінальне правопорушення та намір конвертувати отримані злочинні прибутки; 2) обставин і способів учинення конвертації; 3) особи (осіб), що здійснювали конвертацію; 4) діяльності банку, за допомогою якого кошти конвертують і легалізують. З огляду на зазначене окреслено особливості проведення допиту: а) механізм злочинної діяльності вирізняється наявністю основних і супутніх кримінальних правопорушень; б) допитувані особи мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну, технічну освіту або професійну підготовку; в) під час допитів слідчому необхідно орієнтуватися у специфічній термінології допитуваного; г) метою допиту є з'ясування загальної схеми злочинної діяльності конвертаційного центру;

удосконалено:

– визначення конвертаційного центру, що слід тлумачити як стійку організовану злочинну групу з чітким розмежуванням обов'язків її учасників, основною діяльністю якої є надання підприємствам реального сектору економіки послуг щодо штучного завищення податкового кредиту з податку

на додану вартість і валових витрат з метою навмисного ухилення від сплати податків, розкрадання бюджетних коштів та подальшої легалізації грошових коштів чи іншого майна останніми шляхом їх незаконної конвертації, використовуючи реквізити підконтрольних фіктивних і транзитних підприємств;

– положення, що характеризують способи здійснення конвертації:

а) використання банківських рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу; б) використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів; в) використання векселів і схем доміциляції за участю фіктивних (транзитних) підприємств; г) використання ощадних сертифікатів на пред'явника;

– ознаки, які мають криміналістичне значення при виявленні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: 1) несплата податків, платежів і порушення порядку звітності; 2) надходження коштів у значних сумах під виглядом оплати значної кількості товарів, послуг тощо за нетривалий період існування підприємства; 3) зняття грошових коштів з розрахункового рахунку наприкінці операційного дня; 4) використання рахунків типу «лоро» для перерахування коштів за нетривалий період існування підприємства; 5) використання кореспондентських рахунків для взаєморозрахунків з іноземними суб'єктами господарської діяльності; 6) спільна юридична адреса для кількох фірм чи адреса, якої не існує, відсутність контактних даних та інформації про службових осіб;

– рекомендації щодо взаємодії слідчого з представниками: підрозділів Національної поліції та Державної фіскальної служби, Міжнародної організації кримінальної поліції в Україні (Інтерполу), Служби безпеки, Національного банку, Фонду державного майна, Міністерства фінансів, Антимонопольного комітету, Державної аудиторської служби, експертних установ, органів нагляду, спеціалістами різних галузей знань (у галузі бухгалтерського обліку, у сфері банківської діяльності, комп'ютерної техніки

та програмного забезпечення) тощо під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;

дістало подальший розвиток:

– класифікація конвертаційних центрів, дослідження їхньої структури; обов'язковими умовами діяльності конвертаційного центру є: мета, план діяльності, її тривалість, кількісний склад, ієрархія, структура, матеріальна база, висока технічна забезпеченість, використання сучасних засобів отримання даних і висока конспірація;

– характеристика осіб – організаторів конвертаційних центрів: економічно, організаційно та юридично підготовлені, мають достатній обсяг спеціальних знань і високий професійний рівень, активні, ознайомлені із законами конспірації, яку використовують під час формування організаційної та кадрової структури конвертаційних центрів, оформлення і реєстрації підприємств, мають корупційні зв'язки у владних, правоохоронних структурах та банківських установах;

– положення, що характеризують основні елементи обстановки вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: місце вчинення – поєднання місця виконання окремих дій, фінансових операцій тощо, спрямованих на досягнення злочинної мети, а також місця проведення окремих етапів злочинної схеми; визначаючи час учинення кримінальних правопорушень, слід урахувувати: події, пов'язані зі створенням конвертаційного центру, момент підроблення документів, час вкладення коштів у незаконну фінансову операцію та введення злочинних доходів у законний обіг;

– конкретизовано типові слідчі ситуації (а саме: а) за ступенем складності способу здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна; б) залежно від ставлення до вини; в) відповідно до встановлення організатора злочинної діяльності; г) залежно від ролі особи в механізмі діяльності конвертаційного центру), а також версії (а саме: 1) конвертаційний центр функціонує за внутрішнім транзитом; 2) конвертаційний центр функціонує за

зовнішнім транзитом) початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів;

– положення щодо підготовки та проведення обшуку (документи, що підлягають виявленню та вилученню: 1) регламентують діяльність підприємства; 2) установчі; 3) бухгалтерсько-облікові; 4) страхові; 5) органів державного контролю; 6) підтверджують право власності на майно; 7) можуть містити сліди конвертації грошових коштів чи майна) і огляду (для отримання доказів необхідно дослідити документальний, грошовий, товарний потоки підприємств і зіставити їх; під час документального аналізу необхідно встановити ланцюг проходження товарів від початкового постачальника до кінцевого споживача та перелік задіяних підприємств);

– рекомендації щодо використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, зокрема під час проведення експертиз, документальних перевірок (ревізій), отримання письмових висновків спеціалістів, участі спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій, допиту експерта.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджено й використовуються в:

– *законотворчій діяльності* – під час опрацювання проектів змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства (довідка про впровадження Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 19 квітня 2018 року № 040-18/11-754). Запропоновано внести зміни до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» щодо закріплення роз'яснення суті поняття «конвертаційний центр» і переліку його типових ознак. Крім цього, обґрунтовано необхідність внесення змін до ст. 40 КПК України стосовно розширення повноважень

слідчого й ст. 93 КПК України щодо закріплення в її частині 2 роз'яснення поняття «витребування»;

– *практичній діяльності* – у процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, а також під час проведення занять у системі службової діяльності працівників податкової міліції (акт впровадження Головного слідчого управління фінансових розслідувань Державної фіскальної служби України від 19 лютого 2018 року);

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 28 лютого 2018 року).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено в доповідях і виступах на семи науково-практичних конференціях, зокрема: «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Дніпро, 27 січня 2017 року); «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 27–28 січня 2017 року); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 3 березня 2017 року); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 24 березня 2017 року); «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 24 листопада 2017 року); «Теорія і практика судової експертизи і криміналістики» (м. Київ, 27 лютого 2018 року); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 25 квітня 2019 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (219 найменувань на 24 сторінках) і трьох додатків на 18 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 249 сторінок, з них основний текст – 195 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

1.1. Стан наукового дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів

Нині, попри політичні зміни, боротьбу з корупцією та намагання влади стабілізувати економіку, в Україні продовжують діяти злочинні схеми відмивання коштів шляхом використання так званих конвертаційних центрів, які завдають державі мільярдних економічних збитків. Паралельно з такими центрами виникає супутній нездоровий суспільний феномен – корупція. Крім цього, проблема існування конвертаційних центрів позначається на діяльності та функціонуванні держави з огляду на те, що внаслідок їх функціонування в бюджет або не надходять, або з нього «вимивають» мільярди коштів, які можна використати на зміцнення українською армії, підвищення заробітних плат, покращення інфраструктури, погашення зовнішніх державних боргів тощо [1].

Дослідженню причин виникнення, аналізу кримінальної та криміналістичної сутності й змісту такого економіко-кримінального феномену, як конвертаційний центр, економічній протидії та розслідуванню кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності та діяльністю конвертаційних центрів, присвячено чимало наукових праць.

Так, на рівні дисертаційних досліджень питання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, розглядали: В. В. Колесніков «Условия и причины криминализации экономических отношений на этапе рыночных реформ» (Санкт-Петербург,

1995) [2]; П. С. Яні «Актуальные проблемы уголовной ответственности за экономические и должностные преступления» (Москва, 1996) [3]; Т. В. Досюкова «Уголовная ответственность за лжепредпринимательство» (Москва, 1997) [4]; Ю. В. Опалинский «Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво» (Київ, 1998) [5]; Е. О. Иванов «Международно-правовые проблемы борьбы с легализацией преступных доходов» (Москва, 1999) [6]; Д. І. Амінов «Уголовно-правовая охрана кредитно-финансовых отношений от преступных посягательств» (Москва, 1999) [7]; І. А. Моїсєєва «Криминалистический анализ и методы раскрытия преступлений в банковской сфере» (Гродно, 1999) [8]; Р. Б. Гладких «Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, совершаемых организованными группами в сфере малого предпринимательства» (Москва, 2000) [9]; С. П. Коровінських «Уголовная ответственность за преступления, посягающие на установленный порядок предпринимательской деятельности» (Ростов-на-Дону, 2000) [10]; В. В. Лавров «Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных незаконным путём» (Нижній Новгород, 2000) [11]; Є. С. Смолянiнов «Уголовно-правовые средства борьбы с преступлениями, совершенными с использованием организационно-правовых форм юридического лица» (Москва, 2000) [12]; А. С. Беніцький «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (проблеми кримінально-правової кваліфікації)» (Київ, 2002) [13]; О. В. Курман «Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» (Харків, 2002) [14]; О. В. Київець «Міжнародно-правове регулювання боротьби з відмиванням “брудних” грошей» (Харків, 2003) [15]; В. П. Корж «Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності» (Київ, 2003) [16]; В. В. Білоус «Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва» (Харків, 2004) [17]; В. П. Головіна «Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з

використанням кредитно-банківської системи» (Київ, 2004) [18]; О. В. Маркова «Теоретико-правовые и прикладные аспекты расследования легализации (“отмывания”) материальных ценностей, приобретенных преступным путем» (Мінськ, 2004) [19]; О. О. Чаричанський «Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України» (Харків, 2004) [20]; Е. П. Соловйов «Теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за фіктивні дії в підприємстві» (Донецьк, 2005) [21]; О. М. Кулініч «Економічні механізми боротьби з відмиванням грошей: українські завдання в контексті міжнародного досвіду» (Київ, 2006) [22]; В. В. Лисенко «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів» (Київ, 2006) [23]; В. М. Важинський «Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні» (Київ, 2009) [24]; С. С. Чернявський «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» (Київ, 2010) [25]; Л. І. Аркуша «Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності» (Одеса, 2011) [26]; Т. В. Охрімчук «Криміналістична характеристика шахрайств з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування» (Київ, 2011) [27].

У монографіях, підручниках, посібниках, навчально-методичних виданнях питання розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з діяльністю конвертаційних центрів, аналізували: В. В. Лисенко «Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений» (Харків, 1997) [28]; «Фиктивные фирмы (криминалистический анализ)» (Київ, 2002) [29]; О. В. Вакурін «Экономические и правовые проблемы борьбы с организованной преступностью в кредитно-финансовой сфере» (Москва, 1999) [30]; Г. А. Матусовський «Экономические преступления: криминалистический анализ» (Харків, 1999) [31]; А. Ф. Волобуєв «Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва» (Харків,

2000) [32]; М. В. Салтевський «Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно» (Харків, 2000) [33]; О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк «Злочини у сфері підприємництва» (Київ, 2001) [34]; Б. В. Волженкін «Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления)» (Санкт-Петербург, 2002) [35]; В. Ю. Шепітько «Преступные технологии легализации (отмывания) денежных средств и способы их разоблачения. Криминалистический анализ» (Харків, 2002) [36]; С. В. Волошин «Криминалистическая характеристика и особенности расследования легализации денежных средств или иного имущества, добытого заведомо преступным путем» (Харків, 2003) [37]; С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук, А. Г. Семчук «Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом» (Київ, 2006) [38]; В. І. Василичук «Оперативна профілактика злочинів у сфері економіки» (Київ, 2007) [39]; В. В. Лисенко, О. С. Задорожний, О. П. Дзісяк «Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування» (Київ, 2008) [40]; Р. П. Марчук, О. І. Попов, В. А. Онисьєв «Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму» (Київ, 2008) [41]; О. Є. Користін, С. С. Чернявський «Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності» (Київ, 2009) [42]; С. С. Чернявський «Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування» (Київ, 2010) [43] та ін.

Вагомий внесок у розвиток теорії та практики розкриття й розслідування економічних кримінальних правопорушень, зокрема фіктивного підприємництва та діяльності конвертаційних центрів, зробив С. С. Чернявський у монографії «Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування» [43] і дисертаційному дослідженні «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» [26]. Учений «фіктивним підприємством» вважає створення підприємств (юридичних осіб) для приховування справжньої мети їх засновників за допомогою фіктивних угод, а також неправомірних наслідків таких, як реорганізація фірми,

доведення до банкрутства; підроблення фінансових та інших документів; неправомірне використання комп'ютерних систем і мереж; відмивання коштів шляхом їх конвертації та переведення на банківські рахунки зарубіжних компаній тощо. Головними ознаками фіктивних підприємств, на думку С. С. Чернявського, є такі: реєстрація в державних органах з порушенням законодавства; здійснення забороненої діяльності; прикриття злочинної діяльності; здійснення незареєстрованої в державних органах підприємницької діяльності [43].

У науковому посібнику «Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності» (автори – С. С. Чернявський та О. Є. Користін) комплексно висвітлено основні напрями у сфері протидії легалізації коштів, що ґрунтуються на порівняльному аналізі міжнародного досвіду, теоретичному аналізі й узагальненні матеріалів практичної діяльності правоохоронних органів. Науковці здійснили кримінально-правову та кримінологічну характеристику цього явища, дослідили питання використання конвертаційних центрів як способу відмивання коштів [42].

Окремі проблеми криміналістичного забезпечення боротьби з аналізованим видом кримінальних правопорушень розглянуто в роботах А. Ф. Волобуєва «Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений» [44], «Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованої економічної злочинності» [45]. У праці автора «Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва» [33] використано термін «фіктивно утворені компанії», які є складовими конвертаційних центрів, їх створюють для здійснення фінансових махінацій з відмивання «брудних» грошей. До них належать комерційні структури, які, крім установчих документів і рахунку в банках, жодних активів не мають, їх створюють для проведення незаконних операцій, після закінчення яких переважно ліквідують. Вони мають складну форму й порожні всередині. Науковець порівнює діяльність фіктивних фірм з трубопроводом для

перекачування грошей до інших комерційних структур з метою прикриття справжніх джерел і походження фондів.

Серед наукових робіт, присвячених розслідуванню низки економічних злочинів, слід акцентувати увагу на працях Г. А. Матусовського «Экономические преступления: криминалистический анализ» [32], «Криминалистическая характеристика экономических преступлений, совершаемых организованными преступными группами» [46]. У них запропоновано п'ятирівневу систему методик розслідування економічних злочинів – серед методик розслідування, побудованих за криміналістичними критеріями систематизації, які враховують особливості галузі вчинення злочинів, кримінальних механізмів та способів.

Проблеми протидії злочинності в підприємницькій галузі, аспекти криміналістичного аналізу суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності та конвертаційних центрів, їх характеристику та методику розслідування висвітлив у своїх наукових працях В. В. Лисенко: «Обналичивание денежных средств: криминалистическая характеристика отдельных способов преступной деятельности» [47], «Фиктивные фирмы. Криминалистический анализ» [30], «Фиктивное предприятие как средство совершения и сокрытия преступной деятельности» [48], «Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений» [29]. Ми поділяємо думку автора, яку він сформулював у праці «Характеристика преступной деятельности лиц, уклоняющихся от уплаты налогов» [49], що фіктивним підприємством можна визнавати суб'єктів підприємництва, які для створення використовують неправдиву інформацію щодо його місцезнаходження, адміністрацію, засновників з метою використання їх як засобу вчинення або приховування злочинних дій.

Низку аспектів кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, висвітлено в таких наукових статтях: В. М. Алієв «Проблема борьбы с легализацией (отмыванием) доходов, полученных незаконным путем» [50]; П. П. Андрушко «Фіктивне підприємництво:

проблеми кваліфікації» [51]; В. О. Білецький «Фіктивне підприємництво і економічна злочинність» [52]; О. П. Бушан «Питання залучення фахівців при розслідуванні банківських злочинів» [53] та «Вопросы методики расследования мошенничества с финансовыми ресурсами» [54]; О. Г. Волеводз «Способы “отмывания” полученных незаконным путём денежных средств» [55], «Возможности и особенности использования сведений об офшорных компаниях для розыска за рубежом денежных средств, нажитых преступным путём» [56]; Л. М. Доля «Діяльність організованих злочинних угруповань у сфері “відмивання” доходів, отриманих злочинним шляхом» [57]; В. А. Журавель «Предикатний фактор у структурі елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» [58]; О. Г. Кальман «Щодо проблем захисту законної підприємницької діяльності від насильницьких посягань» [59]; М. І. Камлик «Шляхи вирішення нагальних проблем у кредитно-фінансовій та банківській сферах держави» [60]; А. Г. Корчагін «Противодействие легализации доходов, полученных незаконным путём» [61] та ін.

Зокрема, значення, місце й використання фіктивних суб'єктів господарювання в механізмі діяльності конвертаційних центрів і способи вчинення ними широкого спектру кримінальних правопорушень, їх криміналістична характеристика й особливості розслідування, створення (придбання) фіктивного підприємства, здійснення господарської діяльності та фінансових операцій, документообігу, ведення бухгалтерського і податкового обліку, чисельності та складу, тривалість функціонування та припинення діяльності ґрунтовно висвітлено в низці наукових статей В. В. Білоуса: «Використання фіктивних підприємств при вчиненні економічних злочинів» [62], «Сущность фиктивного предприятия (криминалистический анализ)» [63], «Злочинні технології організації та діяльності “конвертаційних центрів”» [64], «Особенности расследования фиктивного подпринимательства» [65], «Місце фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності в процесі тінізації

економіки України» [66], «Фіктивні підприємства у механізмі легалізації “брудних” коштів» [67].

Дослідженню проблеми розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, чимало своїх праць присвятив В. Ю. Шепітько. З-поміж них слід акцентувати увагу на таких: «Легалізація грошових коштів, отриманих незаконним шляхом: криміналістичний аспект» [68], «Криміналістика: Курс лекцій [69], «Справочник следователя» [70], «Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями» [71], «Теория криминалистической тактики» [72]. У своїх роботах автор визначив особливості виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень, схарактеризував основні напрями протидії функціонуванню конвертаційних центрів.

Слід зазначити про дослідження В. А. Журавля «Концептуальные подходы к модернизации криминалистических методик» [73]. У цій роботі науковець пропонує окрему криміналістичну методику, у якій розроблено комплекси методів, засобів, прийомів і рекомендацій типізованого характеру, що представлені в описовій або формалізованій формі щодо раціональної організації виявлення, збирання, оцінки й використання доказової інформації про механізм учинення кримінального правопорушення в процесі його розслідування й судового розгляду, яку доцільно використовувати в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації фіктивного підприємництва та діяльності конвертаційних центрів порушено в наукових працях П. П. Андрушка «Фіктивне підприємництво: проблеми кваліфікації та вдосконалення відповідальності» [51], Л. І. Аркуші «Конвертаційні центри як спосіб легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності» [74], П. С. Берзіна «Проблеми кримінальної відповідальності за незаконну конвертацію грошей, що вчиняється організованими злочинними

групами» [75], О. О. Дудорова «Злочини у сфері підприємництва» [35], «Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика» [76]. Зокрема, останній автор пропонує криміналізувати як самостійний склад злочину укладення службовими особами або власниками суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) господарських чи фінансових угод без наміру їх виконання [77].

В Україні конвертаційні центри почали виникати на початку 1990-х років. Невдовзі на зміну окремим ділкам прийшла досконаліша структура фіктивних СПД. Поступово функції управління процесами конвертації почали перебирати на себе деякі керівники банківських установ. Водночас розширилася мережа клієнтів конвертаційних центрів, зростали обсяги тіньових коштів, які включали в незаконний обіг [78].

За результатами проведеного анкетування працівників податкової міліції встановлено, що причинами появи конвертаційних центрів були: накопичення заощаджень у готівковій формі – 29 %; необхідність суб'єктів у не контрольованих державою та суспільством готівкових грошах – 27 %; нечіткий розподіл між законною і злочинною діяльністю – 18 %; намагання здійснювати розрахунки готівкою – 15 %; недовіра суб'єктів господарської діяльності до держави, банківських та інших фінансових інститутів – 9 %; інші причини – 2 % (додаток Б).

До основних переваг використання конвертаційного центру, порівняно з іншими способами реалізації незаконно здобутих коштів, належать:

1) відносна легальність (транзитні підприємства, що належать до складу центру, мають реальних засновників, службових осіб, своєчасно надають податкову та іншу звітність);

2) відсутність власного майна, що дає змогу не сплачувати донараховані податки й фінансові санкції;

3) універсальність – центри можуть надавати послуги з документального прикриття фінансово-господарських операцій практично з будь-якими видами товарів (робіт, послуг);

4) комплексність – центри надають комплекс послуг «під ключ»: від складання договорів із фінансовими установами, промисловими та комерційними підприємствами й до передачі керівникам цих організацій проконвертованої готівки;

5) організованість – центри, порівняно зі звичайними фіктивними підприємствами, мають високий ступінь організації та досконалу структуру управління з розподілом ролей: керівники, диспетчери-координатори, дилери, легальні й фіктивні фірми, мережа клієнтів, особи, відповідальні за прикриття злочинної діяльності (юристи, корумповані чиновники та ін.) [78].

Узагальнення оперативної та слідчої практики дало змогу визначити структуру сучасного конвертаційного центру, до якої належать:

1) у сфері легального обігу: банківські установи (ініціюють створення конвертаційних центрів або співпрацюють з ними на постійній основі); страхові компанії (виводять кошти за кордон за схемами перестрахування та переводять у готівку за фіктивними страховими полісами); юридичні контори (здійснюють реєстрацію та ліквідацію фіктивних фірм, відповідають за юридичне супроводження операцій);

2) у сфері фіктивного обігу: фіктивні фірми (їх мережу використовують для імітації руху товарів і коштів з одночасним маскуванням незаконного характеру операцій); служба безпеки (забезпечення прикриття діяльності центру, підтримання зв'язків з правоохоронними органами); централізована бухгалтерія (виконує роботу з оформлення фіктивних облікових та звітних документів); офшорні компанії (фіктивні фірми, створені в офшорних зонах для прикриття незаконного виведення валютних коштів за кордон) та ін. [40].

У механізмі злочинної діяльності конвертаційного центру визначальною є мета економічних злочинців – створення умов для ухилення від відповідальності за відверто злочинну діяльність керівників «справжніх» підприємств різних форм власності. Досягають її шляхом перекладання відповідальності на засновників і керівників такого, що існує тільки на папері, СПД. Фактично фіктивні комерційні структури виконують посередницькі

функції, перебираючи на себе всі види відповідальності та не маючи при цьому власних матеріальних цінностей і фінансових ресурсів, а часто й фізичних осіб, здатних нести цю відповідальність [79].

Згідно з результатами проведеного анкетування працівників податкової міліції, метою використання конвертаційних центрів у злочинній діяльності є: мінімізація податкових зобов'язань – 31 %; незаконне відшкодування податку на додану вартість (ПДВ) – 24 %; легалізації грошових коштів чи іншого майна, отриманих злочинним шляхом, – 17 %; переведення безготівкових грошових коштів у готівку – 11 %; прикриття незаконного виведення валютних коштів за кордон – 9 %; заволодіння чужим майном шляхом шахрайства – 4 %; фінансування тероризму та сепаратизму – 3 %; інші причини – 1 % (додаток Б).

Затребуваність у послугах конвертаційних центрів також є наслідком криміналізації економіки, що зумовлює зростання «тіньової» економіки, співвідносною за своїми розмірами з легальною, й охоплює легалізовані доходи та доходи, здобуті злочинним шляхом. Вона характеризується прихованістю економічної діяльності від державного контролю та наявністю готівкового обігу грошових коштів з метою надання «хабарів» і ведення нелегальної господарської діяльності. Існування легальної та «тіньової» економік сприяє сталому «переміщенню» фінансових ресурсів з однієї економіки в іншу. Тому можна стверджувати, що це призводить до існування «чорного ринку» безготівкових грошових коштів з певним курсом їх обміну на готівку чи вільноконвертовану валюту. Такі операції проводять під прикриттям псевдоугод і відповідних розрахункових операцій.

Першим намаганням протидіяти появі конвертаційних центрів можна вважати доповнення 1994 року ст. 148⁴ чинного на той час Кримінального кодексу (КК) України 1960 року, якою було криміналізовано «фіктивне підприємництво» як «...створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) без наміру здійснювати статутну діяльність, якщо це завдало матеріальної шкоди державі, банку, кредитній установі, іншим

юридичним особам або громадянам...». Згодом КК України 2001 року в ст. 205 визначає «фіктивне підприємництво» як «...створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона...».

Офіційна згадка про суспільну загрозу від діяльності безпосередньо конвертаційних центрів з'явилася в розпорядженні Президента України «Про додаткові заходи щодо стабілізації соціально-економічного становища в Україні» від 17 травня 1999 року № 99/99-рп. З метою забезпечення надходження додаткових коштів до бюджету Кабінету Міністрів України було доручено вжити заходів щодо виявлення та припинення діяльності так званих конвертаційних центрів.

На підставі Указу Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000 схвалено Програму інтеграції України до Європейського Союзу, поміж основних завдань якої визначено узгодження законодавства України з вимогами міжнародних нормативно-правових актів для попередження можливості створення й діяльності фіктивних фірм, незаконної конвертації грошових коштів з використанням фіктивних документів і переказу їх за межі України.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2001 року № 466-р схвалено Концепцією та Програму діяльності «Стратегічні цілі урядової політики», у яких передбачено вжити заходів для запобігання утворенню та припинення функціонування конвертаційних центрів з метою захисту прав і свобод громадян, забезпечення верховенства права, зміцнення законності та правопорядку. Крім того, уряд своїм розпорядженням від 3 серпня 2005 року № 315-р у межах концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005–2010 роки визначив, що розвиток системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму слід здійснювати в напрямі підвищення ефективності діяльності

правоохоронних органів, визначив обов'язковим проведення заходів щодо виявлення фактів фіктивного підприємництва й діяльності конвертаційних центрів.

Унаслідок спільних зусиль Кабінету Міністрів України й Національного банку України було розроблено план заходів на 2007–2011 роки із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. Основним завданням цього плану стало вжиття заходів щодо виявлення та припинення протиправної діяльності конвертаційних центрів і підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у сфері легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму.

Зазначену необхідність також засвідчено в Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 березня 2011 року № 190-р, і Плані роботи Ради з питань дослідження методів і тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванні тероризму на 2012 рік, затвердженому 23 грудня 2011 року рішенням 4-го засідання цієї Ради.

Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році» визначило систему заходів щодо ліквідації конвертаційних центрів як невід'ємної складової детінізації економіки, що було визнано одним із пріоритетних напрямів державної політики у 2014 році [80, с. 196–198, 201].

Постановою Кабінету Міністрів України й Національного банку України від 11 березня 2015 року № 99 затверджено План заходів на 2015 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення з метою, зокрема, підвищення ефективності діяльності правоохоронних та інших державних органів щодо

виявлення та припинення протиправної діяльності конвертаційних центрів і підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму, а також заходів з припинення їх діяльності [81].

Кабінет Міністрів України видав розпорядження від 30 грудня 2015 року № 1407-р «Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року». Метою стратегії поміж іншим є виявлення та припинення протиправної діяльності конвертаційних центрів і підприємств з ознаками фіктивності, зокрема емітентів цінних паперів (векселів, акцій, облігацій, інвестиційних сертифікатів тощо), що беруть участь у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму [82].

Крім того, у постанові Кабінету Міністрів України й Національного банку України від 11 лютого 2016 року № 103 «Про затвердження плану заходів на 2016 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визнано за необхідне вжити заходів щодо підвищення ефективності діяльності правоохоронних та інших державних органів у виявленні та припиненні протиправної діяльності конвертаційних центрів і підприємств з ознаками фіктивності, задіяних у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення [83].

Попри ці законодавчі зміни, чинне законодавство України не містить визначення поняття «конвертаційний центр», у зв'язку з чим на практиці під час розслідування злочинів проти власності та злочинів у сфері господарської діяльності застосовують різні тлумачення, що призводить до неправильної

кваліфікації дій винних осіб [84]. Не встановлено перелік його типових ознак, правові підстави для класифікації тощо.

Також досі триває дискусія щодо законодавчого врегулювання системи заходів щодо ліквідації конвертаційних центрів, зокрема моделей розвитку цього виду діяльності, лишаючись актуальною в контексті постійних змін соціально-економічних умов розвитку підприємництва та господарської діяльності в Україні.

Тому можна стверджувати, що визначення в законодавстві України понять «фіктивне підприємство» та «конвертаційний центр» є нагальною необхідністю, зумовленою постійним використанням цих термінів у практичній роботі. Ним постійно послуговуються у виступах посадові особи правоохоронних і контролюючих органів, у наукових публікаціях, повідомленнях засобів масової інформації. Крім того, у типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ними оперує Державна служба фінансового моніторингу України, у планах діяльності та звітах про виконання планів роботи – Державна фіскальна служба (ДФС) України, у вироках щодо підприємництва з ознаками фіктивності й ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) – судові інстанції України; уже постійним є використання їх у законодавчих актах.

За результатами проведеного анкетування працівників податкової міліції встановлено, що 74 % опитаних вважають, що чинне законодавство має містити визначення поняття «конвертаційний центр» (додаток Б).

Конвертаційним центром А. Є. Гутник вважає продумано законспіровані й чітко структуровані особливо стійкі злочинні угруповання, які існують при комерційному банку або в тісному співробітництві з ним з метою протиправного переведення безготівкових коштів у готівку і навпаки, зокрема й з ухиленням від оподаткування [85].

Автори науково-практичного посібника «Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом» (2006) [37] й О. Г. Варчук конвертаційним центром пропонують визнати мережу

фіктивних підприємств, яку створюють для надання незаконних послуг щодо переведення готівкових коштів у безготівкову форму або їх переведення у вільноконвертовану валюту за певну плату [86].

Згідно з дефініцією А. Ф. Волобуєва, конвертаційні центри – це мережі зареєстрованих в установленому порядку підприємств, створених організованими злочинними угрупованнями не для заняття статутною підприємницькою діяльністю, а для здійснення «тіньових» фінансово-господарських операцій, зокрема для незаконної конвертації гривні у вільноконвертовану валюту [87]. Автор визначає їх як своєрідну протиправну фінансову систему [88].

Попри наукову та практичну цінність цих ідей, визначення поняття «конвертаційний центр» досі не унормовано. Проаналізувавши тлумачення, що містяться в окремих нормативно-правових актах, науковій літературі та інших джерелах, можна дійти висновку, що є два основні підходи до визначення змісту й поняття «конвертаційний центр» як неформального об'єднання юридичних або фізичних осіб.

На підставі аналізу криміналістичної літератури, вивчення результатів анкетування працівників правоохоронних органів ми встановили, що конвертаційний центр – це злочинна бізнес-структура, яка, порушуючи чинне законодавство, надає іншим суб'єктам господарювання незаконні послуги з метою одержання прибутку.

Отже, конвертаційним центром слід вважати організовану злочинну групу з чітким розмежуванням обов'язків її учасників, основною діяльністю якої є надання підприємствам реального сектору економіки послуг щодо штучного завищення податкового кредиту з ПДВ і валових витрат з метою навмисного ухилення від сплати податків, розкрадання бюджетних коштів та подальшої легалізації грошових коштів чи іншого майна останніми шляхом їх незаконної конвертації, використовуючи реквізити підконтрольних фіктивних і транзитних підприємств.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних

центрів, є досить новими, порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності, а отже, і недостатньо дослідженими. Зокрема, механізми створення й подальшого використання конвертаційних центрів продовжують невпинно удосконалювати, що актуалізує необхідність упровадження дієвих засобів стратегічного й тактичного порядку боротьби з ними, розроблення відповідних наукових рекомендацій, а також подолання наявних прогалин і недоліків у сфері регулювання таких відносин.

1.2. Криміналістична характеристика конвертаційних центрів і способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з їхньою діяльністю

Складовою методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, як і будь-яких інших кримінальних правопорушень, є криміналістична характеристика. Криміналістична характеристика визначає найважливіші положення інших складових методики розслідування злочинів. Тому в структурі конкретних методик криміналістичній характеристиці відводять провідне місце, а виклад методичних рекомендацій з розслідування злочинів певного виду розпочинають з опису основних їхніх елементів [89, с. 112].

Визначальною інформаційною базою для виявлення й ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є належна сформованість найважливіших положень криміналістичної характеристики цього різновиду кримінальних правопорушень.

Криміналістична характеристика передбачає виявлення інформації про відповідні кримінальні правопорушення та є сукупністю відомостей, що сприяють виконанню криміналістичних завдань. Однак вона не може бути

точною копією всіх властивостей та ознак конкретного кримінального правопорушення, оскільки це складна, багатогранна система взаємозалежних і взаємозумовлених фізичних та психічних процесів: рішень, дій осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а також осіб, що виявилися втягнутими у сферу злочинної події.

Злочинна активність конвертаційного центру може містити ознаки як фіктивного підприємництва (ст. 205 КК України), так і легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України). У більшості випадків кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, мають корисливе спрямування, їх вчиняють фізичні або службові особи СПД під прикриттям легальної підприємницької діяльності, вони продовжуються протягом тривалого проміжку часу, спричиняють значну матеріальну шкоду суспільним відносинам.

Основним інструментом діяльності конвертаційних центрів в Україні є використання фіктивних господарських структур для незаконної конвертації безготівкових коштів у готівку або реалізації інших злочинних схем. Для цього використовують реквізити фіктивних фірм, через рахунки яких проходять злочинні прибутки для того, щоб опинитися на певному рахунку і в тій формі, яка надає можливість безперешкодно зняти готівку та здійснити інші незаконні операції. Спектр застосування можливостей фіктивних фірм, сукупність яких формує такий економіко-криміногенний феномен, як конвертаційний центр, у змісті злочинної діяльності надто широкий. Такі фірми застосовують у механізмі вчинення фіктивного підприємництва, відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, шахрайства, хабарництва, незаконного переведення грошових коштів за межі держави, порушень податкового законодавства.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень за фактами викриття конвертаційних центрів було отримано такі дані щодо кваліфікації кримінальних правопорушень: види співучасників (ст. 27 КК України); вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою

змовою, організованою групою або злочинною організацією (ст. 28); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191); фіктивне підприємництво (ст. 205); легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209); ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212); створення злочинної організації (ст. 255); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357); підроблення документів, печаток, штампів і бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); службове підроблення (ст. 366 цього Кодексу) (додаток А).

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) кримінальних правопорушень, що виявляються в способі й механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта кримінального правопорушення, інших обставинах, закономірний взаємозв'язок яких є основою наукового та практичного виконання завдань розслідування.

Практична значущість цих даних полягає в тому, що під час розслідування конкретного кримінального правопорушення зіставлення наявних даних (що, де, коли, як, за яких обставин тощо) із системою узагальнених відомостей (наукових даних) про кримінальні правопорушення цього виду дає змогу сформулювати вірогідні версії, урахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого плану розслідування тощо [90, с. 97].

Стосовно питання про якісний і кількісний склад криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень ми цілком поділяємо думку М. В. Салтевського. Проаналізувавши структури криміналістичних характеристик, учений дійшов висновку, що основними її елементами є:

1) предмет безпосереднього злочинного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження);

2) спосіб учинення злочину в його широкому значенні (обставини приготування, здійснення та приховування злочину, спосіб дії суб'єкта, що використовують для досягнення поставленої мети);

3) типова слідова картина в її широкій інтерпретації (сукупність джерел матеріальних й ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину);

4) особа злочинця (опис людини як біосоціальної системи, властивості й ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі) [91, с. 34].

Особа злочинця під час учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є колективним суб'єктом злочинної діяльності. З метою оптимального висвітлення цього елементу криміналістичної характеристики ми проведемо дослідження криміналістичної характеристики конвертаційного центру як сукупного утворення суб'єктів відповідних кримінальних правопорушень.

Предметом кримінальних правопорушень, що пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, є те, що вони посягають на встановлений законодавством України порядок здійснення фінансової діяльності, порядок оподаткування, відносини власності тощо. Наприклад, предметом злочинних операцій конвертаційних центрів можуть бути грошові кошти (у національній та іноземній валюті), банківські метали, цінні папери, додана вартість продукції, використані ресурси, рухоме майно, майнові права чи вигоди й низка інших об'єктів, що приховуються від оподаткування. Цим кримінальним правопорушенням не властиві ознаки предмета посягання, вони мають лише загальні риси, що притаманні іншим злочинам економічної спрямованості. У зв'язку із цим, такий структурний елемент криміналістичної характеристики, як предмет кримінального правопорушення, не доцільно виокремлювати серед інших у протиправній діяльності конвертаційних центрів.

Практичне значення розробки системи елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, полягає в можливості визначати основні напрями, у

яких відбувається перебіг процесу формування ознак (слідів) кримінальних правопорушень, їх вияви, простежити закономірності зв'язків між ними.

На підставі вивчених наукових джерел й узагальнення даних кримінальних проваджень ми встановили, що до елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, належать:

- 1) криміналістична характеристика конвертаційного центру;
- 2) способи вчинення кримінальних правопорушень;
- 3) обстановка вчинення кримінальних правопорушень;
- 4) типова слідова картина.

Розглянемо ці елементи.

Обов'язковими умовами діяльності конвертаційних центрів є мета, план роботи, її тривалість, кількісний склад, структура й ієрархія, наявність встановлених правил поведінки учасників і розподілу між ними функцій, постійне поповнення новими членами й матеріальна база [92].

Специфіка даних, що характеризують елементи структури конвертаційного центру, зумовлена її складом, способами злочинної діяльності, особливостями зв'язків між учасниками та деякими іншими обставинами.

Організаційній та кадровій структурі конвертаційних центрів властива чітка ієрархія, побудована на відповідній системі конспірації, основою якої є обмеження інформації про організаційну та функціональну структури злочинної організації. Учасники схем конвертаційних центрів можуть знати лише своїх безпосередніх функціональних партнерів. Така конспірація супроводжується чітким розмежуванням, знанням і виконанням своїх функціональних обов'язків усіма членами фіктивного псевдопідприємницького утворення.

Типовий конвертаційний центр утворюють керівна верхівка (організатор), координатори (дилери), працівники низових ланок (диспетчери, касири, посильні) та постійні клієнти, для яких за певну матеріальну вигоду

постійно проводять конвертацію коштів, виведення доходів з-під оподаткування, перерахування конвертованих коштів на рахунки в офшори.

Типова структура конвертаційного центру охоплює групу підприємств (від кількох підприємств до кількох десятків) різної організаційно-правової форми. Зокрема, до нього можуть належати підприємства трьох рівнів:

1) приватні підприємства, орієнтовані на одержання порівняно невеликих комісійних («чорні» фірми), – 31 % [78] (додаток Б).

Такі підприємства реєструють використовуючи документи, що мають здебільшого кримінальне походження. Для реєстрації потрібний лише засновник, який може поєднувати обов'язки керівника. Іноді це товариства з обмеженою відповідальністю, під час оформлення яких також використано нелегальні документи. Вони проходять державну реєстрацію з порушенням правил: не виготовляють печатку, підроблюють документи про надання юридичної адреси тощо.

Керівник має фіктивне право підпису на банківських і фінансово-звітних документах, водночас, може не мати жодного зв'язку з очолюваним підприємством, яке було зареєстроване на його загублений чи вкрадений паспорт. Такі фірми не ведуть бухгалтерського та податкового обліку операцій, які проводять. Звітність про діяльність подають несистематично або не подають узагалі;

2) товариства з обмеженою відповідальністю, орієнтовані на одержання комісійних платежів середнього розміру («сірі» фірми) 46 % [78] (додаток Б).

Такі підприємства реєструють у державних органах без порушень із залученням формальних засновників і призначенням фіктивного керівника. Вони мають непідроблену печатку й реєстраційні документи, а засновники або посадові особи можуть бути особами без постійного місця проживання, алкозалежними або представниками іншої соціально неблагополучної категорії населення. Ці фірми не ведуть бухгалтерського обліку, однак реєструють книги обліку продажів і придбання, у яких відображують ведення обліку та звітують в установленому порядку, показуючи всі доходи.

«Сірі» підприємства виконують роль посередника між реальним платником податків, що має на меті отримати готівку, і «чорними» підприємствами;

3) акціонерні товариства, орієнтовані на одержання «солідних» комісійних платежів («білі» фірми) 23 % [78] (додаток Б).

«Білі» фірми мають справжніх засновників і керівників, які власноруч оформлюють документи про проведені операції. Вони ведуть бухгалтерський, податковий облік і документацію, що підтверджує проведення фінансово-господарських операцій, проте насправді вони не працюють, хоч і регулярно подають усю звітність. Такі фірми функціонують роками. Їхніми послугами користуються державні установи й підприємства, для яких важливим є гарантування безпеки під час проведення нелегальних операцій, і деякі представництва, філії та підрозділи іноземних підприємств, яким необхідно підтримувати свою ділову репутацію.

«Білі» підприємства слугують для документального оформлення операцій з «переведення в готівку» коштів чи бартерних операцій, проте які не мають формальних ознак фіктивності й іноді отримують ліцензії на фіктивний вид діяльності.

Вибудовуючи ієрархію фіктивних фірм, конвертаційний центр дає змогу клієнтам обирати прийнятний для них рівень оплати за «послуги» і, відповідно, гарантії безпеки (ідеться про ступінь «нівелювання» можливих проблем з боку контролюючих структур). Так, вартість послуг, що надають через перший рівень підприємств конвертаційного центру (приватні підприємства – «чорні» фірми), – може становити 4–5 % від суми угоди. Розмір комісійних для підприємств другого рівня, зареєстрованих як товариства з обмеженою відповідальністю («сірі» фірми), коливається від 5-ти до 7 % від конвертованої суми. Третій рівень, у якому задіяні акціонерні товариства («білі» фірми), може передбачати до 10 % від суми угоди. Кожна із зазначених вище категорій фірм, що належать до складу конвертаційного

центру, має свій сегмент ринку, оскільки орієнтована на різних клієнтів з дрібного, середнього чи великого бізнесу [79, с. 140–141].

У сучасному світі діяльність відповідних злочинних осередків поширюється в низці сфер економіки, передусім бюджетній, банківській, фінансово-кредитній, зовнішньоекономічній діяльності, у сферах приватизації, послуг, торгівлі. Їх також використовують в основних галузях економіки. Ускладнення товарно-грошових відносин у державі та поява нових форм господарювання, надали їм сприятливих умов для здійснення різних злочинних діянь, насамперед з використанням і переміщенням готівки між учасниками таких злочинних схем.

У зв'язку зі складною геополітичною, соціальною та економічною ситуацією в Україні, конвертаційні центри дедалі частіше використовують як спосіб і фінансовий інструмент для фінансування тероризму та сепаратизму.

Діяльність конвертаційних центрів має високий ступінь конспірації та організації. Такі заходи надають їм можливість не лише впродовж тривалого часу функціонувати, а й оперативно перереєстровуватися та відновлювати свою протиправну діяльність в разі їх виявлення та ліквідації офіційної надбудови фірми.

Організатор забезпечує реєстрацію мережі фіктивних підприємств і відкриття кореспондентських рахунків на підставних осіб, здійснює прикриття їхньої діяльності від правоохоронних органів. З тих самих мотивів конспірації оформлення документів і реєстрацію конвертаційних центрів здійснюють спеціальні фірми, що спеціалізуються на оформленні та реєстрації підприємств. До осіб – суб'єктів учинення фіктивного підприємництва, податкових чи інших основних і допоміжних складових діяльності конвертаційного центру належать керівники, головні бухгалтери й обліково-бухгалтерські працівники підприємств, які є клієнтами фіктивних фірм. Вони спільно з відповідними представниками фіктивних фірм чи конвертаційних центрів є співучасниками псевдопідприємницьких операцій, спрямованих на: виведення з-під оподаткування доходів підприємств; завищення податкового

кредиту за рахунок безтоварних або завищених товарних закупівель товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ); незаконне відшкодування ПДВ з державного бюджету, відмивання коштів злочинного походження та прикриття інших наведених вище основних, допоміжних злочинів [93, с. 204].

Особи, що вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, є головними та другорядними, відповідно, обирають і належний спосіб учинення таких кримінальних правопорушень, ураховуючи потреби злочинця: корисливі наміри, бажання розширити сферу підприємницької діяльності за рахунок незаконних доходів, замаскувати первинне кримінальне правопорушення тощо. Серед злочинців є ті, що вчинили первинне кримінальне правопорушення й отримали від нього прибутки, і ті, що не брали безпосередньої участі в предикатному кримінальному правопорушенні, однак дієво допомагали подальшому його вчиненню.

Особу злочинців, які беруть участь у діяльності конвертаційних центрів, можна класифікувати й за критерієм наявності зв'язків із транснаціональною злочинністю на:

- 1) осіб, що перебувають на території України, легалізують гроші за кордоном без втручання представників іноземного чи вітчизняного криміналітету;
- 2) осіб, що перебувають на території України та легалізують кошти за кордоном або на вимогу іноземної чи вітчизняної організованої злочинності;
- 3) осіб – іноземних громадян, що вчиняють злочин на території України;
- 4) злочинців, що мають усі ці ознаки [27].

За результатами узагальнення кримінальних проваджень отримано такі відомості: 1) кількість осіб, причетних до створення конвертаційного центру: від 1 до 5 осіб – 61 %; від 6 до 10 осіб – 32 %; понад 10 осіб – 7 %; 2) відомості про особу, яка причетна до вчинення кримінального правопорушення: а) чоловіки – 69 %; жінки – 31 %; б) до 18 років – 0 %; від 18 до 30 років – 23 %; від 30 до 40 років – 58 %; від 40 до 50 років – 19 %; в) освіта: вища –

69 %; середня – 14 %; середня спеціальна – 17 %; г) характеристика злочинця з місця роботи: позитивна – 59 %; негативна – 41 %; д) сімейний стан злочинця: одружений (заміжня) – 44 %; неодружений (незаміжня) – 37 %; перебуває у цивільному шлюбі – 19 %; е) чи притягували раніше до кримінальної відповідальності: так – 36 %; ні – 64 % (додаток А).

Загалом осіб, причетних до діяльності конвертаційних центрів, за професійними навичками можна поділити на такі групи:

1) керівники підприємств, організацій та установ, деякі співробітники банків й інших кредитних організацій. Вони економічно, організаційно та юридично підготовлені, мають достатній обсяг спеціальних знань і високий професійний рівень. Вони мають вищу освіту, активні, ознайомлені із законами конспірації, яку використовують під час формування організаційної та кадрової структури фірми, її оформлення та реєстрації, мають корупційні зв'язки у владних, правоохоронних структурах і банківських установах;

2) особи, які, виконуючи свої професійні обов'язки, є «допоміжним механізмом» у злочинній схемі (нотаріуси, працівники реєстраційних органів);

3) працівники банківських та інших кредитних установ, які безпосередньо здійснюють відповідні фінансові операції;

4) особи без постійного джерела доходів, малозабезпечені, без певного місця мешкання, судимі або ті, які негативно виявили себе в економічній сфері, ставши лідерами організованих злочинних угруповань з корисливою спрямованістю, мають значний стаж кримінальної діяльності;

5) особи, які мають розвинений інтелект, використовуючи досягнення комп'ютерної техніки та банківських комп'ютерних систем, активно сприяють здійсненню злочинної діяльності конвертаційних центрів;

6) особи, які можуть сприяти злочинній діяльності конвертаційних центрів, правоохоронні органи, впливові особи органів місцевого самоврядування, депутати, високопосадовці різних органів влади;

7) особи, що професійно займаються виведенням «брудних» коштів в офшорні зони. Це можуть бути спеціальні брокери, агенти та посередники під час відкриття рахунків, проведення різних фінансових операцій;

8) особи, які розробляють складні фінансові схеми та постійно аналізують законодавство, що регулює фінансово-господарську діяльність, для пошуку в них прогалин, які можна використовувати в злочинній діяльності конвертаційних центрів.

Психічна діяльність цих осіб передбачає усвідомлення факту одержання коштів або іншого майна злочинним шляхом (планування злочинної діяльності; визначення завдань проміжних етапів; мотиви здійснення злочинної діяльності; інші психічні процеси, що управляють поведінкою суб'єктів). За зовнішнім виглядом такі особи створюють враження досить законослухняних і добросовісних громадян, проте насправді є антисуспільними особами.

Використання фінансових схем надає можливість: підприємствам, що легально працюють, – збільшити витрати виробництва та зменшити об'єкти оподаткування; особам, що отримали дохід злочинним шляхом, – легалізувати (відмити) грошові кошти та перерахувати їх за межі України; конвертаційному центру – приховувати злочинну діяльність, використовуючи потік незаконно отриманих готівкових грошових коштів у механізмі переведення безготівкових грошових коштів у готівкові [93, с. 178].

Усі фіктивні підприємства мають однакові завдання, а розрізняються лише способом реєстрації. Важливим для характеристики фіктивного підприємництва в механізмі конвертаційних центрів є визначення типів відповідних суб'єктів. У діяльності контролюючих і правоохоронних органів умовно виокремлюють два, подеколи три різновиди (види суб'єктів (підприємств), які беруть участь у тіньовому обігу. Першу групу становлять фіктивні фірми, з використанням яких зменшують об'єкти оподаткування та вчиняють інші кримінальні правопорушення. Другу і третю групи відповідно становлять транзитні фірми й конвертаційні центри («податкові ями»). За

змістом перша група фіктивних підприємств від третьої майже нічим не відрізняється. Практика ДФС засвідчує, що конвертаційні центри («податкові ями») мають складнішу структуру організації управління злочинним бізнесом і розподіл злочинних ролей («керівник», «диспетчер», «дилер», «юрист»). Використання фіктивних фірм і конвертаційних центрів передбачає однакову мету – перенесення податкових обов'язків на фіктивні підприємницькі структури та переведення в готівку грошових коштів [94].

Отже, на нашу думку, суб'єкти господарювання з ознаками фіктивності становлять невід'ємну складову конвертаційних центрів. Керівники нелегальних осередків постійно підлаштовуються під різні політичні й соціально-економічні умови, зокрема й до функціонування на тимчасово окупованих територіях. Такі злочинні процеси призводять до фіктивізації значної частки вітчизняної економіки.

Конвертаційні центри як нелегальні високоорганізовані об'єднання суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності мають чітке концентроване управління зі створення, функціонування та припинення діяльності всіх учасників злочинних схем, які постійно виникають і відновлюються.

Вивчення наукових джерел і матеріалів оперативної, слідчої та судової практики дає підстави класифікувати конвертаційні центри за такими ознаками [95, с. 107]:

1. Залежно від суб'єктів створення:

а) банківські – створюються безпосередньо під прикриттям банківських установ і підконтрольні особам, які мають вплив на банківську установу (фінансово-промислову групу) [96, с. 8].

Механізм злочинної діяльності таких конвертаційних центрів забезпечується завдяки таким безпосереднім діям працівників банку:

- пошук і складання угоди з іноземним банком про відкриття кореспондентських рахунків;
- відкриття поточних рахунків для фіктивного підприємства;
- отримання індивідуальних валютних ліцензій;

- забезпечення прикриття незаконних фінансових операцій за рахунками фіктивних фірм. Для цього використовують: внутрішньобанківські рахунки (наприклад, «Кошти до запитання», «Інші кредитори та дебітори»); канали зв'язку, що виключають факт здійснення переводу грошей через Національний банк України, тощо;

- відкриття запасних рахунків (поточних, дебетових, кредитових) фізичних осіб за підробленими документами;

- організація домовленостей з посадовими особами з контролюючих органів (зокрема, Національного банку України) [97, с. 34–35].

Провідна роль керівників банків у цій системі зводиться до безперебійного постачання фірм конвертаційного центру та його клієнтів готівковою грошовою масою, забезпечення захисту безготівкових грошових коштів на рахунках фіктивних фірм від раптового блокування з боку правоохоронних і наглядових органів. Банківській сфері сприяє в цьому наявність інституту банківської таємниці. Також зберігати «таємницю» злочинної діяльності комерційним банкам дає змогу те, що вони є суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Тому злочинна змова керівників банківських установ з бізнес-структурами для здійснення технології злочинного збагачення в цьому напрямі може впродовж тривалого часу залишатися непоміченою правоохоронними органами. Тому керівники банків часто самі є ініціаторами створення конвертаційних центрів і мережі фіктивних фірм з метою проведення несанкціонованого доступу до рахунків клієнтів та незаконних операцій з легалізації грошових коштів, приховання слідів такої злочинної діяльності [97, с. 34–35].

За результатами проведеного анкетування встановлено, що: банки є складовою схем діяльності конвертаційного центру у 87 % випадків, а в 13 % – організаторами таких схем (додаток Б);

б) спеціалізовані – створені переважно на нетривалий термін (від одного до трьох років) для обслуговування реальних промислових підприємств і

підконтрольні особам, які контролюють товарні та грошові потоки цих підприємств;

в) загального користування – створені особами, які не мають тісних зв'язків із промисловими підприємствами та банківськими установами, з метою отримання особистої вигоди [96, с. 8–9].

Нині більшість таких центрів є саме банківськими. З огляду на підвищення ефективності роботи податкової міліції щодо знешкодження конвертаційних центрів, процес конвертації постійно вдосконалюють, що ускладнює документування злочинної діяльності організаторів [96, с. 9].

2. Залежно від мети та характеру діяльності:

а) розгорнуті – охоплюють увесь цикл конвертації, мають постійну мережу фіктивних фірм і банківських установ, зокрема рахунків в іноземних банках; створюють «вікна» на кордоні (для ввезення контрабандним шляхом конвертованої валюти), широку мережу постійних клієнтів, що забезпечені широкою дилерською мережею в різних регіонах; для цих центрів незаконна конвертація – основний спосіб одержання прибутку;

б) цільові – створюють для здійснення конкретних операцій, використовують незначну кількість фіктивних фірм для цих завдань, мають порівняно невеликий обсяг коштів на рахунках [98].

3. За географією діяльності: міжнародні, всеукраїнські, міжрегіональні, місцеві.

4. Залежно від механізмів одержання готівкових коштів: з використанням банківських операцій; з одержанням готівки поза банківською системою [79, с. 140–141].

5. За галузевим поширенням діяльності: галузеві й міжгалузеві.

6. За колом користувачів послуг: внутрішні і зовнішні.

7. За обсягом здійснюваної діяльності: малі, середні, великі (потужні).

8. За технологією злочинної діяльності: класичні та новітні (нового зразка).

9. За рівнем корупційної взаємодії зі службовими особами контролюючих і правоохоронних органів: «програмні» і «партизанські» [99].

Найпоширенішими видами діяльності конвертаційних центрів є: незаконне переведення безготівкових грошових коштів у готівку – 39 %; переведення готівкових коштів у безготівкові – 28 %; документальне забезпечення бартерних або інших операцій, які не передбачають рух коштів на поточному рахунку, – 22%; інші послуги – 11 % (додаток Б).

Розглянемо способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, обов'язковим елементом їх механізму, засвідчує практика, є фіктивне підприємництво, відповідальність за що передбачено ст. 205 КК України. Тому одним зі способів учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є саме фіктивне підприємництво, його функціонування.

У криміналістичній літературі фіктивне підприємництво пов'язують з розкраданням державного або колективного майна, ухиленням від сплати податків, незаконним отриманням і використанням кредитів та іншими злочинами [100, с. 54; 101, с. 12–13]. Ґрунтовно діяльність фіктивних фірм проаналізовано через механізм ухилення від сплати податків [102, с. 79].

Визначальна особливість фіктивних підприємств полягає в тому, що вони реверсивно спрямовують рух товарно-грошових потоків з легальної до тіньової економіки та у зворотному напрямі, залежно від поточних потреб їхніх власників [67, с. 170–171].

Протиправна діяльність, пов'язана з проведенням незаконних конвертаційних операцій, нині є одним з найперспективніших шляхів для «відмивання» значних коштів представниками злочинних угруповань [103, с. 250]. Розмір грошових коштів, що не сплачують до державного бюджету під час діяльності фіктивних підприємств, обчислюють мільйонами та навіть мільярдами гривень (наприклад, у Харківській області

2013 року викрито «конвертаційний центр», до якого належало 100 фіктивних підприємств, а внаслідок його діяльності до бюджету не надійшло понад 1 млрд грн) [104].

Збільшення кількості злочинів економічного спрямування за участю суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності пов'язано з низкою факторів, серед яких високий рівень корупції серед чиновників. Слушною видається думка С. С. Чернявського стосовно того, що масштаби криміналізації та корумпованості українського суспільства сягають критичної межі, становлять загрозу національним інтересам і національній безпеці держави [43, с. 6]. Матеріали судової практики дають підстави констатувати, що корупційні дії вчиняють особи, на яких відповідно до чинного законодавства покладено обов'язки щодо протидії злочинності [105].

У зв'язку із цим спосіб учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, характеризується корупційною складовою.

Розглянемо детальніше фіктивне підприємництво як спосіб учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Правоохоронна практика засвідчує, що на етапі підготовки до створення конвертаційного центру злочинці здійснюють державну реєстрацію фіктивних підприємств або придбання вже зареєстрованих фірм.

На підставі здійсненого дослідження незаконні фінансові операції, у яких використовують фіктивні фірми, ми поділяємо на дві групи залежно від мети такого використання:

- 1) виведення коштів у «тіньовий» сектор економіки шляхом: легалізації реально наявним суб'єктом господарювання ТМЦ, фактично придбаних за готівку; коригування ціни ТМЦ, фактично придбаних як за готівку (неофіційно), так і безготівковим розрахунком (офіційно), з метою збільшення сукупних валових витрат реального суб'єкта господарювання з відповідним скороченням об'єкта оподаткування; прямого коригування сукупних валових

витрат реального суб'єкта господарювання з метою скорочення об'єкта оподаткування без фактичного отримання товарів (робіт, послуг); конвертації грошових коштів з метою їх подальшого використання в різних сферах, зокрема для придбання товарів і послуг за готівку [105];

2) відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, через: використання схем (ланцюгів) руху товарів, у яких поміж реальними суб'єктами господарювання розташовано фіктивну фірму, через яку спрямовується рух товарів, з метою коригування їхньої кінцевої вартості; документальне оформлення витрат товарів, які фактично були реалізовані за готівку; коригування цін реальних суб'єктів господарювання у випадках, якщо товари їм реалізують неофіційно за вищою ціною; легалізацію коштів, що знаходяться в тіньовому обігу, з метою офіційного інвестування, капіталовкладень, придбання нерухомості, цінних паперів тощо [105].

Злочинці для досягнення корисних цілей користуються різноманітними механізмами й інструментами, що містять складні, заплутані, багатоланцюгові операції. У злочинній діяльності конвертаційних центрів шляхом створення фіктивних підприємств як організаційно-правових форм використовують механізм розрахункових операцій для протиправного заволодіння безготівковими коштами. Наступною стадією є незаконний переказ отриманих коштів у готівку (іноземну валюту) з виокремленням їх із законного обігу та поміщенням на незаконні рахунки іноземних банків для подальшого вже законного введення в економіку держави.

Зняття грошей із рахунків клієнтів здійснюють легально, тому банки зацікавлені у відкритті розрахункових рахунків фіктивних підприємств й отримують за це винагороду, яка залежить від обсягу операцій за ними. Такі операції дають банку додатковий прибуток за рахунок обороту коштів на цих рахунках. Через такі банки проходять майже всі тіньові фінансові потоки. Про їхнє існування правоохоронним органам складно довідатися, оскільки в законодавстві України є обмеження стосовно доступу до банківської таємниці. Для досягнення своєї злочинної мети конвертаційні центри активно

використовують усі недоліки банківської системи, державної реєстрації та перереєстрації права власності на СПД. Їхня діяльність також спрямована на злочинне обслуговування резидентів України, які проводять операції із зосередження неконтрольованих доходів в іноземних банках для нарощування матеріального достатку, і подальшого вкладання інвестицій для приватизації стратегічно важливих для економіки держави об'єктів власності.

Водночас діяльність конвертаційних центрів вигідна і для законних підприємств, які є також учасниками таких схем. Під час переведення коштів вони не сплачують відповідні податки, а тільки визначений відсоток комісійних у розмірі близько 4–11 % від кожної безготівкової суми. Унаслідок такої злочинної діяльності вони можуть отримувати фальшиві документи, які надають можливість ухилятися від сплати податків, а їхні керівники нарощують прибуток і скорочують витрати, що дає їм змогу робити виплати за послуги криміналітету для прикриття злочинної діяльності, платити працівникам зарплату в конвертах, а також здійснювати господарську діяльність і не відображати це в бухгалтерських документах, унаслідок чого не сплачувати до бюджету держави відповідні податки і збори [74, с. 468].

Для забезпечення централізованого управління центром створюють «бухгалтерські фірми», що обслуговують усі підприємства конкретного угруповання. Створюючи таку фірму, тіньове угруповання виконує одразу декілька завдань: єдине управління та контроль за всіма підлеглими фірмами; конвеєрний принцип організації бухгалтерського обліку, що виключає потребу мати кваліфікованого «обізнаного» бухгалтера на кожній з «буферних» фірм; таємність і конспірація, адже є лише один-два фахівці, які розуміються на суті виконаних операцій, до яких потрапляють усі необхідні документи; у зв'язку з тим, що головних бухгалтерів на фірмах, які обслуговують, немає, бухгалтерська фірма не несе відповідальності за фактичний зміст первинних операцій; директором бухгалтерської фірми зазвичай обирають юриста або фінансиста, який добре знає систему проведення перевірок і всі формальні

процедури, що з цим пов'язані (усвідомлення власної непричетності дає йому можливість вільно спілкуватися з правоохоронними органами) [78].

Керівники конвертаційних центрів заздалегідь домовляються з посадовими особами банку про спільні дії в разі загрози блокування коштів на розрахункових рахунках фіктивних СПД [74, с. 468].

Після відкриття в банку розрахункового рахунку фіктивного підприємства його реквізити повідомляють диспетчеру-координатору, який забезпечує взаємодію та зв'язок між керівництвом конвертаційного центру й банком, веде облік усієї діяльності центру та проходження коштів. Представники низових підрозділів, отримавши реквізити фіктивних фірм, передають їх своїм постійним клієнтам, серед яких переважно належно зареєстровані підприємства, зацікавлені в тіньовому обігу коштів. Дізнавшись, куди перераховані гроші, клієнт переводить їх на відповідний рахунок, у платіжному дорученні зазначає витратний характер платежу (за рекламу, за маркетинг тощо). Низовий підрозділ центру готує та передає клієнтові пакет документів, що обґрунтовують призначення платежу та відповідну суму валютних коштів [100, с. 208].

Основний принцип діяльності фіктивних підприємств – обґрунтований переказ коштів на транзитний рахунок, з якого згодом кошти буде знято готівкою. Для цього вони користуються такими неправомірними методами, за яких факт виконання зобов'язань складно перевірити: фіктивні поставки товарів, робіт і послуг або фіктивні угоди – 34 %; завищення витрат на придбання товарів, робіт і послуг – 28 %; підміна або придбання товарів, робіт і послуг, оцінку реальної вартості яких установити неможливо, – 20 %; завищення або заниження кількості товарів, послуг і робіт, які перевозять або надають, – 16 %; інші методи – 2 % [129] (додаток Б).

Так, за фактами викриття конвертаційних центрів кількість епізодів злочинної діяльності становить: один – 4 %; два – 9 %; три – 15 %; чотири – 28 %; п'ять – 32 %; понад п'ять – 12 % (додаток А).

Для методів діяльності конвертаційних центрів притаманні такі стадії конвертації злочинних доходів:

I стадія – готівкові кошти розміщують у певні фінансові інструменти, а також територіально віддаляються від місць їхнього походження. Розміщення здійснюють у комерційних та інвестиційних банках, інших фінансово-кредитних установах, підприємствах роздрібної торгівлі, зокрема за межами країни одержання доходів. Етап розміщення значних сум готівки є найслабшим у процесі конвертації грошей тому, що вони найпростіше можуть бути виявлені;

II стадія – відбувається відрив незаконних доходів від джерел їх походження шляхом використання схем фінансових операцій з метою приховування походження цих доходів. Розкрити подальші дії щодо відмивання грошей стає складніше тому, що ці злочинні схеми накладають одна на одну, щоб заплутати правоохоронні органи у відшукуванні незаконних фондів, що підлягають конфіскації;

III стадія – створюють видимість законності злочинно нажитим статкам. Гроші повертають в офіційну економіку, переважно через банківську систему під виглядом легальних доходів. Відокремити законні гроші від незаконних на цьому етапі вже неможливо [106].

Діяльність конвертаційного центру за такими стадіями можуть здійснювати послідовно, одночасно або частково накладати одна на одну, залежно від механізму, який використовують, і вимог, що висуває конвертаційний центр для досягнення своєї мети.

У сучасних умовах поширеними стали такі способи конвертації шляхом банківських операцій з використанням: поточних (особистих) рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу; векселів і схем доміциляції за участю фіктивних підприємств; ощадних сертифікатів на пред'явника; механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів; механізму отримання валюти за допомогою чеків. Ці механізми комбінують, що ускладнює їх документування [49].

Розглянемо найбільш специфічні способи конвертації.

1. Використання поточних (особистих) рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу – 42 % (додаток Б). Фіктивний СПД перераховує отримані кошти як безоплатну допомогу (за безтоварну операцію, фіктивні роботи чи послуги) на рахунки фізичних осіб (відкривають на підставних осіб). Потім кур'єр знімає кошти з рахунків і переказує їх нібито в рахунок оплати товару, який згодом реалізують [78].

2. Використання ощадних сертифікатів на пред'явника – 7 % (додаток Б). Активно застосовують банківські конвертаційні центри. Підприємство отримує в банку ощадний сертифікат на пред'явника, емітованого цим банком, за безготівкові кошти та має можливість повернути його номінальну вартість готівкою шляхом його передання підставній фізичній особі й подальшого погашення в касі банку. Отримані готівкові кошти переходять до тіньового обігу. Усі операції з придбання та погашення сертифікатів здійснюють безпосередньо в банківській установі без фактичного залучення посадових осіб фіктивних підприємств і підставних фізичних осіб. Організатори таких схем конвертації лише використовують реквізити й печатки фіктивних фірм, а також паспортні дані підставних осіб [78].

3. Використання векселів і схем доміциляції за участю фіктивних (буферних) підприємств – 35 % (додаток Б). Ідеться про використання можливості відкриття підприємством у банку спеціального накопичувального рахунку доміциляції. Між реальним підприємством і банком укладають договір-доручення. Відповідно до цього договору, банк приймає до платежу й погашає векселі підприємства за рахунок коштів, унесених цим підприємством на рахунок у банківській установі. Підприємство – замовник послуг з конвертації передає власний вексель на адресу фіктивної фірми як боргове зобов'язання за нібито поставлені ТМЦ. Водночас воно перераховує суму, еквівалентну номіналу емітованого векселя, на рахунок доміциляції, відкритий у банку. Кінцевим етапом схеми є пред'явлення фіктивною фірмою векселя в банк й отримання грошових коштів на свій рахунок [78].

4. Використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів – 16 % [78] (додаток Б).

Центр, маючи мережу транзитних фірм, акумулює на них кошти реальних підприємств і перераховує їх на рахунки фіктивних. Одночасно підприємства, що підконтрольні банківським установам, у цих самих банках здійснюють придбання валютних ощадних сертифікатів. Надалі сертифікати за допомогою торговця цінними паперами реалізують фіктивним підприємствам, які розраховуються за них акумульованими гривневими коштами. Отримані валютні ощадні сертифікати фіктивні підприємства пред'являють банку, який є їх емітентом, для отримання валюти. Цю валюту перераховують за кордон як передоплату за товари або послуги, що фактично не поставляють або не надають. Надалі валюту неофіційно повертають в Україну у вигляді готівки або кошти «осідають» на рахунках в офшорних банках [78].

Загальна схема незаконної конвертації, пов'язана з одержанням готівки поза банківською системою, є такою. Грошові кошти, здобуті злочинним шляхом, за безготівковим розрахунком перераховують на розрахунковий рахунок фіктивної фірми «А», задіяної в конвертаційному центрі. Фіктивна фірма «А» проводить безтоварну операцію з фіктивною фірмою «Б», а саме: документальне оформлення (з використанням відповідних фінансово-господарських документів) «реалізації» безготівковим розрахунком певної продукції, виконання робіт (вантажно-розвантажувальних, ремонтних, будівельно-монтажних, шляхових, проектних тощо) або надання послуг (інформаційно-довідкових, маркетингових, рекламних, експертних, транспортних тощо). Потім частину коштів повертають фіктивній фірмі «А» у вигляді готівки, що повертає її своїм «клієнтам» [107, с. 127].

У своїй злочинній діяльності конвертаційні центри використовують різні способи переведення безготівкових коштів у готівку: використання значної кількості фізичних і юридичних осіб – 32 %; відкриття значної кількості рахунків однією юридичною або фізичною особою в різних банках – 26 %; поєднання схем для виведення коштів за кордон і торгівлі за готівку товарами

імпортного виробництва – 15 %. Готівкові кошти знімаються з рахунків усіх учасників схеми групою осіб – 14 % або однією особою – 13 % (додаток Б).

Використовуючи фіктивні підприємства та підставних осіб, злочинці часто користуються послугами вповноважених осіб, які за довіреністю здійснюють управління банківськими рахунками, мають право на зняття коштів для закупівлі товарів, робіт чи послуг, діють від імені юридичних і фізичних осіб.

Серед схем діяльності конвертаційних центрів найпоширенішим є залучення фізичних осіб, що дає змогу не реєструвати підприємство в державних органах і не звітувати про здійснені господарські операції. Готівку, яку знімають з рахунків, маскують під виглядом власних заощаджень.

У злочинних схемах конвертаційних центрів використовують зарплатні картки на працівників фіктивної компанії, яких не існує. На них проводять значні та часті перерахування, які потім конвертують у готівку через банкомати або каси банків з використанням банківських терміналів.

У разі одержання готівкової маси в іноземній валюті схема значно ускладнюється, постає потреба в проведенні фіктивних експортно-імпортних операцій. У цьому разі буфер (фіктивна фірма) приймає безготівкові кошти від замовника (юридичної особи), який бажає одержати готівку. Надалі кошти переводять на рахунок фіктивної фірми-імпортера, що уклала зовнішньоекономічний контракт із фіктивним експортером. Український банк – власник конвертаційного центру (фактичний власник низки фірм: буфера, фіктивних експортера й імпортера) під зовнішньоекономічний контракт купує на міжбанківській валютній біржі безготівкову валюту, яку переводить на рахунок фіктивного експортера. Водночас він переказує її на рахунок фіктивного імпортера, після чого безготівкова валюта знову повертається експортеріві [78].

Основними ознаками механізму діяльності конвертаційних центрів є маскувальні дії його учасників, вони становлять зміст аналізованих злочинів загалом. Маскувальні дії злочинців полягають у приховуванні чи спотворенні справжньої інформації:

- про учасників операцій з грошовими коштами або майном шляхом використання фіктивних організацій і підставних фізичних осіб;
- про справжнє походження грошових коштів, отриманих унаслідок злочинної діяльності (надання їм видимості легального прибутку як результату виробничої, фінансової та іншої діяльності, отримання кредитів);
- про справжній зміст здійснюваних операцій і проводок кінцевому отримувачу грошових коштів (шляхом приховування даних у масиві банківської технологічної інформації) [108].

Способами маскуванню можуть бути банківські рахунки, електронні перекази грошей, обмін готівки на чеки й інші інструменти обміну, а також інші банківські механізми, наприклад, акредитив, зарплатні банківські картки на підставних осіб тощо. Для приховування підстав здійснених банківських фінансових операцій складають оманливі правочини [109].

Однак такі маскуванню протиправної діяльності конвертаційних центрів не спроможні цілком приховати її сліди, вони виявляються в документах, операціях, на речах, в іншій діяльності, попри всі зусилля злочинців. У зв'язку із цим угоди видаються незвичайними, підозрілими. Такі суперечності дають змогу встановити справжню інформацію про наявність події злочину, розкрити цей складний і високоорганізований злочинний механізм.

Отже, кримінальні правопорушення, пов'язані з фіктивним підприємництвом і діяльністю конвертаційних центрів, передбачають складні й замасковані процеси, спрямовані передусім на мінімізацію податкового навантаження та відмивання «брудних» коштів. Використання фіктивного підприємництва та конвертаційних центрів – це незаконний спосіб такої мінімізації, протиправний інструмент легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, і вчинення інших супутніх кримінальних правопорушень.

Проаналізувавши запропоновану вище класифікацію конвертаційних центрів, можна дійти висновку щодо затребуваності на їхні нелегальні послуги. Стабільно відновлювану діяльність широкої мережі центрів забезпечують значним обігом неврахованої готівки, яку можна отримати

внаслідок злочинної діяльності. Вона також є різновидом нелегального бізнесу й інструментом для отримання злочинної вигоди деморалізованих службовців державних органів, зокрема й певної частини правоохоронних органів, які, зловживаючи владою, мають можливість безкарно користуватися нелегальними прибутками. Унаслідок цього всі учасники злочинних схем уникають відповідальності, а правопорушники не мають стимулу припиняти нелегальне функціонування таких центрів.

1.3. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, і слідова їх картина

Обстановка вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, формується під впливом суперечливих і недосконалих положень чинного законодавства; надмірного податкового навантаження; безконтрольності та розбалансованості в кредитно-фінансовій і товарно-сировинній сферах; правового нігілізму населення та працівників органів державної влади й місцевого самоврядування; недостатньо ефективної діяльності правоохоронних і контролюючих органів; високого рівня корумпованості державних посадовців; неспроможності державних інститутів задовольнити життєво важливі потреби населення; постійного збільшення кількості осіб, що опинилися за межею зuboжіння; високого рівня безробіття та неповної трудової зайнятості працездатних осіб [101]. Важливим фактором, що позначається на поведінці злочинців, є особливість господарської діяльності юридичної особи, що входить у злочинну схему та є інструментом учинення кримінальних правопорушень конвертаційним центром.

Обстановка, що склалася в країні, зумовлює вибір злочинцями сфер господарської діяльності, найсприятливіших для вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів [110].

Більшість структурних елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення характеризують зовнішнє середовище, у якому діють учасники злочинних діянь. Домінують особливості (своєрідність) поведінки непрямих учасників цього правопорушення безпосередньо до, у момент злочину й одразу після нього, особливості психологічних зв'язків між усіма учасниками розслідуваної події та інші чинники (серед них і випадкові). Проте для вичерпного аналізу однаково важливі всі окреслені елементи. Тому вивчення змісту обстановки вчинення кримінального правопорушення значно ширше від дослідження суті обстановки місця кримінального правопорушення.

Усі елементи, які характеризують зовнішнє середовище кримінального правопорушення та інші супутні об'єктивні й суб'єктивні чинники, можна систематизувати, наприклад, розділивши на такі групи: речові, просторово-конструктивні, природно-конструктивні, фізико-хімічні, часові, виробничо-побутові (техніко-організаційні), поведінково-психологічні аспекти [111, с. 50–51].

Основними елементами обстановки вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є місце та час.

Особливість місця вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, як елементу криміналістичної характеристики полягає у відсутності чітко виражених меж у просторі. Тому його розглядають, передусім, як поєднання місця виконання окремих дій, фінансових операцій, спрямованих на досягнення злочинної мети, а також місця проведення етапів злочинної схеми, зокрема, місця, у якому відбувалося приховування слідів, місця введення злочинних доходів у законний обіг тощо. Місцем учинення кримінальних правопорушень можна вважати не тільки місця, де розташовані підприємства, а й територію держави як безпосередній простір, на якому відбуваються правопорушення, що завдають шкоди державного масштабу унаслідок злочинної діяльності конвертаційних центрів [112].

Місце вчинення кримінального правопорушення обумовлене структурою та місцезнаходженням підприємств, установ, організацій, банків, приміщень виробничих, складських, транспортних і торгових підрозділів, бірж, інвестиційних, брокерських та страхових компаній, інших контрагентів, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень і в яких здійснюють дії з приховування, знищення, фальсифікації та маскуванню слідів, досягнення мети злочинної діяльності. До місцезнаходження зазначених вище суб'єктів господарювання належать: адреса за установчими документами й реальна адреса (вони не завжди збігаються). Слідча практика керується тим, що фактичним місцем учинення конвертаційним центром кримінальних правопорушень є регіон (місто, район), який контролює відповідна податкова інспекція.

Безпосереднім місцем може бути приміщення, де неправдиві дані щодо доходів або витрат вносили до бухгалтерської документації. Зокрема, це може бути офіс організації, квартира головного бухгалтера або директора, інші приміщення. Банк, який обслуговує підприємство чи фізичну особу, може бути визнаний місцем учинення кримінального правопорушення, якщо працівники банку були співучасниками його вчинення.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень цієї категорії, місцем учинення кримінального правопорушення були: місце фактичного існування конвертаційного центру – 67 %; інше місце – 33 % (додаток А).

Залежно від масштабів діяльність конвертаційних центрів може поширюватися за межі однієї країни. У межах країни вона виявляється в укладанні та виконанні фіктивних угод. Тому місце вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, – це комплексна категорія, яка може складатися з декількох компонентів.

Отже, місце діяльності конвертаційного центру – це реально наявний простір, у якому відбувається та відображається реальна незаконна діяльність з відповідним проведенням дій та операцій, що спрямовані на надання

легального вигляду володінню, користуванню й розпорядженню доходами, одержаними неправомірним шляхом, відбувається ухилення від оподаткування, приховування слідів і введення нелегальних прибутків у легальний обіг.

Питання визначення часу вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, у теорії та практиці розглядають неоднозначно. Ці кримінальні правопорушення можна віднести до тривалих деліктів. Фактично встановити часовий проміжок їх учинення надзвичайно складно, оскільки вони можливі будь-коли, залежно від обставин, що їм сприяють чи перешкоджають. Час можна схарактеризувати як об'єктивно наявний елемент структури таких кримінальних правопорушень, реальне явище, що зумовлює поведінку винних осіб, характеризує початок здійснення процесу злочинної діяльності та його закінчення.

Час учинення кримінального правопорушення – чинник, що дає змогу розмежувати послідовність виконання кримінального правопорушення за етапами й обумовлює його тривалість. Початок конвертації збігається з часом вкладення коштів у фінансову операцію. Банківські транзакції здійснюють здебільшого оперативно завдяки швидкості розрахунків між банками за один операційний день, що водночас становить період робочого часу («бізнес-час»). Проте це стосується часу безпосереднього проведення операцій. Для встановлення часу вчинення кримінального правопорушення слідчому необхідно з'ясувати час, коли: 1) відбувалися події, пов'язані зі створенням (придбанням) фіктивного підприємства; 2) відбувалися події, пов'язані з ліцензуванням господарської діяльності; 3) укладали угоди та здійснювали фінансово-господарські операції; 4) фіктивне підприємство припинило свою діяльність [101].

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що час від учинення першого кримінального правопорушення конвертаційним центром до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) про його вчинення становив: до 6 місяців –

22 %; від 6 місяців до 1 року – 47 %; понад 1 рік – 31 %. Час учинення злочину: протягом встановленого робочого дня – 78 %; триваліший час – 22 % (додаток А).

Тривалість злочинної діяльності конвертаційних центрів може бути різноманітною. Вона пов'язана з кількістю етапів цього процесу, його характером і змістом, кількістю епізодів, об'єднаних однією метою та тривалістю реалізації кожного з них.

Однією з найважливіших об'єктивних передумов дослідження суспільно небезпечного протиправного явища, яке сталося в минулому, є сліди кримінальних правопорушень. У злочинній активності конвертаційних центрів залишаються численні сліди кримінальної діяльності, яким притаманна певна специфіка, що виявляється в їх видах, комбінаціях, взаємозв'язках, періодичності появи, локалізації (місця утворення, знаходження, можливого виявлення) та переміщення.

На підставі результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень визначено такі види слідів кримінальних правопорушень цієї категорії: матеріальні – 73 %, ідеальні – 27 % (додаток А).

До матеріальних слідів належать: готівкові кошти; податкові декларації; документи податкової звітності; банківські картки та рахунки; матеріали первинного й аналітичного обліків; товарно-транспортні накладні; ордери; рахунки-фактури; накладні на приймання та відпуск продукції; платіжні доручення; фінансові, бухгалтерські, касові, митні й інші документи, які дають змогу здійснювати певні види підприємницької діяльності, а також внутрішні (неофіційні) документи; чорнові записи; ділове листування; оперативна пам'ять комп'ютерів; печатки і штампи; факсиміле або інші носії підписів (зокрема електронних); паспорти громадян; підроблені документи тощо [113].

Аналізуючи питання ідеальних слідів, слід зазначити, що чимало інформації залишається в пам'яті осіб, які брали участь в операціях конвертаційного центру, яким довелося спостерігати окремі факти злочинів

або весь процес їх учинення, очевидців різних подій і фактів. Носіями інформації про діяльність конвертаційних центрів є такі особи:

- 1) керівник і головний бухгалтер підприємства;
- 2) особи, до функцій яких належить облік руху ТМЦ і грошових коштів та їх реалізація;
- 3) контрагенти – пособники вчинення злочинів;
- 4) особи, які були свідками певних кримінальних господарських операцій, однак не брали участі в таких діях;
- 5) особи, які були свідками певних кримінальних господарських операцій, проте не оцінювали їх як такі;
- 6) особи, які здійснюють функції контролю за фінансово-господарською діяльністю;
- 7) особи, які не працюють на відповідному підприємстві, проте володіють інформацією про злочинну діяльність щодо ухилення від сплати податків [114, с. 81–83].

Слідами проведення сумнівних операцій з переказу коштів через банківські рахунки можна вважати:

- переведення на банківський рахунок коштів від декількох суб'єктів господарської діяльності, які одразу й у повному обсязі конвертують у готівку або переводять на інший рахунок. Такі операції проводять переважно в один операційний день;
- здійснення, але без фактичного проведення, суб'єктом підприємництва за рахунком операцій купівлі-продажу товарів, оплати робіт або послуг тощо;
- значну кількість фінансових операцій за рахунками інших осіб, що здійснює одна особа на підставі довіреності, водночас власники рахунків не здійснюють особистий контакт зі співробітниками банку;
- надходження на рахунок значної суми грошей, яка не відповідає реальній діяльності особи;
- постійне проведення фінансових операцій з векселями, особою, яка не є емітентом або отримувачем коштів за цими векселями;

- переведення на рахунок значної суми коштів особою, яка за своїм соціальним рівнем, сферою діяльності та матеріальним становищем не може здійснювати операцію таких фінансових масштабів;

- виплата пені, штрафу за невиконання або порушення умов договору постачання товарів, виконання робіт, надання послуг, якщо вона перевищує 10 % від зазначеної суми;

- операції із цінними паперами, які проводять для отримання готівки;

- безумовна невідповідність призначень вхідних/вихідних платежів і вартості товарів або послуг їхній ринковій вартості;

- здійснення фінансових операцій з купівлі-продажу товарів, оплати послуг, вартість яких установити надзвичайно складно;

- не характерне для діяльності юридичної особи списання з її рахунку коштів у готівковій формі;

- закриття рахунку після закінчення проведення всіх операцій з готівкою або неочікуване припинення здійснення фінансових операцій за ним.

Документи в разі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, можуть бути: предметом злочинного посягання; засобом учинення або приховання кримінальних правопорушень; такими, що характеризують особу злочинця та містять інформацію про інші значущі обставини кримінальних правопорушень.

Найпоширенішими обліковими слідами є: відсутність декларації платника податків або документів, що підтверджують сплату податку (збору); наявність підроблення в документах; невідповідність записів у первинних, облікових і звітних документах; повна невідповідність виробничих операцій їх документальному відображенню [115].

Висновки до розділу 1

Питання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, розглядали на рівні докторських і

кандидатських дисертаційних досліджень, у монографіях, підручниках, посібниках, навчально-методичних виданнях, низці наукових статей та інших публікаціях. Водночас у контексті положень Кримінального процесуального кодексу (КПК) України 2012 року необхідно дослідити низку питань розслідування злочинної діяльності конвертаційних центрів, що відповідало б сучасному стану протидії правопорушенням у сфері економіки та вимогам процесуального законодавства.

Визначено, що конвертаційний центр – це стійка організована злочинна група з чітким розмежуванням обов’язків її учасників, основною діяльністю якої є надання підприємствам реального сектору економіки послуг щодо штучного завищення податкового кредиту з ПДВ і валових витрат з метою навмисного ухилення від сплати податків, розкрадання бюджетних коштів та подальшої легалізації грошових коштів чи іншого майна останніми шляхом їх незаконної конвертації, використовуючи реквізити підконтрольних фіктивних і транзитних підприємств. Це злочинна бізнес-структура, яка, порушуючи чинне законодавство, надає іншим суб’єктам господарювання незаконні послуги з метою одержання прибутку.

Досліджено, що для встановлення межі, коли вчиняють кримінальне правопорушення, нагальною необхідністю є визначення в законодавстві України поняття «конвертаційний центр» і його ознак, адже саме факт його створення вже є початком готування до вчинення низки кримінальних правопорушень. Про потребу законодавчого врегулювання цього питання зазначили 74 % опитаних працівників податкової міліції. Цей термін активно використовують у виступах посадові особи правоохоронних і контролюючих органів, у наукових публікаціях, повідомленнях засобів масової інформації, ним оперує Держфінмоніторинг України, ДФС України, судові інстанції, він уже став поширеним у нормах законодавчих актів.

З метою підвищення ефективності діяльності правоохоронних й інших державних органів у виявленні та припиненні протиправної діяльності конвертаційних центрів ми пропонуємо внести зміни до Закону України «Про

запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», закріпивши тлумачення поняття «конвертаційний центр» і надавши перелік його типових ознак.

З'ясовано, що злочинній діяльності конвертаційних центрів притаманні висока технічна забезпеченість, використання сучасних засобів отримання даних, залучення високопрофесійних фахівців, вербування співробітників комерційних банків або влаштування «своїх людей» до банків для отримання необхідної інформації та вдалого здійснення злочинних схем, постійний пошук нових способів учинення кримінальних правопорушень, висока конспірація, оперативність і гнучкість, швидка реакція на виявлення прогалин у банківському захисті, міграція нелегальних дій з одних ринків на інші. Такі протиправні структури об'єднані спільною метою та здійснюють тіньові фінансово-господарські операції за певною злочинною технологією.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, належать до найнебезпечніших злочинних діянь, що завдають шкоди економічному добробуту держави та суспільству загалом.

Елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є: 1) характеристика конвертаційного центру; 2) способи вчинення кримінальних правопорушень; 3) обстановка вчинення кримінальних правопорушень; 4) типова слідова картина.

З-поміж обов'язкових умов діяльності конвертаційного центру виокремлено такі: мета, план роботи його діяльності, її тривалість, кількісний склад, структура, ієрархія та матеріальна база. Це стійке організоване злочинне угруповання з чітким розмежуванням обов'язків його учасників, до якого входять: організатор (співорганізатори), кур'єри, бухгалтери, підставні особи, диспетчери-координатори, юристи, дилери та мережа постійних клієнтів (підприємств реального сектору економіки).

Класифіковано конвертаційні центри залежно від низки критеріїв: за суб'єктами створення (банківські, спеціальні, загальні); залежно від мети та характеру діяльності (багатофункціональні й цільові); за географією діяльності (міжнародні, всеукраїнські, міжрегіональні, територіальні); залежно від механізмів одержання готівкових коштів (з використанням банківських операцій, з одержанням готівки поза банківською системою); за галузевим поширенням діяльності (галузеві та міжгалузеві); за колом користувачів послуг (внутрішні й зовнішні); за обсягом здійснюваної діяльності (малі, середні, великі); за технологією злочинної діяльності (класичні та сучасні); за рівнем корупційної взаємодії зі службовими особами контролюючих і правоохоронних органів («під прикриттям» і «без прикриття»).

Типовій методиці діяльності конвертаційних центрів притаманні такі етапи конвертації: I етап – злочинні доходи розміщують у певні фінансові інструменти; II етап – відбувається від'єднання незаконних доходів від джерел їх походження шляхом використання схем фінансових операцій, спрямованих на маскуванню походження цих доходів; III етап – надають вигляду законності злочинно нажитим доходам.

Вивчення слідчої практики надало можливість встановити методи, які найчастіше використовують конвертаційні центри у своїй діяльності: 1) фіктивні поставки товарів, робіт і послуг або фіктивні угоди – 34 %; 2) завищення витрат на придбання товарів, робіт і послуг – 28 %; 3) підміна або придбання товарів, робіт і послуг, оцінку реальної вартості яких неможливо встановити, – 20 %; 4) завищення або заниження кількості товарів, послуг і робіт, які перевозять або надають, – 16 %; 5) інше – 2 % (додаток Б).

Найбільш специфічними способами конвертації є: 1) використання банківських рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу – 42 %; 2) використання векселів і схем доміциляції за участю фіктивних (буферних) підприємств – 35 %; 3) використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів – 16 %; 4) використання ощадних сертифікатів на пред'явника – 7 % (додаток Б).

Особливість місця вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, полягає у відсутності чітко виражених просторових меж. Фактичним місцем учинення кримінальних правопорушень є регіон (місто, район), який належить до зони обслуговування відповідної податкової інспекції. Місце діяльності конвертаційного центру – це реально наявний простір, у якому відбувається реальна незаконна діяльність з відповідним проведенням дій та операцій, що спрямовані на надання легального вигляду володінню, користуванню та розпорядженню доходами, одержаними злочинним шляхом, здійснюють приховування слідів і введення нелегальних прибутків у легальний обіг.

Момент готування до вчинення кримінальних правопорушень збігається з початком створення конвертаційного центру, а саме: початком державної реєстрації фіктивних підприємств, підробленням документів, пошуком клієнтів, часом вкладення коштів у фінансову операцію тощо. Час у цих кримінальних правопорушеннях характеризують термінами: операційний день, операційний час, період робочого часу («бізнес-час»). Для встановлення часу вчинення кримінальних правопорушень слідчому необхідно з'ясувати час, коли: 1) відбувалися події, пов'язані зі створенням конвертаційного центру (зокрема фіктивних і транзитних підприємств); 2) укладали угоди та здійснювали фінансово-господарські операції; 3) кошти вкладали в незаконну фінансову операцію, злочинні доходи ввели в законний обіг; 4) конвертаційний центр (фіктивне, транзитне підприємство) припинив свою діяльність.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено види слідів кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: матеріальні – 73 %, ідеальні – 27 % (додаток А).

До матеріальних слідів належать: готівкові кошти; податкові декларації; документи податкової звітності; банківські картки та рахунки; матеріали первинного й аналітичного обліків; товарно-транспортні накладні; ордери; рахунки-фактури; накладні на приймання та відпуск продукції; платіжні доручення; фінансові, бухгалтерські, касові, митні й інші документи, які

дозволяють здійснення певних видів підприємницької діяльності, а також внутрішні (неофіційні) документи; чорнові записи; ділове листування; оперативна пам'ять комп'ютерів; печатки і штампи; факсиміле або інші носії підписів (зокрема електронних); паспорти громадян; підроблені документи.

Аналізуючи ідеальні сліди, необхідно зауважити, що значна частина інформації залишається в пам'яті осіб, що брали участь в операціях конвертаційного центру, яким довелося спостерігати окремі факти кримінальних правопорушень або весь процес їх учинення, очевидців різних подій і фактів. Носіями інформації про діяльність конвертаційних центрів є: 1) керівник і головний бухгалтер підприємства; 2) особи, до функцій яких належать облік руху ТМЦ і грошових коштів та їх реалізація; 3) контрагенти – пособники вчинення кримінальних правопорушень; 4) особи, які були свідками певних кримінальних господарських операцій, але не брали участі в таких діях; 5) особи, які були свідками певних кримінальних господарських операцій, але не оцінювали їх як такі; 6) особи, які здійснюють функції контролю за фінансово-господарською діяльністю; 7) особи, які не працюють на відповідному підприємстві, проте володіють інформацією про злочинну діяльність.

РОЗДІЛ 2

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

2.1. Виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, і початок кримінального провадження

Протягом 2016 року оперативні співробітники ДФС України припинили діяльність 18 конвертаційних центрів, загальний грошовий обіг яких становив понад 16,7 млрд гривень. Під час опрацювання контрагентів конвертаційних центрів було ініційовано 329 перевірок документів. Згідно зі складеними актами перевірок, до бюджету надійшло понад 1,3 млрд гривень. Щодо посадових осіб цих підприємств розпочато досудові розслідування за ст. 205 і 212 КК України. Сума завданої шкоди становить понад 9 млрд грн [116].

Діяльність уповноважених органів щодо виявлення кримінальних правопорушень, їх структурування на етапи – проблема, яку розробляють представники криміналістики та кримінальної процесуальної науки. Результати їхніх досліджень безпосередньо позначаються на вдосконаленні окремих методик розслідування: з огляду на ці етапи конкретизують засоби досягнення відповідних проміжних завдань, відбувається алгоритмізація та формалізація криміналістичних рекомендацій [43, с. 259].

Виявити злочин – означає встановити, зафіксувати, визначити факт й обставини вчинення суспільно небезпечного діяння [117, с. 68].

Виявлення кримінальних правопорушень слід розглядати як форму діяльності правоохоронних органів, що в одних випадках передуює їх розкриттю та розслідуванню, а в інших – є складовою процесу розкриття (розслідування). Виявлення кримінальних правопорушень як окрема форма

діяльності правоохоронних органів відбувається під час проведення організаційних та оперативно-розшукових заходів. Встановлені під час проведення цих заходів фактичні дані можуть бути підставою для внесення кримінального провадження в ЄРДР та проведення досудового слідства. Найчастіше виявлення кримінальних правопорушень з використанням цих форм діяльності правоохоронних і контролюючих органів застосовують щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, службових злочинів тощо [118].

Виявити на практиці фіктивне підприємництво в більшості випадків можна лише на стадії безпосереднього здійснення реальних протиправних дій [119, с. 415].

До ознак, що характеризують фіктивність фірми на стадії її створення, належать такі: службовими особами чи засновниками підприємства є зазначені підставні особи; юридична адреса підприємства не збігається з його фактичним місцезнаходженням; відсутність у деяких державних органах, у яких реєстрація суб'єкта підприємництва як платника податків і зборів є обов'язковою, даних про реєстрацію підприємства; відсутність власного майна й мінімального розміру статутного капіталу, затримка з перерахуванням внесків до статутного фонду підприємства; реєстрація підприємства безпосередньо перед надходженням на його банківський рахунок значних сум грошей; наявність слідів підроблення документів, використаних під час створення чи придбання підприємства [120, с. 241].

В офіційних даних про реквізити та керівників фіктивних структур можуть бути наявні суперечності. Вони можуть полягати в недійсності ідентифікаційного податкового номера або його приналежності іншому суб'єкту, невідповідності даних про керівників або суб'єкта господарської діяльності. Зазвичай у таких фірмах статутний капітал значно менший за розмірами від статутного капіталу організацій референтної групи або він може бути внесений у негрошовій формі, що ускладнює його реальне оцінювання.

До ознак, які характеризують фінансово-господарську діяльність фіктивного підприємництва, належать такі: укладання нелогічних із господарської позиції та економічно не вигідних угод; необґрунтоване зняття з рахунку або зарахування на рахунок грошових коштів; списання коштів на витрати, що викликають сумнів щодо їхньої доцільності й розмірів списаних сум; раптове збільшення на банківському рахунку суми грошових коштів за стислий проміжок часу; перекази грошових коштів за кордон і надходження грошових коштів із-за кордону; перекази грошових коштів з банківського рахунку фірми на рахунки фізичних осіб (зокрема приватних підприємців); значні авансові проплати іншим фірмам за нібито поставлені товари, надані послуги; акумулювання на рахунках фірми значних грошових сум, їх переказ в інші банки; відсутність здійснення підприємством господарської діяльності протягом тривалого часу; невідповідність задекларованої статутної діяльності фактичним можливостям з виробництва продукції та надання послуг через відсутність матеріальної бази, приміщень, необхідної техніки, штату працівників тощо [120, с. 241].

До ознак фіктивного підприємництва, що характеризують адміністративно-управлінську діяльність фірми, належать такі: малий штат співробітників фірми за умови, що її статутна діяльність вимагає участі більшої кількості людей, зокрема зі спеціальною освітою; наявність у штаті лише керівних посад; суттєві кадрові зміни, а також кардинальні зміни в складі засновників, власників, акціонерів, адміністрації комерційного підприємства перед одержанням кредиту чи укладанням угоди на значну суму; розпродаж майна, розірвання або не продовження договору оренди; тривала затримка з розрахунком за отриману продукцію чи виконані роботи, з поверненням кредиту або виплатою процентів за ним, часті направлення листів з проханням щодо пролонгації угоди, можливі пропозиції укласти угоду про постачання нової, більшої за обсягами, партії продукції, без здійснення повного розрахунку за вже отриману продукцію; ухилення від зустрічей з представниками кредитора; залишення без відповідей листів, телеграм і

факсів; перешкоджання з різноманітних приводів одержанню необхідної документації, інспектуванню об'єктів, що цікавлять кредитора [120, с. 241].

До ознак фіктивного підприємництва, що свідчать про заняття забороненою діяльністю, належать такі: виявлення в місцях розташування фіктивного підприємства чи перебування його засновників або керівників печаток, установчих документів і бланків інших фіктивних фірм чи підприємств, яких не існує, підроблених печаток, документів реальних підприємств, незаповнених бланків цінних паперів та платіжних документів, чекових книжок, печаток нотаріусів, органів державної реєстрації, органів ДФС і державних цільових фондів; паспортів померлих осіб, загублених чи викрадених документів реальних громадян, підроблених документів осіб, яких не існує, факсиміле підписів різних громадян; наявність потужних комп'ютерів, обладнаних системою «банк-клієнт», що містять інформацію про численні незаконні фінансові оборотки; наявність значної суми готівкових коштів як у національній, так і в іноземній валюті [120, с. 241].

Нетипово низька рентабельність за умов загального великого обігу грошових коштів рахунками таких підприємств свідчить про приховування або спотворення справжньої інформації. У такому разі відбувається імітація господарської діяльності, яка, відповідно, відображається в економічних показниках і бухгалтерських документах. Зазначена низька рентабельність – це належна ринкова ціна чорного ринку за процедуру конвертації. Господарська діяльність з такими показниками прибутку в реальності не може мати економічного життя. У «живих» підприємствах оборот наростає поступово, а у фіктивних структурах обіг грошових коштів з початку діяльності нехарактерно великий. Отже, такий грошовий обіг не пов'язаний зі справжньою господарською діяльністю. Особливість фіктивних підприємств також полягає в невідповідності між зростанням обсягу нібито виконаних ним робіт чи наданих послуг і витратами на зарплату персоналу. Крім зазначеного, ознакою фіктивних структур є відсутній або незначний рух «зарплатними»

рахунками, відсутні відомості про податкові платежі, або вони не відповідають обороту коштів, що зазначені у відповідних документах.

Показовими ознаками нездійснення підприємством з ознаками фіктивності реальної виробничої діяльності є брак таких показників бухгалтерської звітності: витрат у незавершеному виробництві, обігу на кінець року й самого незавершеного виробництва; резервів, утворених відповідно до установчих документів і законодавства на кінець року; інвестицій у дочірні товариства, будівлі, машини й обладнання на початок року; додаткового капіталу на кінець року; основних фондів; власних акцій, викуплених в акціонерів на кінець року; фондів соціальної сфери на кінець року; інвестицій в інші організації; витрат на оплату праці; резервів майбутніх витрат і доходів майбутніх періодів на початок року; розрахунків із засновниками; заборгованості перед персоналом організації та кредиторської заборгованості на кінець року; підзвітних сум тощо [108].

Основними методами встановлення ознак фіктивної діяльності таких підприємств є:

- аналіз діяльності підприємств, у яких показники обсягу виконаних робіт збільшилися за одночасної відсутності руху грошових коштів «зарплатними» рахунками;
- проведення порівняння діяльності суб'єктів господарської діяльності з рентабельністю 1–3 %;
- встановлення підприємств, у яких зазначені вище показники істотно відрізняються від аналогічної групи підприємств;
- проведення вибірки підприємств з підозріло високим оборотом грошових коштів з початку діяльності;
- проведення вибірки підприємств, у яких немає відомостей про податкові платежі або вони не відповідають обороту коштів.

Перевірка учасників підозрілих фірм полягає у з'ясуванні:

- законності установчих документів;
- ідентифікації засновників;

- економічного змісту підприємницької та фінансової діяльності загалом;
- відповідності реальних цілей діяльності суб'єкта задекларованим;
- реальності та законності договорів з іншими суб'єктами;
- динаміці товарообігу та відповідних фінансових розрахунків;
- обґрунтованості цін на продукцію (послуги, роботи) [121, с. 18].

Наявність злочинної діяльності конвертаційних центрів виявляють здебільшого за такими загальними ознаками:

- здійснення реальної підприємницької діяльності супроводжується несплатою встановлених податків і платежів, порушенням порядку звітності;
- отримання грошових коштів за предметом договору, що не відповідає дійсності, або суттєве надходження коштів у значних сумах переважно від юридичних осіб під виглядом оплати значної кількості товарів, послуг тощо за нетривалий строк існування фірми;
- використання кореспондентських рахунків для взаєморозрахунків з іноземними комерційними структурами здебільшого під виглядом оплати великих партій паливно-енергетичних матеріалів і техніки;
- перерахування сум коштів через так звані рахунки типу «Лоро» за нетривалий строк існування фірми;
- назви конвертаційних центрів можуть збігатися з назвами державних підприємств;
- конвертаційні центри здебільшого мають однакову юридичну адресу для кількох підприємств або адресу, якої не існує;
- відсутність у реєстраційній справі даних про службові та домашні телефони працівників фірми, або зазначено лише один номер [25, с. 53].

У разі виявлення злочинної діяльності конвертаційних центрів постає необхідність встановлення основних ознак незаконного переведення в готівку безготівкових коштів. Зокрема, на такі операції вказують такі фактори:

- 1) значний обсяг розрахунків за валютними й «лоро»-рахунках з оплати безтоварних договорів;

2) значний обіг грошових коштів з мінімальними платежами до бюджету;

3) наявність розрахункових рахунків у тих банківських установах, які сприяють роботі конвертаційних центрів;

4) використання фінансових операцій із цінними паперами;

5) «обнуління» розрахункового рахунку наприкінці операційного дня.

Також перевіряють напрями діяльності банківської системи, де можуть бути застосовані злочинні схеми відмивання «брудних» коштів, зокрема: використання депозитних сертифікатів на пред'явника; конвертація грошових коштів з використанням фіктивних СПД; конвертація грошових коштів та переказ в банки інших держав; переказ та конвертація грошових коштів через особисті рахунки фізичних осіб; використання «лоро»-рахунків і конвертація грошових коштів; використання вексельної форми розрахунків [74, с. 467].

Банківські службовці з метою прикриття злочинної діяльності фіктивних фірм і конвертаційних центрів, уникнення блокування руху грошових коштів, що знаходяться на розрахункових рахунках, можуть здійснювати такі заходи:

- створювати сітки фіктивних суб'єктів господарювання із системою захисту від блокування грошових коштів на їхніх рахунках;

- використовувати внутрішньобанківські рахунки й рахунки, за якими відомості про грошові кошти, що надійшли, відображаються в загальному вигляді;

- реєструвати підприємства за кордоном, використовувати офшорні фірми;

- використовувати такі канали зв'язку, які не відображають здійснення електронного переведення грошових коштів у Національний банк України;

- відкривати й використовувати особові рахунки фізичних осіб за підробленими документами;

- укласти договори про відкриття субрахунків кореспондентських рахунків іноземних банків з банком-нерезидентом;

- використання допоміжних рахунків фіктивних фірм.

До типових способів використання банківських операцій з метою маскуванню справжнього походження грошових коштів належать:

1) структурування платежів, тобто поділ суми, внесеної на банківський рахунок, шляхом надання власником доручення на переказ цих грошових коштів частинами на рахунки інших підставних осіб, з яких ці кошти переводять на інші рахунки, з метою надання безготівковим переказам походження різних джерел, а зазначена сума після проходження багаторазового поділу осідає на одному або двох рахунках справжніх адресатів;

2) отримання грошових коштів під виглядом прибутку від операцій із цінними паперами.

Для встановлення справжньої суті інформації про походження грошових коштів можна провести вибірки: повторюваних операцій із цінними паперами, що не котируються; осіб, які отримують постійний дохід від таких операцій, та осіб, які є сторонами в їх багаторазовій купівлі та продажу; операцій, які приносять постійний дохід або постійний збиток тощо.

Встановлення основних напрямів злочинного руху капіталів, пов'язаних з відмиванням «брудних» коштів, полягає в:

1) забезпеченні зовнішньоекономічних контрактів фіктивних підприємницьких структур валютними коштами, що легально купують через уповноважені банки;

2) використанні «лоро»-рахунків для перерахування грошових коштів і купівлі валюти через фіктивні фірми;

3) переведенні безготівкових грошових коштів у готівку з використанням підприємницьких структур і конвертаційних центрів [79].

Ми схвалюємо пропозицію С. А. Ялишева стосовно того, що з метою виявлення ознак функціонування конвертаційних центрів, типових закономірностей їхньої злочинної діяльності, визначення процесуальних джерел доказів і встановлення місця знаходження носіїв доказової інформації, а також наповнення бази відповідними даними необхідно створити за

допомогою сучасної комп'ютерної техніки та програмного забезпечення інформаційно-аналітичну систему комплексного аналізу значних обсягів криміналістично значущої інформації [122, с. 40], що міститься в:

- 1) інформаційних ресурсах локальних відомчих інформаційно-аналітичних систем (Моніторингового центру ДФС України, Держфінмоніторингу тощо);
- 2) криміналістичних обліках;
- 3) повідомленнях засобів масової інформації, дослідженнях журналістів-розслідувачів і громадських активістів («YanukovychLeaks», «Канцелярська сотня» тощо);
- 4) єдиних і державних реєстрах (зокрема, Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців і Єдиному державному реєстрі судових рішень);
- 5) корпоративних електронних банках даних;
- 6) соціальних Інтернет-мережах та інших Інтернет-ресурсах [123, с. 260].

Можна стверджувати, що злочинну діяльність конвертаційних центрів вчиняють переважно в умовах неочевидності. Механізм цих кримінальних правопорушень здебільшого виключає наявність свідків. У безпосередньому вчиненні кримінальних правопорушень бере участь обмежена кількість осіб. Важливим чинником є й те, що в кримінальному правопорушенні нерідко відсутня потерпіла сторона (іноді очевидна незацікавленість несумлінних учасників фінансової діяльності у виявленні кримінальних правопорушень). У разі вчинення цих кримінальних правопорушень заподіюють шкоду інтересам держави. Водночас порушення цих інтересів і спричинення шкоди здійснюють приховано. Це означає, що органи, які є представниками інтересів держави, після вчинення кримінального правопорушення не отримують інформації про факт правопорушення.

Таким чином, основне джерело поінформованості правоохоронних органів про кримінальні правопорушення, що стосуються діяльності

конвертаційних центрів, пов'язане зі сферою ОРД. Особливість отримання вихідної інформації про кримінальні правопорушення у фінансовій сфері шляхом проведення оперативно-розшукових заходів полягає, по-перше, у використанні різноманітних шляхів її надходження, а по-друге, у подоланні протидії цим заходам з боку зацікавлених осіб, що ускладнює ситуації перевірки. Оперативно-розшукові заходи щодо виявлення злочинної діяльності конвертаційних центрів є складними й тривалими, що потребує різнобічної перевірки, яка нерідко стосується всіх етапів оперативно-розшукового документування [43, с. 268].

Своєчасне виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів і використанням банківської системи, надзвичайно ускладнене у зв'язку з необхідністю опрацювання значного обсягу даних про рух безготівкових коштів. У випадках, коли виявляють конвертаційні центри, нерідко перераховані через них гроші вже знаходяться за кордоном і їх майже неможливо повернути, а керівники таких центрів мають змогу уникнути відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення.

Щорічна статистика про десятки виявлених правоохоронними органами конвертаційних центрів з їхнім багатомільйонним обігом засвідчує, що в протистоянні юридичного й економічного аспектів пріоритет залишається за економічним аспектом, тобто ризик можливої втрати майна та притягнення до кримінальної відповідальності перекивається розмірами одержуваного прибутку, що стимулює появу нових конвертаційних центрів замість закритих. Тому ключове завдання правоохоронних органів полягає в тому, щоб зробити таку діяльність неприбутковою, пов'язаною з високим ризиком втрати майна (для банків – ще і з втратою ліцензії). Така концепція боротьби з фіктивним підприємництвом і, зокрема, з конвертаційними центрами, ґрунтується на економічній моделі раціонального вибору посередника [124].

Порядок кримінального провадження на території України визначений лише кримінальним процесуальним законодавством України.

До ЄРДР вносять відомості про:

- 1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть засвідчувати вчинення кримінального правопорушення;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;
- 3) інше джерело, з якого виявлено обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- 4) стислий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, здійснений потерпілим, заявником, чи встановлених з іншого джерела;
- 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;
- 7) інші обставини, передбачені положенням про ЄРДР.

У ЄРДР автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження [125].

Досудове розслідування та початковий етап розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, розпочинається з моменту внесення відомостей про такі кримінальні правопорушення до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і до повідомлення про підозру (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України) [126].

У зазначений період виконують слідчі (розшукові) й оперативно-розшукові дії з метою встановлення ознак злочинної діяльності цих осередків.

Приводом для внесення відомостей до ЄРДР про кримінальне правопорушення, пов'язане з діяльністю конвертаційного центру і, відповідно, початку досудового слідства, є: заяви чи повідомлення про вчинення

кримінального правопорушення або ж самостійне виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення.

Безпосередньо первинними джерелами інформації про діяльність конвертаційного центру можуть бути:

- заява потерпілої особи про факт учинення протиправних дій щодо неї чи її підприємства;
- письмове пояснення особи (осіб), запідозреної в учиненні кримінального правопорушення, про факти вчинення протиправних дій;
- рапорт працівника оперативного підрозділу за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, у якому надано докладну характеристику виявленого кримінального правопорушення;
- письмові пояснення свідків протиправних дій;
- документи підприємства, з використанням якого було вчинено кримінальне правопорушення;
- матеріали перевірок фінансово-господарської діяльності підприємства;
- підроблені документи, що були використані як засоби вчинення кримінального правопорушення;
- документи, що відображають протиправні операції.

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, потребує чіткої організації. Організувати розслідування – означає:

- 1) своєчасно розробити узгоджений план необхідних заходів;
- 2) налагодити взаємодію між слідчим, оперативними працівниками, фахівцями;
- 3) забезпечити проведення регулярних оперативних нарад слідчою групою;
- 4) налагодити систематичний обмін інформацією та звітністю про результати роботи слідчої групи й кожного слідчого;
- 5) забезпечити необхідні умови роботи [110].

Результати вивчення слідчої практики засвідчили, що на початковому етапі розслідування виникають певні проблеми: у роботі зі свідками й іншими учасниками процесу – 37 %, щодо недостатнього оперативно-розшукового супроводження – 33 %, неналежної взаємодії між підрозділами та службами – 28 %, інші – 2 % (додаток Б).

Крім того, загальними недоліками організації виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є: неналежна взаємодія з оперативними підрозділами – 17 %; не допитано всіх необхідних осіб – 16 %; не досліджено всі необхідні документи обліку – 13 %; не проведено всі необхідні експертні дослідження – 12 %; не встановлено всіх осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, – 12 %; не встановлено всі події кримінального правопорушення – 9 %; не вилучено всі необхідні документи обліку – 8 %; не встановлено місця зберігання коштів, цінностей – 7 %; не встановлено місця зберігання документів – 6 % (додаток Б).

Найбільш організованою та ефективною формою протидії злочинності з боку правоохоронних органів є об'єднання сил і засобів та взаємодія правоохоронних й інших органів, наділених законом відповідними повноваженнями, що полягає в спільній участі залежно від обставин. Учасники такої взаємодії повинні використовувати необхідні, специфічні для кожного органу джерела інформації, сили та засоби, забезпечуючи ефективне розслідування кримінальних правопорушень.

У широкому значенні взаємодію розглядають не тільки щодо процесу розслідування певного кримінального правопорушення, а й щодо застосування будь-яких криміналістичних прийомів, засобів і методів.

Так, Г. А. Матусовський трактує взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на досягнення спільної мети з мінімальною витратою сил, засобів і часу. У такому контексті йдеться про взаємодію не тільки слідчого й правоохоронних органів загалом з іншими державними органами, підприємствами, установами

й організаціями. Слід акцентувати увагу на тому, що це визначення взаємодії є прийнятним для всіх видів людської діяльності, його застосовують у різних галузях юридичних наук. Учений аргументує необхідність застосування системного підходу до вивчення проблем взаємодії з боку різних юридичних наук, серед яких криміналістика має відігравати координаційну та узагальнювальну роль [127].

У вузькому значенні взаємодія – це узгоджена спільна діяльність слідчого з іншими органами та суб'єктами, що є найприйнятнішим для застосування в окремих криміналістичних методиках, які адресовані саме слідчому. Тому в криміналістичній літературі його застосовують найактивніше. Водночас дослідники обстоюють різні позиції щодо визначення цього аспекту взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами. Основні відмінності пов'язані зі встановленням її окремих ознак. Чимало науковців у дефініціях виокремлюють такі ознаки взаємодії, як правові підстави, узгодженість, мету й завдання цієї діяльності. Наприклад, М. П. Яблоков та Л. Д. Самигін взаємодією слідчого з оперативно-розшуковими органами пропонують вважати засновану на законі й узгоджену за всіма необхідними умовами діяльність зазначених осіб та органів, спрямовану на розкриття кримінальних правопорушень і виконання решти завдань їх розслідування та попередження [127].

Залежно від рівня здійснення взаємодії доцільно визначити такі її види: а) міжнародна (на рівні різних держав); б) міжвідомча (на рівні різних органів та установ України); в) внутрішньовідомча (на рівні різних підрозділів і служб одного відомства). Залежно від стадії кримінальної процесуальної діяльності виокремлюють взаємодію під час: а) здійснення досудового розслідування загалом; б) організації та проведення тактичних операцій; в) проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; г) судового розгляду. Залежно від нормативно-правової регламентації взаємодії: а) процесуальні форми (передбачені КПК України); б) організаційно-правові непроцесуальні форми (передбачені законами або

підзаконними нормативно-правовими актами); в) суто організаційні форми (розроблені наукою та практикою). За ознакою суб'єкта взаємодії можна визначити: а) взаємодію оперативного підрозділу з іншими суб'єктами в процесі здійснення оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності; б) взаємодію слідчого з іншими суб'єктами під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності; в) взаємодію суду з іншими суб'єктами в процесі судового кримінального провадження; г) взаємодію обізнаних осіб (експертів, спеціалістів, ревізорів) з іншими суб'єктами під час застосування спеціальних знань у процесі збирання й дослідження доказів у кримінальному провадженні. Залежно від тривалості здійснення взаємодії йдеться про: а) одноразові акти взаємодії; б) епізодичну взаємодію; в) тривалу взаємодію [127].

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, слідчий взаємодіє переважно з представниками оперативних підрозділів, Національної поліції, ДФС, Служби безпеки України, представниками експертних установ, Державної аудиторської служби, органами нагляду, кредитно-фінансової сфери тощо.

Залежно від обставин кримінального провадження слідчий може взаємодіяти з такими органами та їх регіональними представниками: Національним банком України, Фондом державного майна, Міністерством фінансів України, Антимонопольним комітетом, Державним комітетом статистики, Міжнародною організацією кримінальної поліції в Україні (Інтерпол) тощо.

Під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень слідчий може звертатися до спеціалістів різних галузей знань. Така взаємодія надає можливість з найменшими затратами сил, часу, засобів досягати загальної мети й передбачає узгоджену діяльність різних гілок однієї чи декількох організаційних систем.

Ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від налагодження взаємодії між органами досудового

розслідування й оперативними підрозділами. Лише органічне поєднання гласних процесуальних засобів і негласних методів оперативно-розшукової діяльності (пошукових, розвідувальних, контррозвідувальних) здатне забезпечити своєчасне виявлення кримінальних правопорушень та повне їх розслідування (підготовлюваних або вже вчинених), передусім тих, які вчиняють і маскують організовані групи осіб [128, с. 25].

Аналіз первинного матеріалу про кримінальне правопорушення на початковому етапі кримінального провадження зумовлює необхідність проведення певних перевірочних та організаційних заходів з використанням спеціальних знань і можливостей оперативно-розшукових підрозділів. Тому на цьому етапі організація належної взаємодії між слідчим й оперативними працівниками надзвичайно важлива, насамперед під час дослідження кількості, якості, характеру й достовірності первинного матеріалу про кримінальне правопорушення, який було зібрано під час оперативно-розшукової діяльності, з метою прийняття правильного рішення про внесення відомостей до ЄРДР, попередження ухилення від відповідальності винних осіб, забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням і виконання інших важливих завдань.

Результати аналізу практики засвідчують, що важливе місце в процесі взаємодії належить його формам.

Форми взаємодії – способи співробітництва, що забезпечують узгоджений характер діяльності, конкретні способи зв'язку між суб'єктами взаємодії. Форма взаємодії як спосіб організації охоплює комплекс способів і прийомів, систему зв'язків і правовідносин суб'єктів взаємодії.

Так, до першої групи належать: спільне вивчення й аналіз матеріалів оперативної розробки чи перевірки; спільне планування; регулярний обмін інформацією про обставини конкретного кримінального провадження, що сприяє формуванню глибшого уявлення про подію кримінального правопорушення; проведення спільних службових нарад (навчань) з актуальних проблем взаємодії, а також обговорення результатів слідчих дій та

оперативно-розшукових заходів з метою визначення ефективних і результативних шляхів розкриття кримінальних правопорушень.

Другу групу утворюють такі форми взаємодії: проведення відповідними оперативними підрозділами слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого; взаємодія в процесі провадження конкретної слідчої дії [129, с. 11–12].

Ми виокремлюємо такі основні форми взаємодії оперативних підрозділів і слідчих під час проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій:

а) процесуальні: передача протоколу прокуророві про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 252 КПК України); доручення слідчого щодо проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 40, 246 КПК України); надання допомоги слідчому під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);

б) організаційні: обмін інформацією; координація; консультації; реалізація матеріалів ОРД; аналіз причин та умов, що сприяли вчиненню злочину [130, с. 24].

Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, слідчий тісно й постійно взаємодіє з прокурором.

На нашу думку, для ефективного доказування діяльності конвертаційних центрів потрібно визначити ознаки реєстрації фіктивних підприємств, які належать до складу конвертаційного центру, та ознаки його діяльності. Необхідно окреслити й тактичні завдання розслідування діяльності цих злочинних осередків і засоби їх виконання.

Тактичні завдання розслідування щодо ознак діяльності конвертаційних центрів можна окреслити й на підставі узагальнення накопиченого досвіду правоохоронних органів:

1. Встановлення факту поширення інформації про надання незаконних фінансових послуг певним суб'єктом підприємництва, а також порядку здійснення угод (домовленостей) стосовно отримання таких послуг і їх умов.

2. Встановлення факту активного використання банківських рахунків підприємства, що вказує на «підприємницьку» діяльність, за відсутності податкових платежів (відповідні документи не подають у податкові органи).

3. Встановлення кола підприємств (організацій, установ), які користуються послугами конкретного суб'єкта підприємництва з ознаками фіктивності.

4. Встановлення кола співробітників суб'єкта підприємництва, які надавали фіктивні послуги (наприклад, отримували в банку готівку та перевозили її, передавали гроші тощо).

5. Встановлення факту надходження на рахунки підприємства значних грошових сум, не адекватних нетривалому періоду існування підприємства й характеру надаваних ним послуг.

6. Встановлення факту використання підроблених штампів, печаток, а також підроблених (безтоварних) документів, що надають для підтвердження виконаних фінансово-господарських операцій.

7. Встановлення факту використання кореспондентських рахунків для взаєморозрахунків з іноземними комерційними структурами за відсутності реально виконаних господарських операцій (наприклад, за відсутності ліцензії на зовнішньоекономічну діяльність).

8. Встановлення факту причетності керівників підприємства (директора, головного бухгалтера) до економічних злочинів у минулому [124].

Отже, виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, має певні особливості, зумовлені ступенем їх латентності, способом учинення, особою злочинця, типовими слідами, а також початком досудового розслідування.

Правоохоронні органи у своїй роботі постають перед низкою проблем під час виявлення та початку досудового розслідування кримінальних

правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. Для ефективного розслідування цих кримінальних правопорушень необхідні належне інформаційно-довідкове забезпечення, дієве оперативне супроводження та налагоджена взаємодія між слідчим, оперативними працівниками та контролюючими органами.

2.2. Обставини, які підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів

Для розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, важливе значення має встановлення обставин, що підлягають доказуванню [131].

Розглядаючи співвідношення понять «предмет доказування» й «обставини, що підлягають встановленню», слід зосередити увагу на декількох важливих положеннях. По-перше, етимологічно «обставина» буквально означає «явище, подію чи факт, що пов'язані з чим-небудь, супроводжують що-небудь». Ідеться про реальні події, явища або процеси, тобто про те, що фактично відбулося. Натомість предмет доказування в кримінальному провадженні чітко визначений кримінальним процесуальним законодавством і є незмінною конструкцією (абстракцією), елементи якої, на думку законодавця, є достатніми для встановлення істини в будь-якому провадженні. По-друге, «обставини, що підлягають встановленню», є категорією криміналістичної методики, а перелік цих обставин наповнюється конкретним змістом і залежить від видової (групової) характеристики кримінальних правопорушень, а також конкретної ситуації розслідування. Цей перелік, поряд із прямими доказами, охоплює різноманітну криміналістично значущу інформацію (проміжні факти й обставини), що виходить за межі

предмета доказування, проте має чітке пошуково-пізнавальне спрямування, визначає напрям розслідування [132, с. 113–115].

Так, обставинами, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, відповідно до ст. 91 КПК України, є:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [126].

Зазначені обставини є орієнтовними для всіх видів кримінального провадження та формують загальний предмет доказування на всіх стадіях кримінального процесу. Усебічне, повне й неупереджене дослідження цих обставин значно підвищує ефективність доказування та є однією з передумов виконання завдань кримінального провадження.

Тому обставини, що підлягають встановленню (у криміналістичному значенні), відрізняються від обставин, які підлягають доказуванню (у кримінальному процесуальному значенні), тобто предмета доказування.

Предмет доказування – це сукупність фактичних обставин, з'ясування яких необхідне для правильного вирішення [133, с. 84]. Обставинами, що підлягають доказуванню, є сукупність фактичних даних, які необхідно встановити під час проведення, досудового розслідування та розгляду справи в суді [134, с. 130]. Висвітлити зміст предмета доказування неможливо також без кримінально-правових норм [135, с. 187], проте й вони не вичерпують усього змісту предмета доказування.

Перелік обставин, що міститься в ст. 91 КПК України, не відображає особливостей предмета доказування за окремими видами кримінальних проваджень, тому з метою реалізації завдань кримінального судочинства криміналістичні рекомендації уточнюють і доповнюють їх. Так, Л. Я. Драпкін вважає, що предмет доказування охоплює дедалі більшу кількість доказових фактів, стає детальнішим і нарешті перетворюється на якісно новий комплекс обставин, що цілком виконує доказову та пошукову функції [136, с. 14–16].

Криміналістика, ґрунтуючись на кримінальному процесуальному законі, положеннях кримінального права, узагальненнях передової практики розслідування злочинів, розробляє відповідні рекомендації, спрямовані на з'ясування обставин, що підлягають встановленню під час розслідування певного виду злочину. Використання цих рекомендацій сприяє повному, усебічному й об'єктивному розслідуванню злочинів [137, с. 43]. Обставини, які підлягають встановленню, надають розслідуванню цілеспрямованості, а їх встановлення сприяє правильному оцінюванню події, забезпечує повноту й

усебічність розслідування [138, с. 210]. Тому обставини, що підлягають встановленню, ширші за своїм обсягом, ніж обставини, які підлягають доказуванню (предмет доказування). Це потрібно враховувати й під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Тактичне завдання розслідування – це окреме завдання на шляху реалізації основної мети кримінального судочинства, пов'язане із застосуванням криміналістичних засобів, прийомів і методів. За змістом вони можуть бути пізнавального, психологічного, організаційного та виховного спрямування. У методиках розслідування кримінальних правопорушень ураховують, насамперед, завдання пізнавального характеру, для виконання якого необхідний комплекс слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Тактичні завдання розслідування щодо ознак реєстрації фіктивних підприємств може бути визначено на підставі положень ст. 55¹ «Фіктивна діяльність суб'єкта господарювання» Господарського кодексу України:

1. Встановлення (доказування) факту реєстрації (перереєстрації) на недійсні, втрачені або підроблені документи.
2. Встановлення факту відсутності реєстрації в державних органах, якщо обов'язковість реєстрації передбачена законодавством.
3. Встановлення факту реєстрації в органах державної реєстрації фізичними особами з подальшим переданням (оформленням) у володіння чи управління підставним (неіснуючим), померлим, безвісти зниклим особам або таким особам, які не мають наміру проводити фінансово-господарську діяльність або реалізовувати повноваження.
4. Встановлення факту реєстрації та здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства без відома й згоди засновників і призначених у законному порядку керівників [139].

Серед головних обставин, що підлягають встановленню та які досліджують під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, можна виокремити такі, що характеризують:

- діяльність конвертаційного центру: створення, організованість і стійкість, мета діяльності, керівництво, розподіл ролей, обов'язків та відповідальності, особливості зовнішніх зв'язків, характер використання технічних інструментів, приміщень, програмного забезпечення, розподіл коштів, отриманих злочинним шляхом, специфіку конвертаційних схем;

- суб'єкт кримінального правопорушення, який пов'язаний з діяльністю конвертаційного центру, а саме: його вік, стать, рівень освіти, фахові, професійні, ділові та моральні якості, осудність, навички, інтереси, схильності, соціальний стан, чи є засновником/набувачем суб'єкта підприємництва. Крім того, необхідно встановити наявність співучасників: їхні біографічні дані; роль у вчиненні кримінального правопорушення; конкретні дії кожного співучасника, ознаки, що характеризують певну форму співучасті (кількість співучасників, розподіл функцій, обов'язків і ролей, стійкість, попередню змову чи зорганізованість, мету діяльності, наявність плану тощо);

- участь службових осіб: службові обов'язки, повноваження, компетенція, підпорядкованість, звітність, особливості контролю, документообігу, порядок ведення справ, сфера, умови діяльності, характер протиправної дії чи бездіяльності, наявність прямого умислу злочинної діяльності, причинового зв'язку між діями чи бездіяльністю та їхніми наслідками, характер і розмір заподіяної шкоди;

- здійснення фінансових операцій банківськими й іншими фінансовими установами: дані клієнта, юридичної чи фізичної особи, з ким з працівників організації спілкувалися банківські службовці, хто в банку супроводжував операції з грошовими коштами цього клієнта, які операції проводили за рахунком, їх обґрунтування, які документи оформляли, де вони знаходяться, чи допускалися порушення встановленого порядку банківських операцій тощо [127];

– надання юридичних послуг чи послуг з бухгалтерського обліку, аудиторських послуг: здійснення зазначених операцій і визначення кола осіб, що брали в них участь;

– оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій;

– оформлення документів на одержання певних пільг, відшкодування, наприклад, із бюджету ПДВ й оформлення звітних документів;

– надходження грошових коштів чи іншого майна до фондів, напрями їх витрачання;

– використання рахунків організації для перерахування грошових коштів: коли створено організацію, яким видом діяльності вона займається, хто є керівником і головним бухгалтером організації (фактичним та номінальним), які банківські рахунки відкриті юридичною особою, у яких банках; які засоби надходили на банківські рахунки організації, їхні джерела; напрями перерахування, які документи оформляли для перерахування грошових коштів, інших угод, чи переводили в готівку грошові кошти, хто перевозив гроші, адресат отримання готівкових грошових коштів [127];

– здійснення операцій та угод із цінними паперами: час створення організації, вид діяльності, склад керівництва; наявність у володінні цінних паперів, місце зберігання, здійснення угод із цінними паперами, місце реєстрації, учасники угод, оформлені документи, їх місцезнаходження, наявність ліцензії та дотримання організацією ліцензійних вимог до діяльності на ринку цінних паперів; походження цінних паперів, грошових коштів; умови виконання доручення; дата, час і місце, сторони угод із цінними паперами, сума винагороди, спосіб оплати; місцезнаходження оформлених документів; здійснення контролю за їхньою діяльністю з боку керівництва державних органів;

– здійснення угод із цінними паперами поза біржею: оформлення документів, оформлення передачі прав на цінні папери;

- здійснення угод з акціями: спосіб ведення реєстру акціонерів, реєстр угод, встановлення нового власника акцій;

- передачі й отримання доходів унаслідок вчинення кримінального правопорушення: місце, час, спосіб здійснення фінансових операцій та угод з такими доходами, оформлення відповідних документів; особи, задіяні в їх здійсненні, одержання доходів і порядок їх передачі безпосередньому суб'єкту конвертації, умови, за яких здійснюється конвертація, характер стосунків (обставини знайомства, наявність корупційних зв'язків), а також ступінь обізнаності походження предмета конвертації; кредитні установи, які задіяні в перерахуванні грошових засобів за рахунками фірм; наявність і місце зберігання документів, що підтверджують діяльність конвертаційного центру; джерела й розмір легальних доходів, причини розбіжності між розмірами легальних доходів і вартістю придбаного ним майна, рахунків у банку.

Встановлення цих обставин сприяє вирішенню таких питань:

- чи вчинено кримінальне правопорушення, яке саме;
- чи є причиновий зв'язок між діянням і негативними наслідками;
- чи є взаємозв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями;
- який механізм злочинної дії щодо підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення;
- у чому полягали дії суб'єкта правопорушення щодо організації діяльності конвертаційного центру;
- коли і де його організовано. який період злочинних дій;
- яким способом здійснювали конвертацію;
- які інструменти використовували в діяльності конвертаційного центру;
- хто є потерпілими від кримінального правопорушення;
- хто вчинив кримінальне правопорушення, чи є ця особа осудною;
- хто є учасниками злочинних схем, чи було здійснено розподіл ролей, у чому полягали дії кожного учасника злочинної групи;

– спеціальні ознаки злочинців, їхні соціально-психологічні особливості тощо.

Предмет доказування в кримінальному провадженні за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з діяльністю конвертаційних центрів, такий:

1. Подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення). Під час доказування обставин, які утворюють подію кримінального правопорушення, необхідно встановлювати передбачені нормою кримінального закону діяння, наслідки та наявність між ними причинового зв'язку.

У випадку розслідування діяльності конвертаційного центру під час встановлення події кримінального правопорушення кваліфікаційне значення має встановлення певних об'єктивних ознак учинення кримінального правопорушення організованою групою, за попередньою змовою групою осіб тощо. У разі замаху на вчинення кримінального правопорушення необхідно встановлювати ступінь здійснення злочинного наміру та причини, через які його не було доведено до кінця. Відсутність події кримінального правопорушення тягне за собою закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами [131].

2. Винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення [131]. Визначення обставин учинення кримінального правопорушення надає можливість вирішити такі питання:

- чи винна особа в учиненні кримінального правопорушення;
- яка форма її вини, мотив і мета його вчинення;
- чи наявний прямий умисел на створення чи придбання СПД, учинення інших дій (бездіяльності);
- чи наявна мета – прикриття незаконної діяльності або діяльності, щодо якої є заборона;
- чи переслідували корисливі мотиви;

- чи усвідомлювали власні дії, чи така особа мала здатність керувати ними під час укладання правочинів або здійснення фінансових операцій з грошовими коштами, що мають злочинне джерело походження;
- чи отримував злочинець прибуток, як, який його розмір;
- джерела і ступінь поінформованості особи щодо вчинення кримінального правопорушення.

3. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. За відповідних ознак підлягає дослідженню майнова шкода, яку визначають як зменшення, пошкодження або знищення захищеного правом блага, що призвело до негативних майнових наслідків [131].

У кримінальному провадженні підлягає доказуванню також розмір процесуальних витрат, які складаються з витрат на: правову допомогу; прибуття до місця досудового розслідування або судового провадження; залучення потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів й експертів; зберігання та пересилання речей і документів.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, спричиняють матеріальну шкоду. Матеріальна шкода може бути заподіяна внаслідок: несплати належних сум податків; припинення діяльності придбаного суб'єкта підприємництва тощо. Зазначена шкода може полягати як у реальній шкоді, так і в упущеній вигоді.

Згідно з приміткою до ст. 212 КК України:

- значним розміром коштів слід вважати суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- великим розміром коштів слід вважати суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в три тисячі й більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- особливо великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів

перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян [140].

У розмір процесуальних витрат обов'язково необхідно включати витрати на проведення різних видів експертизи.

4. Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження [131].

У межах кримінального правопорушення, пов'язаного з діяльністю конвертаційного центру, слід ураховувати: об'єкт, предмет, кількість потерпілих, загальну вартість заподіяної шкоди, спосіб учинення кримінального правопорушення, його мотиви тощо. Наявність фізичного або психічного примусу з боку власника злочинно здобутого майна чи коштів до особи, що безпосередньо здійснює конвертацію, засвідчує відсутність ознаки добровільності в злочинній діяльності.

З огляду на ступінь і характер участі особи в учиненому кримінальному правопорушенні, зазначені обставини характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

5. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Здебільшого щодо цієї категорії кримінальних проваджень трапляються спеціальні випадки звільнення від кримінальної відповідальності під час учинення окремих злочинів (передбачені, зокрема, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212, ч. 3 ст. 369 КК України) та закінчення строків давності.

Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 212 КК України, особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені ч. 1 та 2 цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Слід також зазначити, що, відповідно до ст. 44 КК України, звільнення від кримінальної відповідальності здійснює виключно суд. Тобто сплата податків і штрафних санкцій не звільняє особу від кримінальної відповідальності автоматично [140].

6. Обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення [131].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, відповідно до ст. 96² КК України в останній редакції від 28 лютого 2016 року, спеціальну конфіскацію застосовують у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

- 1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна;
- 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;
- 3) були предметом злочину, крім тих, що повертають власнику (законному володільцю), а в разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;
- 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертають власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання [141].

7. Обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Згідно зі ст. 96³, 96⁴ КК України, такі заходи застосовує лише суд і тільки до підприємства, установи чи організації, якщо її уповноважена особа від імені та в інтересах цієї юридичної особи вчинила будь-який зі злочинів, передбачених ст. 209 (легалізація доходів) і 306 (легалізація доходів від незаконного обігу наркотичних речовин), ч. 1 і 2 ст. 368³ (підкуп службової особи юридичної особи), ч. 1 і 2 ст. 368⁴ (підкуп особи, яка надає публічні послуги), ст. 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) і 369² (зловживання впливом) КК України, або незабезпечення виконання покладених на таку особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368³, ч. 1 і 2 ст. 368³, ст. 369 і 369² КК України.

Перед тим як застосувати будь-який із перелічених вище заходів кримінально-правового характеру, суд зобов'язаний урахувувати ступінь тяжкості вчиненого уповноваженою особою злочину, ступінь здійснення злочинного наміру, розмір завданої шкоди, характер і розмір неправомірної вигоди, яку отримала або могла отримати юридична особа, ужиті юридичною особою заходи для запобігання злочину [142].

Отже, на підставі викладеного вище ми доходимо висновку, що доказування полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Джерелами доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, можуть бути:

- показання свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого (осіб, які не беруть участь у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, але усвідомлюють факт його вчинення; очевидців (секретарі, водії, працівники охорони); осіб, які беруть участь у

вчиненні кримінального правопорушення: контрагенти, пособники, постачальники та користувачі);

- речові докази (маршрутні листи; товарно-транспортні накладні; журнал обліку руху ТМЦ; договори; платіжні доручення; банківські виписки; головна бухгалтерська книга; баланс; звіт про фінансові результати діяльності; відомості, які відображають фінансово-господарську діяльність, що знаходяться в чорнових записах, тощо);

- протоколи слідчих (розшукових) і судових дій;
- висновки експертів;
- інші документи.

Документальна перевірка фінансово-господарської діяльності СПД є одним з основних заходів для визначення реального стану справ суб'єкта господарювання та його фінансових зобов'язань, є дієвим інструментом визначення факту податкового правопорушення. Переважно її проводять до внесення кримінального провадження до ЄРДР, проте якщо слідчий має певні сумніви щодо її правильності, він може призначити повторну документальну перевірку або судово-бухгалтерську експертизу.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняють у сфері економіки, важливе значення має взаємодія слідчого з різними установами та службами, яку здійснюють у таких формах:

- передання отриманої під час здійснення контрольних функцій та аналізу інформації, відомостей, що можуть містити ознаки злочинної діяльності;

- отримання відомостей з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, банків даних, які створюють Антимонопольний комітет, Фонд державного майна, ДФС, Державний комітет статистики, інші міністерства, відомства, банківські, фінансові органи й організації, зокрема інформації про реальні вияви злочинної діяльності;

- спільного розроблення пропозицій, спрямованих на з'ясування та усунення умов, що сприяли вчиненню злочинів цього виду [143].

Крім того, прокурор, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 36 КПК України, та слідчий, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 40 цього Кодексу, можуть призначати ревізії та перевірки в порядку, визначеному законом [126].

Порядок призначення правоохоронними органами ревізії фінансово-господарської діяльності підприємств регламентований Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [144], постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 року № 550 «Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами» [145], Указом Президента України від 23 квітня 2011 року № 499/2011, що затверджує Положення про Державну фінансову інспекцію України [146]. Залучення ревізорів й отримання від них консультацій сприяє оптимізації процесу розслідування [147, с. 120].

Під час здійснення розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з фіктивним підприємництвом і діяльністю конвертаційних центрів, між органами досудового розслідування та контролюючими органами, зокрема з Державною аудиторською службою та службою Держфінмоніторингу України, взаємодія має відбуватися за такими формами: проведення координаційних нарад; проведення міжвідомчих нарад між керівниками зазначених підрозділів і відомств; проведення спільних заходів з питань протидії заняття фіктивним підприємництвом, а також з громадянами й інститутами громадянського суспільства; організація постійних робочих груп з числа представників суб'єктів взаємодії; міжвідомчий інформаційний обмін; навчання, підвищення кваліфікації, запрошення фахівців з числа учасників взаємодії для надання методичної, консультаційної та іншої допомоги іншому суб'єкту співпраці в цій сфері; організація спільних семінарів, конференцій, зокрема науково-практичних; організація спільних наукових, моніторингових досліджень, соціологічних опитувань [129, с. 19–20].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, на початковому етапі розслідування слідчому необхідна допомога спеціаліста-консультанта.

Так, предметом консультації зі спеціалістом у банківській сфері може бути: а) з'ясування виду реквізиту й ступеня належності певного документа до фінансово-кредитної операції; б) механізм руху документів і фіксація їх у кредитних установах; в) порядок збереження документів й умови їх отримання; г) можливість використання технічних засобів для одержання чи виготовлення документів [110].

Види взаємодії слідчого з експертами, фахівцями у відповідних галузях знань передбачають: виконання доручень правоохоронних органів під час проведення ревізій, перевірок та інших дій щодо контролю за дотриманням законодавства України; підготовку та проведення огляду місця події; проведення інших слідчих дій (слідчого експерименту, обшуку тощо); підготовку та збирання матеріалів для експертного дослідження; складні експертні дослідження, коли попередні результати потребують уточнення питань, поставлених слідчим, або є необхідність у додаткових матеріалах [143, с. 186].

Допомогу таких фахівців можуть використовувати за кількома напрямками:

а) для підготовки матеріалів і формування завдань працівникам, які здійснюють документальну перевірку чи експертизу;

б) для участі як експерта під час проведення окремих слідчих дій (обшук, виїмка та слідчий огляд документів, товарів, сировини, допити);

в) для отримання рекомендацій і порад з різних питань фінансово-господарської діяльності, порядку ведення бухгалтерського обліку та звітності;

г) для отримання висновків за матеріалами документальних перевірок або судово-бухгалтерських експертиз [148].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері економіки, пов'язаних, зокрема, з діяльністю конвертаційного центру, надзвичайно актуальною є проблема здійснення міжнародного

співробітництва правоохоронних органів різних країн. Україна має певну правову базу для успішного розвитку такого співробітництва.

Відповідно до міжнародного законодавства, правоохоронним органам надано право здійснювати зовнішні відносини зі спеціальними службами та правоохоронними органами іноземних держав, обмінюватися з ними оперативною інформацією, спеціальними технічними й іншими засобами в межах своїх повноважень і в установленому порядку. Головними в питаннях міжнародного співробітництва є підрозділи, що здійснюють договірно-правові функції. Щодо міжнародної взаємодії правоохоронних органів діє спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України, ДФС України «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів» (далі – Інструкція), яким з метою вдосконалення співробітництва правоохоронних органів України з правоохоронними структурами іноземних держав у межах Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу встановлено шляхи взаємодії як фактора підвищення ефективності протидії злочинності. Ця Інструкція визначає порядок використання органами внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України, ДФС України можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні для співробітництва з Генеральним секретаріатом Інтерполу та правоохоронними органами іноземних держав під час здійснення діяльності, пов'язаної із запобіганням, розкриттям і розслідуванням злочинів, які мають транснаціональний характер або виходять за межі України. Цю Інструкцію було розроблено відповідно до нормативно-правової бази України, а саме законів України «Про поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Положення про Національне

центральне бюро Інтерполу в Україні, Статуту Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу [149].

Основними формами взаємодії правоохоронних органів різних держав світу у сфері слідчої діяльності й оперативно-розшукових заходів, зокрема для виявлення фактів зловживань, що вчиняють у сфері економіки, є:

- виконання запитів;
- участь в оперативно-розшукових заходах і слідчих діях, що здійснюються на території іншої держави;
- обмін інформацією;
- робота офіційних представників [149].

У нормах міжнародного законодавства передбачено, що для проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення, запобігання, припинення і розкриття злочинів, розшуку осіб, які їх учинили, використовують запити міжнародних правоохоронних організацій і правоохоронних органів іноземних держав відповідно до міжнародних договорів. Законодавство також закріплює обов'язок органів виконувати на підставі й у порядку, передбаченому міжнародними договорами, запити відповідних міжнародних правоохоронних організацій, правоохоронних органів і спецслужб іноземних держав [149].

За змістом запиту про надання міжнародної правової допомоги (шляхом складення відповідного додатка), залежно від слідчої ситуації, доцільно зазначати такі відомості про законодавство України та практику його застосування:

- 1) міжнародні договори України, що є підставою для співробітництва, положення яких має врахувати запитувана сторона під час виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги;
- 2) норми КК України, які визначають караність діяння;
- 3) положення Конституції України, КПК України та, за необхідності, інших законів України, підзаконних нормативно-правових актів, що визначають основні права та свободи людини, процесуальний статус відповідних учасників кримінального провадження;

4) норми КПК України, що визначають порядок підготовки, проведення та фіксації перебігу й результатів процесуальної дії; умови, за яких отримані дані буде залучено як процесуальні джерела доказів;

5) рішення Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, які роз'яснюють законодавчі положення та практику їх застосування [150, с. 154].

Центральним органом в Україні з питань міжнародного співробітництва (зокрема екстрадиції в Україну підозрюваних (обвинувачених)) є Генеральна прокуратура України, яка має право за дорученням звернутися через канали Інтерполу до компетентних органів іноземних держав із запитами про затримання й видачу особи.

Таку взаємодію можуть здійснювати за напрямками, серед яких важливе значення мають:

- одержання в межах кримінального судочинства відомостей, що можуть мати доказове значення (отримання показань свідків, затримання й екстрадиція осіб стороні, що проводить розслідування, проведення окремих слідчих та оперативно-розшукових заходів, надання оригіналів чи копій відповідних документів, матеріалів);

- у межах оперативно-розшукової діяльності обмін інформацією, викриття фіктивних комерційних структур, обмін співробітниками, проведення спільних операцій;

- науково-технічне співробітництво (консультації з питань міжнародного права, розробка наукових проектів, експертиза нормативно-правових актів).

Через Генеральний секретаріат Інтерполу слідчий може отримати відомості стосовно офіційної назви закордонного суб'єкта підприємництва, його юридичної адреси, розмірів статутного капіталу, відомості про зміни форми власності, підстави припинення діяльності, укладання угод, наявності на рахунках окремих банків капіталів сумнівного походження та розпорядження ними [19, с. 156–157].

Таким чином, побудова взаємодії в методиці розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, повинна бути комплексною. Важливим чинником, що позначається на ефективності розслідування зазначених кримінальних правопорушень, є рівень компетентності слідчого.

Отримавши доказ, слідчий перевіряє його, водночас збираючи інші докази. Потім він оцінює зібрану сукупність доказів як допустиму, належну, достовірну й достатню для кожного окремого доказу та їх сукупності з метою формулювання висновків, порівнює їх.

Оцінкою доказів слід вважати розумову, логічну діяльність, що робить докази допустимими, належними, достовірними й достатніми для формулювання висновків. Оцінку джерела доказів здійснюють шляхом зіставлення відомостей з відповідним змістом аналогічного джерела доказів.

Серед основних умов вільної оцінки доказів, яка є обов'язковою для всіх суб'єктів оцінки, які ведуть процес, законодавець називає такі: необхідність формування внутрішнього переконання; необхідність усебічного, повного й неупередженого розгляду всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності; необхідність керуватися законом; жодні докази не мають для суб'єкта оцінки наперед встановленої сили [131].

Під час оцінки доказів слідчий вирішує низку поставлених питань:

- хто безпосередньо причетний до вчинення кримінального правопорушення, хто його ініціатор;
- ким, коли та за яких обставин були виявлені факти вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру;
- який використано спосіб здійснення конвертації та з якою метою;
- які обставини сприяли здійсненню кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру;
- які об'єкти сплати податків були приховані та в якому розмірі;
- які заходи слід вжити для відшкодування збитків тощо.

Часто виникають проблеми стосовно доведення вини суб'єкта злочину та вирішення питання щодо умислу чи то необережності дій суб'єкта злочину. Загалом оцінка доказів полягає у виявленні їх зв'язку з обставинами, що підлягають доказуванню, зв'язку протиправних діянь між собою. Процесуальне рішення приймають на підставі всебічної, повної та об'єктивної оцінки зібраних і перевірених доказів і розгляду всіх обставин кримінального провадження, яке розслідують.

2.3. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів

Під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, застосовують тактико-криміналістичні засоби розслідування, до складу яких належать: тактичні операції, тактичні прийоми, слідчі ситуації, тактичні комбінації, тактичні рішення, тактичний ризик, тактико-криміналістичні рекомендації тощо. На нашу думку, увагу слід акцентувати на слідчій ситуації. Розслідування кримінальних правопорушень здійснюють у конкретних умовах, серед них можна виокремити такі: час, місце, навколишнє середовище, взаємозв'язок з іншими процесами, поведінка осіб та інші чинники, що утворюють конкретну обстановку, яку в криміналістиці називають слідчою ситуацією.

На думку В. К. Весельського, слідча ситуація належить до кола понять криміналістичної тактики та, як й інші тактико-криміналістичні поняття, реалізується в криміналістичній методиці. Цей висновок ґрунтується на таких міркуваннях. Саме слідча ситуація зумовлює тактику конкретних слідчих (розшукових) дій. Її оцінка реалізується саме в тактичному рішенні, яке полягає в плануванні розслідування. Уявлення про компоненти слідчої ситуації, чинники, що впливають на її формування, не пов'язані з видами чи

родами злочинів і мають загальне для них усіх значення, що притаманне саме тактичним категоріям [151].

Є два підходи до тлумачення поняття слідчої ситуації. Перший відображає практичний аспект – слідчу ситуацію розглядають як багатокомпонентну сукупність умов (інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного, матеріально-технічного спрямування), у яких здійснюють розслідування в певний його момент (Р. С. Белкін). Такий підхід орієнтує на аналіз конкретної слідчої ситуації. За другого підходу враховують тільки інформаційний компонент умов розслідування як найбільш значущий – слідчу ситуацію розглядають як сукупність інформації (доказів й оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш притаманна певному етапу розслідування в кримінальних провадженнях окремих категорій (В. К. Гавло, О. Г. Філіпов, А. Я. Целіщев). Такий підхід надає можливість типізувати слідчі ситуації [152, с. 15].

Так, слідчі ситуації можна класифікувати на:

1. Сприятливі – коли для їх вирішення слідчому потрібно лише забезпечити раціональну реалізацію своїх можливостей.

2. Несприятливі – найчастіше бракує достатньої інформації, тому слідчий повинен обрати заходи для її отримання. За характером й обсягом даних несприятливі ситуації можна поділити на підвиди: а) відсутні дані, необхідні для встановлення та розшуку підозрюваного; б) є відомості, що сприяють встановленню та розшуку підозрюваного, однак їх використання не дало результату; в) є дані, що надають можливість перевірити причетність до вчинення злочину, проте їх недостатньо для розшуку злочинця (сліди взуття, знарядь злочину).

3. Безконфліктні – коли інтереси учасників розслідування збігаються.

4. Конфліктні – коли інтереси учасників розслідування не збігаються.

5. Типові – коли під час розслідування діють загальні закономірності механізму вчинення злочину, застосовують заздалегідь розроблені програми діяльності слідчого.

6. Специфічні – коли слідча ситуація вимагає вибору нетипових засобів і прийомів.

7. Початкові, проміжні й кінцеві – виникають на різних етапах розслідування злочину. Початкові слідчі ситуації відповідають початковому етапу розслідування. Проміжні – складаються у зв'язку з виявленням і фіксацією нових джерел доказів, що дають змогу виконати окремі завдання розслідування. Кінцеві слідчі ситуації (тобто ситуації в цей момент) можуть бути незавершеними, наприклад, у разі зупинення кримінального провадження. Проте щойно будуть виявлені докази – виникне нова ситуація, яка стане проміжною, що спонукатиме до нових слідчих (розшукових) дій, подальшого планування розслідування [110].

На наш погляд, правильним є судження В. К. Весельського, який вважає, що все це – окремі класифікації, оскільки вони ґрунтуються на одній ознаці ситуації. Підставою ж для загальної класифікації слідчих ситуацій є їх якісна стосовно можливості досягнення завдань розслідування характеристика. Тому ми розділяємо всі слідчі ситуації на сприятливі та несприятливі для розслідування та вважаємо, що досягнення слідчим будь-якої з намічених цілей має починатися з оцінки наявної слідчої ситуації та, за необхідності, – з ужиття заходів щодо зміни її на сприятливу. Найефективніший засіб такого впливу на слідчу ситуацію – тактична комбінація, яка потребує окремого дослідження [151].

Інформаційними джерелами, що становлять основу типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є інформація про:

- факт здійснення конвертації;
- спосіб здійснення конвертації;
- осіб, які здійснюють конвертацію.

Залежно від інформаційних джерел на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру, можна виокремити такі слідчі ситуації:

– встановлено факт і спосіб здійснення конвертації, а також осіб, що її вчинили. У такій слідчій ситуації наявні всі сліди кримінальних правопорушень, що надають найсприятливішу можливість для ефективного та швидкого їх розслідування. Для цього необхідно затримати підозрюваного, провести обшуки за місцем його мешкання й роботи, а також здійснити тимчасові доступи до всіх документів, що стосуються діяльності конвертаційного центру, призначити документальні перевірки, допитати свідків, провести експертні дослідження;

– встановлено факт учинення конвертації, наявні відомості про осіб, які її здійснили, проте не встановлено способів, за допомогою якого здійснювали операції з конвертації. За такої типової слідчої ситуації слідчий повинен провести тимчасовий доступ та вилучення речей і документів, у яких відобразилися матеріальні сліди операцій з конвертації, дослідити рух грошових коштів чи іншого майна з моменту їх злочинного отримання до здійснення таких операцій. Потрібно встановити джерело походження цих грошових коштів чи іншого майна й місце їх знаходження після конвертації, а також осіб, що брали участь в операціях з конвертації;

– встановлено факт і спосіб здійснення конвертації, проте немає відомостей про осіб, які є безпосередніми виконавцями цих операцій. У такій типовій слідчій ситуації, зазвичай, ідеться про конвертацію з метою легалізації чужого злочинно здобутого майна або коштів. Тому в цьому разі потрібно встановити особу, яка безпосередньо здійснила конвертацію грошових коштів чи іншого майна. З цією метою слідчий має допитати осіб, причетних до схеми діяльності конвертаційного центру та свідків, крім того, для встановлення потенційних легалізаторів доручити оперативному підрозділу проведення відповідних оперативно-розшукових заходів.

За ступенем складності способу здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна можна виокремити такі слідчі ситуації:

1) простий спосіб здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна – йому притаманне застосування однієї операції, він не зумовлює значних складнощів у розпізнаванні та розкритті злочинного діяння;

2) складний спосіб здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна – це технологічна схема, яка зумовлює проведення значної кількості різноманітних фінансових та інших господарських операцій з метою розшарування злочинних коштів від джерел їх походження та подальшої інтеграції в законне середовище з використанням технологій маскуванню слідів їх виникнення, причетних осіб і надання законності фінансовим операціям чи укладення правочинів на різних етапах її реалізації.

Так, однією з поширених схем є використання механізмів переведення грошових коштів на іноземні рахунки фізичних осіб. У такому разі головні завдання слідчого полягають у виявленні підстав для перерахування грошових коштів на адресу нерезидента; встановленні злочинних зв'язків зі співробітниками банківських установ, які брали участь у здійсненні легалізації коштів злочинного походження; встановленні наявності рахунків осіб – резидентів України, які відкриті за межами України; встановленні руху коштів, зокрема за межами України; вирішенні питань щодо повернення грошових коштів, які використовували в механізмі легалізації, на територію України. Зазначені завдання виконують за рахунок проведення комплексу слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, а саме: здійснення блокування коштів на рахунках фіктивних підприємств з метою унеможливлення фактів перерахування коштів за межі України (накладення арешту на видаткову частину рахунків підприємств, фізичних осіб, які беруть участь у механізмі легалізації); проведення тимчасового доступу до документів (первісних, звітності, банківських), які були використані в механізмі легалізації, зокрема для приховування слідів злочинної діяльності; обшук за місцем розташування фіктивного підприємства, що використане в механізмі легалізації, і допит осіб, які брали участь у його діяльності; допит співробітників податкових органів про обставини надання документів,

необхідних для здійснення зовнішньоекономічних операцій; допит співробітників банківських установ про обставини перерахування коштів з використанням «лоро»-рахунків за межі України; здійснення запитів до міжнародних інституцій щодо одержання даних про рух грошових коштів за межами України, наявності за кордоном рахунків фізичних осіб – резидентів України; проведення комплексу заходів щодо відшкодування збитків, завданих злочином, зокрема виконання необхідних заходів щодо повернення з-за кордону коштів, перерахованих за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами, тощо [110].

Кримінальні провадження, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, розпочинаються здебільшого на підставі матеріалів ревізії (перевірки) чи матеріалів, одержаних оперативно-розшуковим шляхом. Зазначені слідчі ситуації можуть бути основою і для розроблення методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. Проте використання статусу СПД позначається на формування слідчих ситуацій на момент початку кримінального провадження.

Узагальнення кримінальних проваджень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, та інших кримінальних правопорушень, які були вчинені з використанням статусу СПД, дає підстави для виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, коли кримінальне провадження реєструють щодо:

1) працівника комерційної структури (посадової особи) на підставі матеріалів службового розслідування чи документальної ревізії, проведених спеціалістами цієї комерційної структури;

2) керівника підприємницької структури на підставі матеріалів перевірки правоохоронними органами заяви керівника іншого підприємства про обманне заволодіння його майном;

3) керівників фінансової компанії на підставі матеріалів перевірки правоохоронними органами заяв громадян про присвоєння внесених ними коштів;

4) матеріалів ревізії (перевірки) діяльності комерційної структури, проведеної за ініціативою контролюючих чи правоохоронних органів;

5) керівників підприємницької структури – клієнта комерційного банку на підставі матеріалів, поданих банком у правоохоронні органи [152, с. 16].

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, залежно від визнання чи невизнання своєї вини, складаються дві слідчі ситуації:

- 1) особа визнає свою вину в учиненні кримінального правопорушення;
- 2) особа не визнає свою вину в учиненні кримінального правопорушення.

У більшості випадків особи, які вчиняють ці кримінальні правопорушення, визнають вину повністю або частково [153].

Особа, яка визнає свою вину повністю, погоджується з усіма зібраними під час досудового слідства доказами, що підтверджували її винність, які пред'явлено в обвинувальному акті, і відмовляється від їх дослідження під час судового розгляду. Після цього суд визнає недоцільним дослідження таких доказів, які ніхто не оспорує, і в апеляційному порядку також їх не мають права оспорювати. Під час слідчої ситуації, коли особа не визнає своєї вини, потрібно проводити повне досудове розслідування.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, вчиняють переважно у співучасті, яка має форму групи осіб за попередньою змовою, а співучасниками здебільшого є: керівна верхівка (організатор), координатор (дилер), низова ланка (диспетчер, касир, посильний) і постійні клієнти.

Під час виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, відповідно до встановлення організатора злочинної діяльності складаються такі типові ситуації:

- встановлено організатора конвертаційного центру й інших учасників;
- не встановлено організатора конвертаційного центру, а встановлено інших учасників. До них належать:

- 1) особи, що передавали кошти для конвертації;

2) особи, які хоча й виконували операції з конвертації, але не усвідомлювали злочинної сутності походження майна чи коштів, з якими здійснювали фінансові операції або надавали особам допомогу в плануванні чи проведенні операцій із цим майном;

3) особи, яким відома будь-яка інформація щодо обставин конвертації та суб'єкта конвертації;

4) керівники та працівники організації, рахунки якої використовували для перерахування грошових коштів [152, с. 16];

5) особи, що виконують технічні функції (секретарі, водії, кур'єри);

6) особи, на ім'я яких зареєстровані фіктивні суб'єкти господарської діяльності.

Також слід виокремити слідчі ситуації залежно від ролі особи в механізмі конвертаційного центру:

– у діяльності конвертаційного центру використовують підприємство, де суб'єкт здійснення конвертації є посадовою особою (директор, головний бухгалтер). Для встановлення злочинних зв'язків, шляхів перерахування коштів, збір інформації про фінансове становище, ведення господарської діяльності суб'єкта, розмір заподіяної шкоди необхідно ретельно допитати співробітників установи з приводу відомих їм фактів, вилучити й оглянути за участю спеціаліста всі документи, що мають значення в кримінальному провадженні, призначити в необхідних випадках експертизи щодо встановлення фіктивності документів, діяльності, реального економічного стану, встановити місцезнаходження грошей, які належать підозрюваним (обвинуваченим), призначити ревізію на підприємстві [19, с. 96];

– у діяльності конвертаційного центру використовують фіктивний суб'єкт підприємництва або підставну фізичну особу. Для перевірки версій про фіктивність підприємницької установи слід терміново призначити документальну ревізію в неї та осіб, що були контрагентами з метою виявлення порушень норм податкового законодавства, фінансової діяльності. Водночас результати зустрічних перевірок у контрагентів можуть підтвердити

інформацію про невиконання сторонами фіктивних угод – переказ коштів за фактично не придбані матеріальні цінності [19, с. 96];

– у діяльності конвертаційного центру задіяні особи, які професійно займаються конвертаційною діяльністю. Така слідча ситуація вимагає ретельного вивчення документообігу: всіх документів (статутних, бухгалтерських, контрактів, звітності в бюджет, фіскальні органи), що стосуються діяльності суб'єкта, ведення ділового листування, шляхів надходження грошей на рахунки особи та подальшого їх спрямування.

Встановлення місцезнаходження грошей, здобутих злочинним шляхом, підлягає оцінці слідчим з позицій зіставлення з обставинами, що підлягають доказуванню. Злочинцям добре відомо, що майно, здобуте злочинним шляхом, підлягає вилученню в дохід держави, а інше повертають власникам (ч. 2 ст. 330 КПК України). Саме цьому нюансу вони приділяють увагу.

Маскування легалізованих прибутків відбувається шляхом укладання розписок між злочинцями – «боржниками» та «кредиторами», довіреностей на управління майном. Злочинці можуть удаватися до ролі обманутих, яких попросили невідомі за певну нагороду вчинити трансакції (відкрити, закрити рахунок, переказати, перевезти гроші). Для спростування чи підтвердження таких відомостей потрібно негайно допитати зазначених злочинцями осіб, обшукати їх особисто, місця мешкання, роботи, з метою знаходження документів, предметів, що підтверджують чи спростовують показання, шляхом оперативно-розшукових заходів встановити матеріальне становище, відносини між ними та підозрюваними, наявність випадків спілкування таких осіб з представниками банків, зв'язків зі злочинними групами. Для цього доречно звернутися за допомогою до оперативного підрозділу Національної поліції, податкової міліції за місцем мешкання осіб, регіональних бюро технічної інвентаризації, міжрайонних експертних відділів. Рекомендовано запропонувати скласти суб'єктивний портрет особи, на яку посилається підозрюваний. Ця тактична рекомендація має певний психологічний вплив, ускладнює становище особи [19, с. 101–102].

Під час аналізу отриманої інформації виникають умови для висунення версій у межах відповідних слідчих ситуацій. Версії мають таку класифікацію:

1. За обсягом – загальні й окремі.
2. За суб'єктом висунення – висунуті слідчим, оперуповноваженим, експертом, суддею.
3. За ступенем конкретності – типові й конкретні версії.
4. За часом формулювання – сформульовані на початковому етапі розслідування й подальшому.

Окремі версії стосуються: суб'єктів кримінального правопорушення; способів учинення кримінального правопорушення; обставин учинення кримінального правопорушення; слідів кримінального правопорушення.

На нашу думку, цілком слушним є підхід В. В. Білоуса щодо типових версій стосовно розслідування фіктивного підприємництва як основної складової конвертаційного центру:

- 1) наявні ознаки фіктивного підприємництва;
- 2) наявне завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, завідомо неправдиве показання;
- 3) ознак фіктивного підприємництва немає, вчинено інший злочин;
- 4) злочин учинив одноосібно засновник фіктивного підприємства;
- 5) злочин учинено з використанням підставної особи;
- 6) злочин учинено у співучасті з представником договірної контрагента [101].

Формулювання версій під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру, слід зосереджувати на:

- дослідженні роду діяльності злочинців, організаційних форм юридичних осіб;
- доброякісності ведення справ, реальності фінансового стану;
- вивченні даних про кредиторів, боржників;
- пошуку осіб, з якими підтримують тісні зв'язки;

- вивченні контактів з контрагентами, бенефіціарами, кредитно-банківськими установами, правоохоронними органами, органами державної влади;

- вивченні діяльності підприємств, які здійснювали операції зі значними сумами грошових коштів [19, с. 105].

Основними версіями стосовно розслідування конвертаційного центру є:

- 1) конвертаційний центр функціонує за внутрішнім транзитом – здійснюють операції з переведення безготівкових коштів у готівкові (гривні та валюта) без залучення рахунків в іноземних банках (внутрішні трансакції);

- 2) конвертаційний центр функціонує за зовнішнім транзитом – здійснюють операції з переведення безготівкових коштів у готівкові із залученням рахунків іноземних банків (зовнішні трансакції).

Типові версії формують підставу для складання плану проведення першочергових слідчих (розшукових) дій і загального плану розслідування з метою організації та підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. План розслідування допомагає організувати початок процесу досудового розслідування та сприяє розслідуванню на всіх етапах кримінального провадження. Найсприятливішим для розслідування є план, складений за кожною типовою версією, що охоплює всі питання, які потрібно дослідити за всіма конкретними версіями.

Виокремлюють низку взаємопов'язаних елементів структури планування розслідування, які одночасно є етапами цього процесу: вивчення початкової інформації; висунення версій; визначення обставин, які потребують доказування, шляхів, засобів і методів розслідування, проведення певних дій тощо; складання та корекція плану [101].

Основними завданнями планування слідчих (розшукових) дій є:

- визначення версій і шляхів розслідування;
- аналіз змісту сформульованих версій та окреслення питань, які підлягають перевірці;

- визначення невідкладних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів за найреальнішими версіями;
- встановлення предмета доказової інформації (факт умисного ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів тощо);
- визначення конкретних виконавців запланованих заходів, термінів і послідовності їх виконання.

Значною перевагою планування є можливість правильно організувати, спрямувати та контролювати розслідування.

Крім того, планування дає змогу оперативним і слідчим працівникам почати й завершити розслідування правильно задокументованого злочину протягом найстислішого проміжку часу [148].

Специфіка розслідування багатоепізодних злочинів зумовлює відповідну форму плану розслідування в таких кримінальних провадженнях. Він ґрунтується на планах розслідування окремих епізодів злочинів. Планування розслідування багатоепізодних злочинів вимагає складання схем взаємозв'язків певних даних. Такі матеріали використовують у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій для складання обвинувального акта [154].

Від якості джерел інформації про кримінальне правопорушення залежить послідовність тактичних прийомів, засобів і специфіки їх застосування.

Для ефективного розслідування діяльності конвертаційного центру потрібно виконати такі завдання:

- виявити фінансові операції та угоди, які здійснювали в діяльності конвертаційного центру;
- довести конкретні факти здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна;
- розширити доказову базу за допомогою підвищення ефективності оперативного супроводу;
- довести злочинне джерело походження грошових коштів;
- провести розшук, арешт, конфіскацію злочинних доходів;

– виявити й довести раніше невідомі факти, епізоди злочинної діяльності конвертаційного центру.

Першочерговими слідчими (розшуковими) діями під час розслідування кримінального провадження цієї категорії мають бути перевірки (обшуки приміщень) банку та конвертаційного центру, накладення арешту на рахунки буферних і фіктивних підприємств, допити свідків, перевірки (обшуки приміщень) підприємств-клієнтів (контрагентів) тощо. Головною метою проведення цих слідчих (розшукових) дій має бути здобуття документального підтвердження кожної фінансової чи господарської операції, пов'язаної з відмиванням злочинно здобутих коштів і проведеної від імені або за участю буферного чи фіктивного підприємства, а також блокування грошових коштів як на поточних рахунках цих підприємств, так і готівкових коштів, що вилучають у приміщенні конвертаційного центру [42].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру, проводять тактичні операції:

1) «Державна реєстрація». Її проводять до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР; передбачає комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення ознак злочину (витребування документів, опитування осіб, отримання пояснень, спостереження (зовнішнє, електронне);

2) «Документ». Це універсальна тактична операція, першочерговість проведення якої обумовлена високою вірогідністю знищення або приховування документів, використаних під час учинення фіктивного підприємництва у зв'язку з розслідуванням кримінального провадження. У межах цієї операції призначають ревізії фінансової та господарської діяльності, організовують зустрічні перевірки, проводять допити, здійснюють обшуки, слідчі огляди документів, проводять техніко-криміналістичне дослідження документів;

3) «Підставна особа». Проводять у випадках, коли громадянин-засновник без наміру здійснювати підприємницьку діяльність під примусом

або за винагороду зареєстрував на своє ім'я підприємство або суб'єкт підприємництва засновано без відома громадянина з використанням його документів. Шляхом проведення допитів, пред'явлення для впізнання з'ясовують, за чією ініціативою і з якою метою він це вчинив, умови домовленості, за якими відбувалася оплата за участь у створенні підприємства, або обставини, за яких було втрачено паспорт (зокрема померлого громадянина); проводять техніко-криміналістичне дослідження документів і судово-психіатричну експертизу;

4) «Співучасник». Проводять у слідчій ситуації, коли кілька осіб – представників різних суб'єктів господарювання, вступивши в злочинну змову, здійснювали незаконну діяльність під прикриттям фіктивного підприємства. Увагу акцентують на необхідності встановлення замовників незаконних послуг. Мети операції досягають шляхом зняття інформації з каналів зв'язку, встановлення оперативного спостереження, оперативного впровадження в злочинну групу, проведення обшуків, допитів, призначення інвентаризацій, ревізій, документальних перевірок і судових експертиз;

5) «Розшук злочинця, що переховується». Це сукупність слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, завдання яких полягає у виявленні особи, що переховується. Для цього шляхом проведення обшуків, допитів та інших дій необхідно: зібрати інформацію про злочинця (особисту, родинну, ділову, фінансову); встановити коло осіб, у яких може перебувати розшукуваний; перевірити місця його можливого знаходження;

6) «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків». Під час реалізації цієї тактичної операції шляхом проведення обшуків, допитів і низки оперативно-розшукових заходів встановлюють наявність і місцезнаходження майна, коштів на банківських рахунках, що належать злочинцю, здійснюють їх вилучення або накладають арешт, уживають інших заходів щодо забезпечення збереження матеріальних цінностей [101].

Завдання забезпечення відшкодування матеріальних збитків у кожному кримінальному провадженні потребує проведення комплексу слідчих дій та

оперативно-розшукових заходів – відповідної тактичної операції. Для визначення послідовності проведення цих дій і заходів доцільно виокремити такі дрібніші тактичні завдання розслідування:

- 1) встановлення характеру й розміру шкоди, завданої злочином;
- 2) встановлення майна, яким володіють винні особи, і його місцезнаходження;
- 3) встановлення правового статусу цього майна (приватна чи державна власність);
- 4) вилучення та збереження майна для забезпечення цивільного позову й можливої конфіскації.

Виконання цих тактичних завдань триває впродовж усього процесу розслідування в кримінальному провадженні. Вони потребують не тільки проведення слідчих (розшукових) дій, а й використання спеціальних знань у формі документальної ревізії, судово-бухгалтерської, судово-товарознавчої експертизи.

Головна роль слідчого зводиться до спрямування уваги на отримання інформації стосовно способу життя та діяльності підозрюваних, їхніх зв'язків, фінансового становища, наявності комерційних структур у власності, проведених фінансово-господарських операцій, місць можливого знаходження документації, матеріальних цінностей, грошей тощо. Шляхом оперативно-розшукових заходів бажано встановити хронологічну послідовність обставин події. Увагу слід акцентувати на необхідності отримання інформації через канали зв'язку (електронну пошту, мобільний зв'язок тощо) як безпосередньо від підозрюваного, так і його близьких та рідних, ділових партнерів, оскільки фінансово-господарська операція передбачає постійний обмін інформацією зі співучасниками, представниками державних, комерційних структур.

Слід використовувати такі тактичні операції, як нейтралізація протидії слідству, розкол злочинної групи. Тобто алгоритм передбачає рух від виконавця – через його зв'язки – до співучасників, організаторів. Така

тактична схема дій придатна до застосування під час проведення оперативно-розшукової діяльності з метою встановлення місцеперебування злочинців.

Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, постає необхідність звертатися до відомостей, що знаходяться в різних органах (наприклад, у межах кримінального провадження слідчий може звертатися до податкової інспекції щодо факту реєстрації юридичної особи як платника податків; нотаріальної контори – з метою отримання відомостей про факт укладання цивільно-правової угоди; бюро технічної інвентаризації – про знаходження у власності особи нерухомого майна; міжрайонних експертних відділень – для встановлення права власності на автотранспортні засоби тощо). Будь-який факт може опинитися тією самою ланкою, якої буде недостатньо для побудови ланцюга доказів у розслідуванні кримінальних правопорушень. Нерідко автори публікацій критично ставляться до прагнення державних органів отримати від суб'єктів підприємництва, що реєструються, якомога більшу кількість додаткових документів. Однак в інтересах протидії економічній злочинності така практика може стати надзвичайно корисною. Пришвидшення слідчої та оперативно-розшукової роботи за цими напрямками в низці випадків стає на заваді прихованню злочину.

У цьому контексті слід зауважити, що не можна віддавати перевагу одним методам взаємодії та відкидати інші – оптимальним є підхід, що ґрунтується на поєднанні різних прийомів і чіткому розумінні специфіки їх застосування [19, с. 145–147].

Отже, паралельне прогнозування результатів здійснення тактичних, стратегічних дій, урахування та дослідження генезису, динаміки події кримінального правопорушення, обставин, що йому передували, є вкрай необхідними для розв'язання певної слідчої ситуації, а зазначений вище перелік невідкладних слідчих (розшукових) дій може варіюватися залежно від обставин слідчої ситуації. Здебільшого вони тісно пов'язані зі складністю механізму здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна,

характеристикою особи злочинця тощо. Слідчий має зосередити увагу на мотиві вчинення кримінального правопорушення, що становить підставу для формулювання слідчих версій.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що злочинну діяльність конвертаційних центрів учиняють в умовах неочевидності. Кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, мають корисливе спрямування, здійснюються під прикриттям легальної підприємницької діяльності, продовжуються протягом тривалого проміжку часу, спричиняють значну матеріальну шкоду суспільним відносинам, їх здійснюють фізичні або службові особи СПД. Механізм таких кримінальних правопорушень здебільшого виключає наявність свідків.

Виявлення кримінальних правопорушень як окрема форма діяльності правоохоронних органів відбувається під час проведення організаційних та оперативно-розшукових заходів. Встановлені під час проведення цих заходів фактичні дані можуть бути підставою для внесення кримінального провадження до ЄРДР і початку досудового розслідування. Основне джерело поінформованості правоохоронних органів про кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, – ревізії (перевірки) й оперативно-розшукові заходи. Особливість отримання вихідної інформації про кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, шляхом проведення оперативно-розшукових заходів полягає в тому, що вони є складними, довготривалими, передбачають різнобічну перевірку, яка нерідко стосується всіх етапів оперативно-розшукового документування.

Ознаками, які мають криміналістичне значення під час виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є: надходження коштів у значних сумах під виглядом оплати значної кількості товарів, послуг тощо за нетривалий строк існування підприємства;

несплата податків, платежів і порушення порядку звітності; використання рахунків типу «лоро» для перерахування коштів за нетривалий термін існування підприємства; зняття грошових коштів з розрахункового рахунку наприкінці операційного дня; використання кореспондентських рахунків для взаєморозрахунків з іноземними суб'єктами господарської діяльності; спільна юридична адреса для кількох фірм чи адреса, якої не існує, відсутні контактні дані й інформація про службових осіб.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено підстави для внесення відомостей до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення: матеріали оперативно-розшукової діяльності – 56 %; матеріали розслідування інших кримінальних правопорушень – 21 %; матеріали документальних перевірок – 19 %; повідомлення юридичної особи – 2 %; повідомлення засобів масової інформації – 1 %; заява громадянина – 1 % (додаток А).

Терміни від учинення кримінального правопорушення до моменту внесення відомостей до ЄРДР становили: від 6 місяців до 1 року – 47 %; понад 1 рік – 31 %; до 6 місяців – 22 % (додаток А).

Серед головних обставин, що підлягають встановленню та які досліджують під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень, можна виокремити такі, які характеризують: діяльність конвертаційного центру; особу підозрюваного (обвинуваченого); участь службових осіб у діяльності конвертаційного центру; передачу коштів для здійснення конвертації; здійснення фінансових операцій банківськими й іншими фінансовими установами; надання юридичних послуг або послуг з бухгалтерського обліку, аудиторських послуг; оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій; оформлення звітних документів і документів на одержання певних пільг; здійснення операцій та угод із цінними паперами й акціями; виявлення сумнівних фінансових операцій чи укладених правочинів і дослідження поведінки осіб, що причетні до цих операцій чи правочинів; фінансові операції, специфіку конвертаційних

схем, правильність оформлення зовнішньоекономічних контрактів; використання рахунків організації для перерахування грошових коштів; реєстрацію фіктивної фірми, проведення фінансових операцій, оформлення відповідних документів; передання й отримання доходів унаслідок вчинення кримінальних правопорушень.

Класифіковано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру: а) прості та складні; б) особа визнає свою вину в учиненні кримінального правопорушення, особа не визнає свою вину; в) встановлено організатора конвертаційного центру й інших учасників; не встановлено організатора конвертаційного центру, а встановлено інших учасників; встановлено організатора конвертаційного центру, а не встановлено інших учасників; г) використовують підприємство, де суб'єкт здійснення конвертації є посадовою особою (директор, головний бухгалтер); використовують фіктивного суб'єкта підприємництва або підставну фізичну особу, задіяно осіб, які професійно займаються конвертаційною діяльністю.

Залежно від інформаційних джерел на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, складаються такі слідчі ситуації: 1) встановлено факт і спосіб здійснення конвертації, проте не встановлено відомостей про осіб, які є безпосередніми виконавцями цих операцій, – 44 %; 2) встановлено факт учинення конвертації, наявні відомості про осіб, які її здійснили, але не встановлено спосіб, у який здійснювали операції з конвертації, – 42 %; 2) встановлено факт і спосіб здійснення конвертації, а також осіб, що її вчинили, – 14 % (додаток А).

Обґрунтовано, що паралельне прогнозування результатів здійснення тактичних, стратегічних дій, урахування й дослідження генезису, динаміки події кримінального правопорушення, обставин, що йому передували, необхідні в розв'язанні слідчої ситуації. Вони зумовлюють складність механізму здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна,

характеристику особи злочинця тощо. Слідчий має зосередити увагу на мотив учинення кримінального правопорушення, на підставі чого він формулює слідчі версії.

Основними версіями стосовно розслідування конвертаційного центру є такі: 1) конвертаційний центр функціонує за внутрішнім транзитом – здійснюються операції з переведення безготівкових коштів у готівкові без залучення рахунків в іноземних банках (внутрішні трансакції); 2) конвертаційний центр функціонує за зовнішнім транзитом – здійснюються операції з переведення безготівкових коштів у готівкові із залученням рахунків іноземних банків (зовнішні трансакції).

Ефективним тактичним засобом розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є проведення тактичних операцій. До них належать: «Державна реєстрація», «Документ», «Підставна особа», «Співучасник», «Розшук злочинця, що переховується», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків».

Аргументовано позицію, згідно з якою для ефективного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, необхідне належне інформаційно-довідкове забезпечення, дієве оперативне супроводження та налагоджена взаємодія між слідчим, оперативними працівниками та контролюючими органами.

Взаємодію під час досудового розслідування розглянуто в широкому та вузькому значеннях. Відповідно до вузького трактування, взаємодія є узгодженою спільною діяльністю слідчого з іншими органами та суб'єктами, що найбільш прийнятне для застосування в окремих криміналістичних методиках, зокрема під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Розглянуто види взаємодії: залежно від рівня здійснення (міжнародна (на рівні різних держав), міжвідомча (на рівні різних органів й установ України), внутрішньовідомча (на рівні різних підрозділів і служб одного відомства)); залежно від стадії кримінальної процесуальної діяльності

(взаємодія під час здійснення досудового розслідування загалом; взаємодія під час організації та проведення тактичних операцій; взаємодія під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; взаємодія під час судового розгляду); залежно від нормативно-правової регламентації (процесуальна, непроцесуальна (організаційно-правова), організаційна); за ознакою суб'єкта взаємодії (взаємодія оперативного підрозділу з іншими суб'єктами, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності; взаємодія суду з іншими суб'єктами в процесі судового кримінального провадження; взаємодія обізнаних осіб (експертів, спеціалістів, ревізорів тощо) з іншими суб'єктами під час застосування спеціальних знань в процесі збирання та дослідження доказів); залежно від тривалості здійснення взаємодії (одноразові акти взаємодії, епізодична взаємодія, тривала взаємодія).

Проаналізовано принципи та форми взаємодії слідчих й оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, а також форми взаємодії слідчого з установами банків, контролюючими органами. Досліджено предмет взаємодії слідчого зі спеціалістами-консультантами, спеціалістами в банківській сфері, галузі бухгалтерського обліку.

На нашу думку, з метою підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у виявленні та припиненні протиправної діяльності конвертаційних центрів необхідно внести зміни до:

– *ч. 2 ст. 40 КПК України «Слідчий органу досудового розслідування»*, додавши такі пункти:

- «призначати ревізії та перевірки в порядку, визначеному законом»;
- «здійснювати привід за постановою слідчого»;
- «обирати запобіжні заходи, а саме: особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу»;
- «пред'являти підозру»;

– ч. 2 ст. 93 КПК України «Збирання доказів», додавши роз'яснення поняття «витребування», яке викласти в такій редакції:

«*Витребування* – це письмовий запит слідчого або прокурора, який є обов'язковим до виконання для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб, що полягає в безоплатній видачі речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок тощо, неவிдача яких дає право слідчому на проведення обшуку в порядку, передбаченому цим Кодексом».

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

3.1. Тактика проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів

Слідча (розшукова) дія як елемент професійної діяльності слідчого має певну структуру, відповідно до якої виокремлюють різні аспекти наукового дослідження.

Так, С. А. Шейфер, аналізуючи пізнавальну сутність слідчих дій, визначає її як установлену законом сукупність пізнавальних прийомів, застосовуваних з метою одержання доказової інформації [155, с. 64]; О.М. Гусаков – як певний елемент діяльності слідчого, процесуальні дії уповноваженої законом особи, зміст яких становить виявлення, закріплення та вилучення із застосуванням науково-технічних засобів і спеціальних прийомів, фактичних даних, попередня оцінка їх з метою одержання доказів у стадії попереднього розслідування [156, с. 8]. Учений І. М. Лузгін у слідчій дії акцентував на кримінально-процесуальному аспекті – способі збирання, дослідження та оцінки доказів [157, с. 94]. Водночас І. Є. Биховський у слідчій дії виокремлював три аспекти: це вид діяльності слідчого, змістом якої є виявлення, дослідження, фіксація та вилучення доказів, регламентована кримінально-процесуальним законом [158, с. 31].

Законне й обґрунтоване, якісне та своєчасне проведення слідчих (розшукових) дій створює передумови для оцінки доказів у кримінальному провадженні. Адже відповідно до положень ст. 94 КПК України [126], слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке

ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з позицій належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з позицій достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [159, с. 4].

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, найпоширенішими слідчими (розшуковими) діями є: проведення обшуку; огляд документів; допит свідків і підозрюваних; втручання в приватне спілкування; призначення судових експертиз. Для ефективного розслідування діяльності конвертаційних центрів необхідним є комплексний підхід як до організації розслідування загалом, так і до тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Аналіз результатів кримінальних проваджень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, засвідчив, що допит проводили в 35 % випадків; обшук – у 31 % (за місцем роботи підозрюваного – 42 %; в інших місцях – 31 %; за місцем проживання підозрюваного – 27 %); судові експертизи – 20 % (судово-економічні експертизи – 36 %; судово-технічна експертиза документів – 31 %; судово-почеркознавче дослідження документів – 27 %; експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів – 6 %); слідчий огляд – у 14 % (предметів і документів – 34 %; огляд приміщень – 23 %; транспортних засобів – 21 %; комп'ютерних носіїв інформації – 17 %; файлів – 5 %) (додаток А).

За результатами проведеного анкетування встановлено, що під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, бракує інформації про організацію і тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а саме: допиту – 35 %, обшуку – 29 %, огляду – 21 %, інших – 15 % (додаток Б).

В окремих наукових джерелах (Р. С. Белкін, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова) однією з класифікацій слідчих дій є поділ їх на вербальні, невербальні та змішані. Вважаємо, що розгляд процесуального

інструментарію слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, за такою класифікацією має практичну значущість.

Відповідно до ст. 224 КПК України, допит – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим або прокурором у встановленому законом порядку і спрямована на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [126].

Допит є вербальною (мовною, словесною) дією, і його метою є передання-отримання інформації про ідеальні відображення, тобто уявні образи, носієм яких є конкретна людина, з якою контактує слідчий. Уявний образ не можна спостерігати, зміст ідеального відображення можна з'ясувати тільки прийомами спілкування з джерелом. Небажання людини з певних причин повідомити інформацію про «слід пам'яті» призводить до конфліктних ситуацій, повідомлення неправдивої інформації, об'єктивної протидії розслідуванню [160, с. 191].

Допит – невід'ємна, обов'язкова слідча (розшукова) дія під час розслідування будь-яких злочинів. За результатами досліджень В. П. Бахіна і В. К. Весельського, з усього бюджету робочого часу, виділеного слідчим на проведення слідчих дій, на проведення допиту витрачають понад 80 % [161, с. 4]. Професіоналізм і майстерність слідчого під час проведення допиту визначає якість та результативність розслідування загалом. Не випадково І. М. Якимов називав цю слідчу дію мистецтвом: таке важливе значення мають особисті риси того, хто допитує [162, с. 305].

Загалом допит розглядають, передусім, як регламентований кримінальним процесуальним законодавством комунікаційний процес, що відбувається між тим, хто допитує, і тим, кого допитують. Адже допит є різновидом спілкування (обміну вербальною інформацією), що передбачає взаємний вплив його учасників один на одного [160, с. 191; 163; 164]. Для

слідчого показання допитуваного – джерело доказів, а для підозрюваного й обвинувачуваного – засіб захисту від висунутої проти них підозри або пред’явленого обвинувачення. У цьому контексті допит становить боротьбу інтересів сторін, що беруть у ньому участь, й означає, насамперед, протидію, яку потрібно долати слідчому [161, с. 3].

Специфіка спілкування під час проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії пов’язана з різним характером взаємодії між слідчим та особою, показання якої перевіряють.

Особливості проведення допиту в кримінальних провадженнях, пов’язана з діяльності конвертаційних центрів, зумовлені тим, що:

- по-перше, механізм такої злочинної діяльності здебільшого вирізняється наявністю основних (предикатних) і супутніх злочинів (ухилення від сплати податків, розкрадання, фіктивне підприємництво, службові зловживання тощо). Це вимагає від слідчого комплексного підходу до організації допиту, формулювання постановочних питань з їх подальшим розв’язанням;

- по-друге, допитуваними, передусім, є особи, які мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну, технічну освіту або професійну підготовку. Такі особи мають досвід роботи в комерційних і фінансових органах, знають усі особливості й вади нормативного регулювання бухгалтерського обліку, податкової звітності, банківської справи, технологій здійснення певної фінансово-господарської діяльності, документообігу, порядку обліку й контролю. Допитувані одразу ж помічають непідготовленість слідчого, неконкретність і поверховий зміст питань, що істотно знижує ефективність допиту;

- по-третє, під час допитів слідчому доводиться сприймати специфічну термінологію (професійний сленг), за допомогою якої висловлюються допитувані. На жаль, більшість практичних працівників не мають належного досвіду та рівня знань у цій галузі, що позначається на якості допиту;

– по-четверте, метою допитів на початковому етапі розслідування є з'ясування загальної схеми здійснення певної операції, розшифрування численних документів податкового та бухгалтерського обліку, рахунків й окремих цифрових записів.

У теорії криміналістики виокремлюють два різновиди взаємодії людей та об'єктів під час здійснення слідчих (розшукових) дій: а) безпосередню взаємодію, унаслідок якої здійснюють вплив на особу, яка вчинила злочин, або інших осіб – свідків, потерпілих та ін.; б) опосередковану взаємодію, за якої слідчий (суддя) через матеріальні об'єкти одержує інформацію про дії, учинені злочинцем [165, с. 133].

Слідчому доведеться адекватно відобразити позиції та реальну поінформованість осіб, створити психологічні передумови для інформаційного спілкування [166]. Можуть виникнути такі ситуації:

- 1) допитувана особа володіє необхідною інформацією, але приховує її;
- 2) допитувана особа володіє необхідною інформацією, але навмисне її спотворює;
- 3) допитувана особа сумлінно передає певні відомості, але інформація не адекватна дійсності (унаслідок спотворень сприйняття та особистісної реконструкції матеріалу в пам'яті суб'єкта);
- 4) допитувана особа не володіє необхідною інформацією [166].

Тактика допиту полягає в:

- 1) підготовці до допиту;
- 2) складанні плану допиту з переліком питань, які слід встановити;
- 3) підготовці всіх необхідних матеріалів кримінального провадження для пред'явлення допитуваному за необхідності;
- 4) за наявності декількох підозрюваних допит слід починати з другорядних учасників кримінального правопорушення;
- 5) спочатку отримати показання щодо будь-яких доказів, а потім за необхідності пред'явити їх допитуваному як підтвердження сказаного ним;
- 6) пред'являти докази в порядку зростання їх значущості;

7) у разі вчинення кримінального правопорушення групою осіб – виявити та використовувати під час допиту обставини, що свідчать про конфлікт інтересів членів групи (наприклад, відомості про долю збутої продукції, присвоєння кимось більшої її частини тощо) [163, с. 42].

Особливість цієї слідчої (розшукової) дії полягає в її моральному аспекті. Під час його проведення слідчий має визначити ступінь впливу на обвинуваченого, обрати етичний і допустимий тактичний прийом; виявити глибоку професійну культуру, знання з психології, а також майстер-клас із володіння тактико-криміналістичними прийомами допиту [167].

Проведенню допиту має передувати відповідна підготовка з боку слідчого. Якщо не приділити належної уваги підготовці до допиту або передоручити її не підготовленому до цієї слідчої (розшукової) дії іншому суб'єкту, не буде досягнуто мети допиту, може виникнути чимало ускладнень. Це, зокрема, призводить до необґрунтованого затягування слідства, необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій для усунення перешкод слідству з боку свідка (іншого учасника кримінального судочинства), який не бажає з різних причин давати правдиві свідчення.

Готуючись до допиту, треба передусім визначити: його предмет, тобто обставини, які підлягають встановленню; хто саме має бути допитаним залежно від слідчої ситуації, яка склалася (конкретний свідок, потерпілий, підозрюваний або обвинувачений); час проведення допиту; його черговість (наприклад, після проведення допиту інших осіб); подеколи – і місце проведення допиту [168, с. 292].

Після визначення особи, яка підлягає допиту, слідчий, використовуючи інформацію, отриману під час досудового слідства, вивчає таку особу. Зокрема, ураховує відомі йому психологічні, професійні, моральні якості; відносини з іншими особами; позицію, яку вона обстоює, деякі інші особливості, які необхідно враховувати для обрання тактики допиту [168, с. 292].

Якщо зазначеної інформації в матеріалах провадження немає, слідчий проводить дії з метою заповнення цієї прогалини: допитує свідків, які знають особу, що підлягає допиту; надсилає відповідні запити (за місцем попереднього мешкання, про наявність судимості, чи не перебуває особа на обліку як психічно хвора, наркозалежна тощо) [168, с. 292–293].

З огляду на предмет допиту слідчий прогнозує різні ситуації допиту й на підставі цього розробляє перелік запитань, які він повинен поставити учаснику кримінального провадження, визначає їх черговість; приймає рішення про обрання найдоцільнішого способу налагодження психологічного контакту з допитуваним; аналізує, які докази та в якій послідовності може використовувати в разі, якщо особа не захоче з різних мотивів співпрацювати зі слідством; які показання свідків, потерпілих, обвинувачених може оголосити під час допиту та в яких ситуаціях, тощо. Тобто слідчий добирає можливі тактичні прийоми, які він може використовувати під час допиту [168, с. 293].

Важливе значення має налагодження психологічного контакту слідчого з допитуваним. У цьому аспекті суттєву роль відіграють спосіб виклику особи на допит, обране слідчим місце допиту й обстановка допиту [168, с. 293].

На цій стадії слід зібрати дані про зв'язки підозрюваного, психологічні особливості його друзів чи знайомих, характер їх відносин. Ця інформація може сприяти виявленню та допиту співучасників.

До допиту слід підготуватися так:

- 1) встановити коло допитуваних осіб і правильно визначитися з послідовністю їх допиту, щоб вони не могли впливати один на одного;
- 2) не зволікати з проведенням допиту, щоб співучасники не змогли домовитися між собою або ж тиснути на свідків або очевидців;
- 3) дібрати відповідно до наявної характеристики допитаних осіб тактичні прийоми допиту, використовувати індивідуальний підхід до кожного з допитуваних;

4) сформулювати та записати послідовно питання, що стосуються вчинення фіктивного підприємництва та діяльності конвертаційного центру;

5) обрати та підготувати відповідні засоби фіксації цієї слідчої (розшукової) дії (науково-технічні засоби) тощо.

У досліджуваній категорії кримінальних правопорушень допитують: свідків, підозрюваних, обвинувачених, підсудних. Визначальна особливість розслідування незаконної діяльності конвертаційних центрів полягає в тому, що підозрюваний з'являється вже на початковому етапі вчинення процесуальних дій.

Предметом допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є обставини, що стосуються таких питань:

1) чи були наявні масове або систематичне вчинення кримінальних правопорушень;

2) форма вини;

3) виявлення осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень;

4) хто фактично виконував обов'язки службових осіб, які здійснюють організаційно-розпорядчі функції на підприємстві;

5) встановлення характеру злочинної діяльності кожної з таких осіб;

6) з'ясування мотивів злочинних дій;

7) як маскували злочинну діяльність;

8) чи складали фальсифіковані документи для полегшення вчинення злочинних дій;

9) зв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями;

10) рух грошових коштів і документів;

11) чи були в підприємства товари, які є предметами укладених угод;

12) які працівники перебувають у штаті підприємства, що можуть надавати послуги (виконувати роботи), що є предметом укладених угод;

13) наявність фальсифікованих документів;

- 14) мотиви злочинної діяльності;
- 15) у який спосіб створювали (придбавали) фіктивне підприємство, за допомогою службових осіб яких органів;
- 16) як здійснювали діяльність злочинці з готування до вчинення кримінальних правопорушень, маскуванню злочинної діяльності;
- 17) особи, причетні до створення фіктивного підприємства;
- 18) мета створення фіктивного підприємства;
- 19) зв'язок злочинців з іншими особами [169, с. 44–45].

Суб'єктами допиту є: 1) засновники й керівники фіктивного підприємства; 2) головний бухгалтер та інші працівники бухгалтерії фіктивної фірми; 3) працівники нотаріальної контори, що посвідчували установчі документи; 4) представники органів державної реєстрації, державної податкової служби, державної статистики, державних цільових фондів, дозвільної системи; 5) працівники банківської установи, що відкривали й обслуговували рахунки фіктивного підприємства, надавали йому кредити; 6) особи, зазначені в документах, вилучених під час виїмки чи обшуку, як партнери бізнесу (договірні контрагенти); 7) потерпілі від кримінальних правопорушень; 8) інші особи, щодо яких наявна інформація про те, що вони володіють необхідними даними (колеги, секретарі, машиністки, оператори комп'ютерного набору, інший допоміжний персонал, родичі, друзі) [170, с. 54].

Зокрема, під час допиту засновників і керівника підприємства також слід встановити:

- 1) з якою метою було створене конкретне підприємство;
- 2) хто фінансував створення та на яких умовах;
- 3) де знаходяться офісні, складські, виробничі приміщення і сховища;
- 4) хто є справжнім власником підприємства;
- 5) хто здійснював підготовку пакета установчих документів і дії з державної реєстрації підприємства або внесення змін до установчих документів;

6) компетенцію, коло організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, повноваження щодо укладання угод;

7) хто готував і підписував фінансово-господарські документи для надання контрагентам;

8) чи були виробничі можливості (штат, обладнання, досвід) для виконання укладених угод;

9) з якою метою використовували одержані від контрагентів кошти;

10) порядок організації обліку та звітності на підприємстві;

11) якими документами підтверджено реальне використання коштів;

12) чи обертали одержані кошти на готівку;

13) хто складав і підписував платіжні доручення й подавав до банківської установи;

14) яке нерухоме майно є у власності, його місцезнаходження;

15) який є автотранспорт (службовий, особистий), де він знаходиться [171, с. 188–189].

Для встановлення фіктивності засновника та керівника підприємства слід зосередити увагу на встановленні обставин, які засвідчували б фіктивний характер створення або переоформлення підприємства на іншу особу, а саме:

1) її неплатоспроможність і скрутне матеріальне становище, що унеможливило організацію підприємства на власні кошти;

2) розміри здійснених інвестицій не відповідають майновому стану засновника, законного джерела походження доходів немає;

3) брак необхідних знань і досвіду, неусвідомлення відповідальності за вчинювані дії, хибне уявлення про наслідки цього;

4) обмежена участь підставної особи в діяльності підприємства і водночас фактична участь у справах справжнього керівника;

5) видача документів щодо операцій, здійснюваних підприємством, на ім'я справжнього керівника, який приховується під виглядом звичайного працівника;

б) наявність довіреності на ведення всіх справ підприємства, виданої працівникові – справжньому керівникові, якщо характер діяльності підприємства не зумовлював необхідність видачі такої довіреності [30, с. 42; 163, с. 104].

Допитуваний може і часто заперечує факт причетності до вчинення будь-яких фактів кримінального правопорушення (наприклад, підроблення документів), стверджуючи, що він не знав про їх наявність.

У таких випадках слід вимагати деталізації обставин кримінального правопорушення, вказівки точного місця й часу, опису зовнішності осіб, які сприяли вчиненню фіктивного підприємництва, а також умов складання документів відповідно до фіктивних угод. Така конкретизація та деталізація нададуть можливість продемонструвати допитуваному суперечності в його показаннях, розбіжності з даними, отриманими з інших джерел, а також переконати в необхідності дати правдиві показання.

Якщо працівники правоохоронних органів мають цілісну картину та доказову базу щодо незаконної діяльності, для прикриття якої створено підприємство, яке здійснює фіктивну господарську діяльність, притягнення винних осіб, які брали участь у їх реєстрації та цій діяльності, труднощів не становить.

Важливе значення має допит свідків. Їх коло в провадженнях аналізованої категорії досить широке. Значущим для розслідування є показання тих свідків, які безпосередньо контактували зі злочинцями, оформлювали грошові операції, укладали угоди з банком на обслуговування.

Тактичні особливості притаманні й допиту свідків під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. Таких свідків можна розділити на кілька груп залежно від тактичного значення.

1. Посадові особи СПД (керівники підприємств, головні бухгалтери й інші). Їх позиція на допиті визначається впливом двох суперечливих мотивів. Ця категорія свідків має схильність замовчувати певні факти, що пов'язані з

неправомірною поведінкою свідка під час здійснення господарської діяльності.

2. Службовці СПД (працівники бухгалтерій, секретарі-референти, продавці, водії), їхня поведінка під час розслідування злочину зумовлені залежністю від роботодавця та його посадових осіб. Тому вони можуть перебувати під впливом позиції, вказівок своїх керівників. Важливо враховувати можливість наявності в таких осіб і власних інтересів, які можуть не збігатися з інтересами посадових осіб.

3. Посадові особи банківських установ, що обслуговують підприємницькі структури (керівники, головні бухгалтери, начальники відділів). Ця категорія свідків обстоює позицію на допиті, яка залежить від ролі банку в механізмі вчинення злочину. Тому вона може коливатися від надання повної інформації з питань, що цікавлять слідство, до позиції приховування певних фактів, які компрометують банк і його керівників.

4. Службовці банківських установ (працівники бухгалтерії, економісти, оператори комп'ютерного набору). Їхня поведінка під час розслідування злочину, як і поведінка службовців підприємницьких структур, зумовлена залежністю від роботодавця та його посадових осіб. Тому вони також перебувають під впливом позиції, вказівок своїх керівників. Проте їхня негативна позиція може бути спричинена й прагненням приховати власні дії, які сприяли здійсненню злочину.

5. Посадові особи та службовці органів державної влади, де реєстрували підприємство, видавали патент, ліцензію тощо. Поведінка цієї категорії свідків залежить від того, чи були порушені ними певні правила під час виконання ними своїх службових обов'язків. За цим може критися зацікавленість у невстановленні певних фактів, що обумовлює відповідну позицію на допиті.

6. Інша категорія свідків (члени сімей підозрюваних, їхні знайомі, сусіди та інші). Найчастіше показання цих свідків стосуються фактів перебування підозрюваного в певному місці, способу життя, поведінки тощо. Найбільш

суттєвим фактором під час їх допиту є їхні відносини з підозрюваним й особисті якості [172].

З огляду на зазначене, можна запропонувати орієнтовний перелік питань, відповіді на які необхідно отримати на допиті свідків під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів:

- досвід роботи (скільки років, на яких посадах і де);
- хто є засновниками підприємства (назва юридичної особи, посадові особи (ПДБ, контактні дані, номери телефонів));
- період роботи на підприємстві (підприємцем), посада, чим це визначено (наказ, договір);
- функціональні обов'язки, чим визначені (статут, статутний (трудовий) договір, посадова інструкція);
- досвід роботи в займаній посаді чи на інших керівних посадах (скільки років, на яких посадах і де);
- основний вид діяльності підприємства (підприємця), специфіка роботи (обов'язково зазначити предмет виду діяльності – товар, роботи, послуги);
- чи має підприємство ліцензії або дозволи для здійснення окремих видів діяльності; якщо так – то на який вид діяльності, дата видачі ліцензії чи дозволу, ким вони видані, термін їх дії;
- який грошовий обіг у підприємства за місяць і рік (у гривнях);
- яка кількість співробітників за штатом підприємства (у підприємця – найманих співробітників) і фактична їх кількість (посади, прізвища, імена і по батькові, період роботи на підприємстві, функціональні обов'язки);
- де на податковому обліку знаходиться підприємство (підприємець) (назва податкового органу та його адреса);
- юридична та фактична адреса суб'єкта підприємництва;
- чи має підприємство на балансі автотранспорт (кількість і вид автомобілів (легкові, вантажні));

- чи має підприємство складські приміщення, зокрема й орендовані (адреси їх місцезнаходження та власники (орендодавці);
- хто (ПБ, посада) на підприємстві веде бухгалтерський і податковий обліки та відповідає за їх ведення, чим визначено (наказ, договір, посадова інструкція);
- хто (ПБ, посада) на підприємстві розпоряджається його коштами, до чийх обов'язків це належить, чим визначено (наказ, договір, доручення, посадова інструкція); хто має право першого та другого підпису (наказ, договір, доручення);
- хто (ПБ, посада) на підприємстві складає, підписує звітність про проведену фінансово-господарську діяльність; до чийх обов'язків це належить, чим визначено (договір, посадова інструкція тощо);
- де (адреса) чи в кого (ПБ, контактні дані, телефонні номери) знаходяться, зберігаються документи фінансово-господарської діяльності й печатка підприємства;
- хто (ПБ, посада) на підприємстві здійснює пошук потенційних партнерів (покупців, продавців, посередників, замовників чи виконавців робіт (послуг) для проведення фінансово-господарських операцій, до чийх обов'язків це належить, чим визначено (наказ, договір);
- хто (ПБ, посада) на підприємстві здійснює переговори з потенційними партнерами (покупцями, продавцями, посередниками, замовниками чи виконавцями робіт (послуг) для проведення фінансово-господарських операцій, до чийх обов'язків це належить, чим визначено (наказ, договір);
- хто (ПБ, посада) на підприємстві укладає договори про фінансово-господарські відносини з іншими підприємствами (фізичними особами та підприємцями), до чийх обов'язків це належить, чим визначено (наказ, договір);

– хто (ПБ, посада) на підприємстві контролює та відповідає за виконання зобов'язань щодо фінансово-господарських відносин, до чийх обов'язків це належить, чим визначено (наказ, договір, посадова інструкція);

– хто (ПБ, посада) на підприємстві безпосередньо супроводжує здійснення фінансово-господарських операцій, до чийх обов'язків це належить, чим визначено (наказ, договір, посадова інструкція);

– чи були в підприємства фінансово-господарські відносини з такими підприємствами: зазначити їх (перелік); якщо так – то:

✓ їх посадові особи та представники (ПБ, контактні дані, телефонні номери);

✓ зовнішність посадових осіб і представників (зріст, вік, стать, колір волосся, функціональні ознаки й особливі прикмети (носіння окулярів, наявність вусів, бороди, татуювання та шрамів, цілісність кінцівок тіла);

✓ предмет відносин (товар, роботи, послуги);

✓ адреса, дата й обставини, за яких відбувалися переговори;

✓ які складали документи на початку відносин до їх повного виконання, де (адреса), коли (дата), хто (назва, ПБ) і за яких обставин;

✓ як проводили передачу (обмін) цих документів;

✓ де (адреса) чи в кого (ПБ) знаходяться документи щодо цих відносин;

– як здійснювали роботи та послуги: де (адреса), коли (дата), хто (назва, ПБ) і за яких обставин;

– обставини подальшої реалізації (використання) товару чи виконання робіт (послуг), придбаних у зазначених підприємств, і які документи оформляли, де (адреса), коли (дата), хто (назва, ПБ) і за яких обставин;

– який обсяг (кількість, сума) проведених операцій із зазначеним підприємством, а також обсяг (кількість, сума) подальшої реалізації (використання) товару, робіт (послуг);

– як, хто, де, коли та за яких обставин здійснював дослідження товару, робіт (послуг) на предмет його якості, які документи використовували для дослідження, хто їх надавав і де вони зараз (адреса), результати дослідження,

які документи складали за результатами, кому (назва, ПІБ) їх передавали, які документи підтверджують проведення зазначеного дослідження, у кого (назва, ПІБ) вони знаходяться;

- у якій формі (готівковій чи безготівковій) здійснювали розрахунки за цими відносинами, які документи оформлювали, де (адреса), коли (дата), хто (назва, ПІБ) і за яких обставин; хто (ПІБ) на підприємстві приймав рішення про проведення таких розрахунків;

- за які кошти проводили розрахунки, джерело їх надходження (від проведеної діяльності, кредит тощо);

- у якій формі (готівковій чи безготівковій) здійснювали розрахунки за подальшу реалізацію товарів, робіт (послуг), які документи оформляли, де (адреса), коли (дата), хто (назва посади, ПІБ) і за яких обставин; хто (ПІБ) на підприємстві приймав рішення про проведення таких розрахунків;

- чи відображені ці відносини з переліченими вище підприємствами (з якими саме) у бухгалтерському й податковому обліках; якщо так – то як (рахунки, до витрат, доходів, кредиту, зобов'язань), коли (дати) та суми;

- як за податковим обліком за здійсненими операціями було визначено момент першої події (отримання коштів чи товару);

- чи наявні на балансі підприємства ТМЦ, придбані у перелічених вище підприємств;

- як використано ТМЦ, придбані у зазначених підприємств, куди реалізовані, якими документами оформлено;

- де зберігаються документи, що підтверджують придбання в перелічених підприємств ТМЦ та їх подальший продаж чи використання у виробництві.

Ураховуючи відповіді, доцільно поставити додаткові запитання, якщо постане така необхідність.

Типовими є такі питання для проведення допитів підозрюваних під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів:

- чи справді особа є засновником, директором, бухгалтером підприємства; якщо так – то з якого періоду; хто був попереднім засновником, від кого отримували установчі документи, печатку підприємства;
- чи здійснювала особа від власного імені дії, пов’язані з реєстрацією підприємства; коли та за яких обставин став власником і посадовою особою підприємства;
- чи брала особа участь у реєстрації, чи долучалася лише формально (за винагороду);
- на чие прохання особа стала посадовою особою (номінальним керівником) підприємства, що здійснює фіктивну господарську діяльність, за яких обставин;
- чи збиралася особа займатися фінансово-господарською діяльністю на підприємстві, чи формально зареєструвала для подальшого передання третім особам;
- чи відкривала особа рахунки в банківських установах; коли, де, за яких обставин;
- яка сума статутного фонду відповідного підприємства; чи вносила особа частку до статутного фонду, якщо так – то майном чи коштами;
- чи підписувала особа статuti, інші установчі документи;
- яка юридична та фактична адреса підприємства;
- якими видами діяльності займається підприємство;
- чи підписувала особа особисто та подавала звітні документи до державних установ; чи надавала відповідну довіреність;
- чи укладали особисто угоди, договори, підписували бухгалтерські документи за час перебування на відповідній посаді;
- хто має право підпису банківських документів;
- чи надавала особа довіреність на представлення інтересів від імені підприємства, яке здійснює фіктивну господарську діяльність, іншим особам, коли та кому саме, на чие прохання;

- чи мало підприємство, яке здійснює фіктивну господарську діяльність, взаєморозрахунки з підприємствами реального сектору економіки (перелічити); якщо так – то які саме, хто безпосередньо проводив ці взаєморозрахунки, укладав угоди й договори, підписував і надавав первинні бухгалтерські документи, хто був ініціатором цих фінансово-господарських відносин та взаєморозрахунків, де, коли, за яких обставин укладали угоди, хто і де виконував (виготовляв) первинні фінансово-господарські документи;

- що було предметом укладених угод і договорів, скільки укладено угод та договорів, чи виконано їх умови;

- чи відображені підприємством у бухгалтерському та податковому обліках фінансово-господарські взаєморозрахунки з підприємствами реального сектору економіки (перелічити);

- чи знайома особа безпосередньо зі службовими особами чи представниками підприємств реального сектору економіки (перелічити), як вони виглядають, які особливі прикмети та чи зможе їх упізнати;

- які транспортні засоби використовувало підприємство під час здійснення фінансово-господарської діяльності; Як транспортували ТМЦ від постачальника до покупця, кому і як оплачували транспортні послуги;

- у кого безпосередньо знаходилася печатка підприємства;

- хто з посадових осіб підприємства безпосередньо ставив свої підписи в угодах купівлі-продажу, інших договорах, квитанціях, накладних, податкових накладних та інших документах, що свідчать про фінансово-господарську діяльність з підприємствами-замовниками; чи було на це власне волевиявлення, чи на прохання (за вказівками) третіх осіб;

- як проводили розрахунки за укладеними угодами з підприємствами-замовниками, чи існувала дебіторська чи кредиторська заборгованість за укладеними угодами, якщо так – то в якому розмірі; у випадку проведення безготівкових розрахунків зазначити банки, реквізити яких використовували;

- чи були в цей період і час складські приміщення й транспорт для перевезення вантажів (власні, орендовані, місце розташування складських

приміщень, марка, державний номер транспортного засобу, місце розташування гаража);

- згідно з якими документами відвантажували ТМЦ і проводили розрахунки з підприємствами-замовниками;

- хто був фактичними постачальниками ТМЦ на адресу підприємства, що постачали підприємствам реального сектору економіки (перелічити);

- чи підписувала особа фінансово-господарські документи щодо постачання ТМЦ підприємствам реального сектору економіки (перелічити), якщо так – то які саме, за яких обставин, які факти було засвідчено підписами; чи поставляли ТМЦ, зазначені в таких документах, підприємствам реального сектору економіки (перелічити); хто складав документи;

- як розпоряджалися грошовими коштами, що надходили на поточний рахунок підприємства від підприємств реального сектору економіки (перелічити).

Під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії необхідно допитати працівників банку:

- а) відповідальних за перевірку та прийняття документів від повноважних осіб, формування юридичних справ клієнтів під час відкриття рахунків підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність;

- б) які мають за розподілом доступ до автоматизованої операційної системи діяльності банку, прийняття електронних платіжних доручень (операціоніст) і списання коштів з рахунку (головний бухгалтер), до видачі готівки (касир) – вони ж (три особи) перевіряють і підписують грошові чеки;

- в) осіб, відповідальних за встановлення системи «Клієнт-Банк» і регенерації ключів (спеціалісти інформаційних систем);

- г) осіб, які відповідають за проведення фінмоніторингу.

Такі допити мають за мету встановити:

- а) обставини відкриття рахунків особами (установами), причетними до кримінальних правопорушень;

- б) обставини здійснення операцій за їх рахунками;

в) відомості про осіб, що зверталися до банку під час здійснення цих операцій;

г) чи були відхилення від звичайного порядку здійснення банківських операцій під час обслуговування цих клієнтів (які саме, з чияї вини та з яких причин) та інші значущі для справи питання [173, с. 19–20].

Під час розслідування легалізації коштів, отриманих внаслідок діяльності конвертаційного центру, для підвищення результативності допиту ми розробили відповідну схему. Особливість її полягає у формулюванні комплексних питань, що максимально повно можуть схарактеризувати суть відносин, які встановлюють. Питання за схемою «від події кримінального правопорушення до осіб, що його вчинили» можна згрупувати за такими блоками:

1. Стосовно джерел інформації про первинний злочин і намір конвертувати отримані злочинні прибутки (наприклад, чи є особа свідком вчинення первинного кримінального правопорушення та/або легалізації одержаних прибутків; якщо особа не є безпосереднім свідком, то коли, від кого, за яких обставин вона дізналася про злочинні події).

2. Стосовно обставин і способів учинення конвертації (наприклад, про місце, навколишнє середовище, де кримінальне правопорушення було підготовлене та вчинене; коли було вчинено кримінальне правопорушення; як були приховані сліди кримінального правопорушення; яким способом (способами) кримінальне правопорушення було вчинено, кількість епізодів злочинної діяльності; місцезнаходження майнових активів та їх розмір).

3. Стосовно особи (осіб), що здійснювали конвертацію (які стосунки між свідком і злочинцями; де, коли, за яких обставин відбулося знайомство між свідком та підозрюваними; як часто, де, з яких приводів проходили зустрічі; що відомо свідку про особу злочинців, сім'ю, майновий стан; наявність дружніх, родинних зв'язків із представниками влади, управління, господарювання, криміналітету; які ознаки зовнішності злочинця; з ким підтримує тісні ділові стосунки; характеристика осіб контрагентів злочинця;

номери машин, якими користується злочинець; що відомо про місцезнаходження злочинця; як часто злочинець відбуває у відрядження (зокрема за кордон, далеко від місця мешкання).

4. Стосовно діяльності банку, за допомогою якого кошти було легалізовано (у яких відносинах свідок перебуває з банком; відомості про керівників банку, його діяльність; стан боротьби з «відмиванням» коштів у банку; особи, які мають проводити фінансовий моніторинг) [19, с. 127–128].

Для отримання очікуваного результату слід налагодити психологічний контакт зі свідком, а також усвідомлювати його можливу залежність від підозрюваного.

Встановлення під час допиту свідка ознак зовнішності особи злочинця є основою для складання фоторобота підозрюваного, а також розшуку злочинця та для впізнання його після затримання.

Допит підозрюваного має досягати різні напрями злочинної діяльності, посиляючись на речові, документальні докази, тому що під час повторного допиту підозрюваний може давати неправдиві показання.

Вибір тактики допиту підозрюваного залежить від того, чи здійснював він конвертацію «своїх» злочинно здобутих доходів, чи «чужих», тобто надавав послуги їх власникам з переривання зв'язку між цими доходами й кримінальним правопорушенням, унаслідок вчинення якого вони утворилися, маскування слідів і подальшого введення вже законно отриманих доходів у законний обіг. Зазвичай у провадженнях про діяльність конвертаційних центрів особи підозрюються у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, тому підхід до допиту має бути комплексним.

У цієї категорії підозрюваних здебільшого є спеціальна освіта та досвід роботи в комерційних і фінансових установах, вони на належному рівні володіють знаннями та навичками документообігу, нормативного регулювання бухгалтерського обліку, банківської справи, податкової звітності, технологій здійснення фінансово-господарської діяльності, порядку обліку та

контролю. Тому слідчий повинен мати відповідні знання або отримати допомогу фахівців у конкретних питаннях.

Під час допиту суттєву допомогу може надати спеціаліст-бухгалтер. Підозрюваний, свідок можуть приховати відомі їм дані, а іноді ввести слідчого в оману, пославшись, наприклад, на різні положення в інструкції, які вже змінилися або втратили чинність.

Спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу:

- 1) процедури руху грошових коштів;
- 2) документального фіксування та обліку фінансових операцій;
- 3) бухгалтерської звітності;
- 4) нормативних актів, що регулюють відносини в галузі бухгалтерського обліку й оподаткування;
- 5) формулювання запитань на допиті;
- 6) підбору необхідних для пред'явлення документів тощо [159, с. 140].

Неможливо залишити поза увагою питання залучення слідчим спеціалістів у сфері банківської діяльності, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення під час допитів. Консультація фахівця, крім роз'яснення окремих положень представлених матеріалів, має на меті також одержання додаткової орієнтуючої інформації про:

- 1) загальні правила ведення бухгалтерського обліку, банківських операцій, їх комп'ютерного забезпечення та вимоги відповідних відомчих нормативних актів;
- 2) порядок ведення бухгалтерського обліку й інших операцій у цій комерційній структурі;
- 3) функціональні обов'язки посадових осіб і службовців підприємств та фінансових установ;
- 4) недоліки в організації господарської діяльності, що сприяють учиненню економічних злочинів;

5) документи, у яких відображено певні операції, але які з різних причин не були вилучені й додані до матеріалів ревізії [173, с. 18].

Під час проведення допиту підозрюваного або свідка слід урахувати його вік, освіту, займану посаду, на якому ієрархічному рівні особа перебуває в діяльності конвертаційного центру, який отримує прибуток тощо.

Допит підозрюваних рекомендують проводити негайно тільки в разі затримання з доказами. В інших випадках не слід поспішати, оскільки без зібраних доказів, що викривають особу, не варто розраховувати на об'єктивні показання підозрюваного після пред'явлення підозри. Слідчий, готуючись до допиту, повинен зібрати достатню кількість доказової інформації, забезпечити базу свідків. Тільки тоді можна приступати до допиту, використовуючи всі рекомендовані прийоми тактики для викриття допитуваного, його неправдивих показань і встановлення об'єктивної істини [173, с. 20].

Слідчому необхідно враховувати природне почуття внутрішньої психологічної напруженості допитуваного (страху й обережності), небажання відповідати за злочин, повну апатію щодо навколишнього середовища, агресію. Тобто допитуваний може бути елементом протидії розслідуванню. Подоланню таких ситуацій сприяють підтримання психологічного контакту між учасниками допиту, своєчасна нейтралізація негативних факторів. Створення алібі [174], неправдиві показання, підкуп лжесвідків і свідків, знищення речових доказів можна розглядати як побічні докази вини особи. Щоб уникнути напруження, бажано не на початку ставити питання про осіб, зацікавлених у вчиненні злочину, а поступово виявити зв'язки між допитуваним і його оточенням [19, с. 126].

Проаналізувавши причини, мотив і намір учинення кримінального правопорушення, можна довести суб'єктивну сторону злочину. Не менш важливим завданням є встановлення об'єктивної сторони (способів, етапів учинення, маскування слідів тощо) й особистого ставлення злочинця до вчиненого. Під час підготовки до допиту співробітника банку, службової особи, необхідно вивчити їхні посадові інструкції та повноваження, відповідні

нормативні акти, що регулюють цю сферу діяльності, з метою встановлення мотивів учинення кримінального правопорушення. Достатньо дієвим під час допиту є використання такого тактичного прийому, як посилення на певний документ, що використовують з метою деталізації процедури документального оформлення операцій і встановлення процесу кримінального правопорушення.

У процесі розслідування діяльності конвертаційних центрів залежно від того, безконфліктна чи конфліктна склалася ситуація, під час допиту доцільно застосовувати відповідні тактичні прийоми.

У безконфліктній ситуації тактичні прийоми можуть бути спрямовані лише на підтвердження отриманої інформації, а допитуваний переважно дає правдиві, логічні, послідовні, добровільні показання.

У конфліктній ситуації допитуваний відмовляється давати показання, дає неправдиві показання або змінює чи відмовляється від раніше наданих залежно від власних мотивів: для підозрюваного – це уникнення покарання, для свідків – корисливий мотив чи страх помсти, небажання співпрацювати з правоохоронними органами, наявність внутрішніх психологічних чинників. Переконати допитуваного свідка в потребі дати показання в разі його відмови від показань є головним завданням проведення такого допиту.

У разі зміни раніше наданих показань чи відмови від них слідчий може застосувати такі тактичні прийоми:

- власноручний запис показань у протоколі з внесенням уточнень щодо певних обставин допитуваною особою;
- підтвердження найдрібніших деталей учинення правопорушення висновками експертів, допитами інших осіб, слідчим експериментом, пред’явленням для впізнання тощо;
- використання під час допиту додаткових засобів звуко- чи відеозапису для фіксації показань;
- запис у протоколі допиту слів і словосполучень, які допитувана особа активно використовує у своєму мовленні, тощо.

Нерідко постає необхідність у проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. Насамперед це пов'язано з участю в злочині групи осіб, які, прагнучи приховати власну участь або участь інших співучасників у злочині, дають неправдиві показання.

Одночасний допит двох осіб, які обстоюють різні, суперечливі, позиції під час допиту, суттєво ускладнює процес спілкування слідчого з допитуваними. Результатом проведення такого допиту можуть бути різні, зокрема непередбачувані, наслідки для слідчого, які негативно позначаються на подальшому розслідуванні. Зокрема, якщо слідчий не має змоги нейтралізувати негативний вплив одного з допитуваних на іншого, це спричиняє зміну свідчень або відмову від раніше даних показань, зміст яких відповідає версії, яку слідство визнає достовірною, про обставини події, що розслідується. Тому допит раніше вже допитаних осіб доцільно проводити тоді, коли істотні суперечності, які виявлено в показаннях, усунути іншим способом неможливо [168, с. 311].

Під час проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб вимога щодо використання технічних засобів запису цієї слідчої (розшукової) дії пов'язана з можливістю зміни показань допитаних осіб, а також необхідністю повторно прослухати розмову.

На нашу думку, під час допиту осіб, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, досить часто виникають ситуації, коли особа надає неправдиву інформацію про кількість осіб, які були задіяні в злочинних схемах, отриманий прибуток, походження грошових коштів чи іншого майна, механізм діяльності тощо.

Якщо допитуваний дає неправдиві показання, слідчому доцільно використовувати такі тактичні прийоми:

- маскування цілей допиту;
- використання прийомів пред'явлення доказів і деталізації показань, якими є протоколи допиту свідків;

- проведення серії повторних допитів (одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях з використанням тактичних прийомів, спрямованих на усунення несвідомої омани допитуваних осіб, і тактичних прийомів, спрямованих на виявлення неправди);

- зміна темпу допиту;

- вплив на свідомість допитуваного через створення враження поінформованості слідчого про обставини вчинення кримінального правопорушення.

Отже, допит є найефективнішою інформативною слідчою (розшуковою) дією початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. За допомогою допиту не лише отримують дані про подію кримінального правопорушення та пов'язані з ним обставини, а й встановлюють факти, раніше не відомі, які перевіряють та оцінюють, формують нові слідчі версії.

3.2. Тактика проведення обшуку й огляду під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів

Тактичні засоби, що ґрунтуються на чуттєвих засобах збирання інформації, називають органолептичними, а засновані на них слідчі (розшукові) дії одержали назву «нонвербальні» [175, с. 131–132].

Сутність нонвербальних слідчих (розшукових) дій полягає в безпосередньому сприйнятті матеріальних джерел доказової інформації, якими можуть бути об'єкти посягання, засоби вчинення кримінального правопорушення, обстановки, предмети й речі, виявлені на місці події, що мають відношення до провадження. Застосовують методи спостереження, опису, порівняння, органолептичні прийоми, порівняльний аналіз, контактні й

безконтактні методи; фізичні, хімічні, біологічні методи та відповідну техніку. До цієї групи слідчих (розшукових) дій належать огляд, освідування, обшук, ексгумація трупа, призначення експертизи [176]. Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, здебільшого проводять обшук, огляд і призначають експертизу.

Пізнавальна сутність розглянутих слідчих (розшукових) дій як спеціальних криміналістичних методів полягає в безпосередньому спостереженні, вимірюванні, описі й порівнянні ознак об'єкта, унаслідок яких виконують загальні завдання – відшукування, закріплення і дослідження матеріальних носіїв доказів. Тут взаємозв'язок слідчого з матеріальними об'єктами (речами) однобічний, він передбачає умисне почуттєве (органолептичне), безпосереднє чи опосередковане технічними засобами пізнання (вплив). Досягнення пізнавальних цілей цих слідчих дій безпосередньо пов'язано з компетенцією та кваліфікацією слідчого. У тактиці спілкування слідчого з учасниками розглянутих слідчих дій превалює функція організації (керування та координація) [177, с. 36].

У діяльності слідчого з розслідування злочинів чітко простежуються два основні напрями збирання доказової інформації. Таку інформацію слідчий одержує під час проведення, з одного боку, слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення матеріальних слідів злочину, речових доказів і документів, з іншого – проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на одержання й перевірку показань [178].

Пріоритетною є діяльність не тільки з виявлення доказів, а й з правильного їх фіксування у відповідних процесуальних документах. Фіксація доказової інформації є важливою ланкою збирання доказів. Належне закріплення та збереження даних, отриманих під час слідчої (розшукової) дії, надає можливість використовувати їх для обґрунтування висновків щодо провадження як безпосередньо слідчим, так й іншими учасниками провадження. Виконання всіх процесуальних вимог щодо фіксації даних, одержаних під час слідчої (розшукової) дії, є стратегічною необхідністю для

забезпечення ефективності затрачених зусиль. З огляду на значущість показань для встановлення істини у провадженні, важливими є повнота, достовірність відображення в процесуальному документі інформації, що надходить від учасників слідчих (розшукових) дій [179].

Обшук – досить складна слідча (розшукова) дія, а результати безпосередньо залежать від того, як до нього підготувався слідчий. Підготовка до обшуку має передбачати:

- ухвалення рішення про проведення обшуку та його процесуальне оформлення;
- одержання та аналіз орієнтуючої інформації про обшукуваного, особливості об'єкта, на якому будуть проводити обшук, і характеристику властивостей предметів, які підлягають відшукуванню й вилученню;
- визначення часу проведення обшуку;
- добір учасників, які будуть проводити обшук і розподіл обов'язків між ними;
- підготовку науково-технічних засобів, додаткових засобів фіксації перебігу та результатів обшуку;
- вирішення питання про необхідність використання службово-пошукового собаки під час обшуку;
- підготовку транспортних засобів;
- визначення способів зв'язку та заходів попередження можливої протидії, зокрема в активних формах, з боку обшукуваних та інших зацікавлених осіб;
- складання плану обшуку;
- ужиття заходів, що виключають поширення відомостей про перебіг і результати обшуку [180].

Під час проведення обшуку слідчий може допускати певні тактичні помилки. Тактична помилка – це вибір і (або) проведення дій у межах розслідування кримінального правопорушення, що не узгоджуються зі слідчою ситуацією, що склалася, або без урахування перспектив її розвитку (а

в типовій ситуації – і в суперечності з науковими рекомендаціями), або відмова від необхідних дій у конкретній слідчій ситуації. Організаційно-тактичні помилки можна класифікувати за різними підставами, зокрема залежно від: етапу проведення слідчих дій; значущості дій, наслідків, які спричинила помилка. Найчастіше організаційно-тактичних помилок слідчі припускаються на етапі підготовки до обшуку та проведення безпосередньо слідчої (розшукової) дії – обшуку. Реалізації завдань під час проведення обшуку досягають через виконання завдань етапу слідчої (розшукової) дії [178].

Підготовчий етап умовно поділяють на дві стадії: підготовчі заходи, що проводить слідчий з моменту прийняття рішення про проведення обшуку до прибуття на місце. На зазначеному етапі проведення обшуку найпоширенішими є такі організаційно-тактичні помилки. Слідчий, підтримуючи та розвиваючи типову версію, нехтує іншими можливими варіантами розвитку подій, що призводить до упущення важливих моментів, важливої інформації, доказів; дії спрямовують на пошуки предметів (осіб), що мають менше значення для розслідування кримінального правопорушення, а важливіші докази упускають. Поширеною є й організаційно-тактична помилка, якої припускається слідчий під час проведення обшуку – незапрошення фахівців на місце проведення обшуку, присутність яких є обов'язковою, що могло б полегшити роботу під час проведення слідчої (розшукової) дії. Слід забезпечити раптовість і плановірність проведення обшуку. Плановірність обшуку полягає в дотриманні слідчим правильної послідовності пошукових дій на всіх етапах. Проте слідчі інколи нехтують цими особливостями, даючи змогу злочинцю втекти або переховати (знищити) докази [178].

Робочий етап передбачає оглядову й пошукову стадії. На цьому етапі реалізують намічений план і виконують (не завжди) ті завдання, які ставив перед собою слідчий. Це етап застосування тактичних прийомів і перевірки версій шляхом підтвердження або спростування висновків за їх результатами.

На цьому етапі тактичні помилки впливають зі слідчих помилок, що сталися на попередніх етапах (стадіях). Аналіз роботи, виконаної під час проведення обшуку й отриманих результатів, необхідний як для перевірки достовірності здобутої інформації, так і для вирішення питання про її значущість для доведення провини підозрюваного та шляхи подальшого використання. На цій стадії виявляють помилки, яких припустилися під час проведення слідчої дії, оцінюють можливі їх результати, вирішують питання про доцільність повторного проведення цієї дії. Остання стадія є найважливішою, оскільки аналізують проведену роботу, слідчі дії, є змога віднайти допущені помилки та їх виправити. Проте слідчі легковажно ставляться до цієї стадії, тим самим ускладнюючи роботу на подальших етапах провадження слідства [178].

Об'єктами обшуку в кримінальних провадженнях, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є:

- місця роботи й проживання підозрюваних осіб та їх співучасників;
- інші приналежні цим особам приміщення, транспортні засоби.

Необхідною умовою ефективного обшуку є якісна оперативна інформація, у якій можуть бути дані:

- про час появи в приміщенні розшукуваних об'єктів;
- про місце їх знаходження;
- про їх прикмети, упаковку;
- про час переміщення.

Під час обшуку підлягають виявленню та вилученню:

- документи, які відображають законодавчі, нормативно-розпорядчі положення, що регламентують діяльність організацій державної та недержавної форм власності;

- установчі документи (статут, установчий договір, протоколи зборів вкладників, реєстраційне свідоцтво, ліцензія на заняття певним видом діяльності);

- бухгалтерсько-облікові документи (первинні облікові документи, головна книга чи обліковий баланс, журнали, ордери, відомості, реєстр, інвентаризаційні описи);
- страхові документи: страховий поліс, страховий сертифікат, рахунок страховика;
- документи органів державного контролю, на які покладено обов'язок щодо забезпечення законністю діяльності контролюючих організацій;
- грошові кошти й інше майно, здобуте злочинним шляхом;
- документи, що підтверджують право власності на майно;
- предмети й документи, що можуть містити сліди конвертації коштів або мають інше значення для провадження (наприклад, банківські пластикові картки, платіжні квитанції);
- комп'ютери, периферійні пристрої до них, електронні носії інформації.

Подальший перелік розшукуваних документів і предметів визначають залежно від: специфіки діяльності підприємства; способів конвертації коштів, які використовували; обраних слідчим напрямів пошуку підозрілих фінансових операцій та угод, а саме:

- виявлення поточних фінансових операцій;
- виявлення та відновлення завершених фінансових операцій;
- установлення факту отримання та витрачання певною особою фінансових надходжень від злочинної діяльності.

Майже за кожним кримінальним провадженням цієї категорії злочинів вилучають електронні носії інформації. Вилучення таких доказів для виявлення інформації та запобігання її автоматичному знищенню необхідно здійснювати за обов'язковою участю спеціаліста [181].

Отже, обшук відіграє важливу роль у комплексі слідчих (розшукових) дій, які необхідно проводити в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. Знання слідчим основних об'єктів, які стануть доказовою базою в таких кримінальних правопорушеннях, сприятимуть успішному й ефективному обшуку [182].

Органи досудового розслідування під час кримінального провадження вдаються не лише до проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а й до застосування заходів забезпечення кримінального провадження, вичерпний перелік яких передбачено положеннями ст. 131 КПК України. Одним із них є тимчасовий доступ до речей і документів, який полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом вилучити їх (ст. 159 КПК України). Виняток із цього загального правила становлять лише речі та документи, зазначені ст. 161 КПК України, тобто: листування або інші форми обміну інформацією між захисником і його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги; об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією. Однак положення ст. 162 КПК України передбачають спеціальний порядок доступу до інших видів охоронюваних законом таємниць, зокрема, відомості, які становлять лікарську таємницю; відомості, які становлять банківську таємницю; особисте листування особи й інші записи особистого характеру; державна таємниця [183].

Об'єктами проведення тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є:

- банківські установи, у яких відкриті рахунки юридичних і фізичних осіб, яких залучали до легалізаційних схем і через які «проходили» конвертовані грошові кошти, – 33 %;

- державні органи, які здійснювали реєстрацію СПД, видавали відповідні ліцензії, дозволи тощо, – 24 %;

- фіскальні (податкові) органи відповідного регіону – 19 %;

- органи й особи, які провели реєстрацію відповідних операцій з майном, – 13 %;

– біржі, інвестиційні компанії, благодійні фонди, інші комерційні структури, що були задіяні в злочинній діяльності конвертаційного центру, – 6 %;

– регіональні митниці – 5 % (додаток А) [184].

Огляд – це слідча (розшукова) дія, під час якої виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості й ознаки матеріальних об'єктів з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини. Огляд проводять слідчий, прокурор з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України) [185].

Слідчий огляд допомагає реалізувати такі важливі завдання розслідування: 1) розібратися в обстановці місця події, з'ясувати, як розвивалися події, зрозуміти дії злочинця; 2) виявити та вилучити сліди вчиненого злочину; 3) встановити можливі джерела отримання інших доказів; 4) отримати інформацію для висунення слідчих версій; 5) вирішити питання про залучення до провадження певного предмета як речового доказу; 6) перевірити інші джерела доказів [186].

Огляд предметів проводять як самостійну слідчу (розшукову) дію, коли: 1) їх виявлено в процесі обшуку, огляду місця події, місцевості, приміщення, і для їх огляду потрібний тривалий час і спеціальні умови; 2) предмети, що можуть бути визнані речовими доказами, представлені слідчому потерпілим, свідком, підозрюваним або іншими особами [187].

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюють згідно з правилами проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Для участі в огляді може бути запрошено потерпілого, підозрюваного, захисника, законного представника й інших учасників кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор уживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення

огляду осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені [185].

Огляд документів – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в їх вивченні та дослідженні з метою виявлення й фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів, установленні засвідчення викладених у них обставин і фактів, що мають значення для провадження. Проведення огляду документів регламентовано в ст. 190, 191, 195 КПК України. Тактично правильно проводити огляд документів безпосередньо на підприємстві, залучивши до участі в ньому спеціалістів, які ознайомлені з характером документів. Необхідно проаналізувати зміст документа, порівнюючи його з іншими документами, показаннями свідків, іншими матеріалами справи. Вивчення документів передбачає дві стадії: оцінювання діяльності юридичної особи; визначення мети керівників юридичної особи під час фактичного розпорядження грошовими коштами за конкретним напрямом фінансово-господарської діяльності [188].

Основні завдання слідчого огляду документів полягають у: 1) визначенні загальної характеристики документа: який документ оглядають, ким і кому він виданий чи адресований, зміст документа, які має реквізити (дата, номер тощо), який його зовнішній вигляд; 2) встановленні ознак та особливостей документів, які можуть свідчити про факти й обставини, що мають важливе значення для розслідування кримінального правопорушення: наявність документа в певному місці або в конкретної особи, його зміст; 3) виконанні документа певною особою, наявність у ньому змін, що виникли внаслідок підчисток, травлення, дописок тощо; 4) наявності ознак та особливостей, що вказують на спосіб виготовлення чи використання документа й інші ознаки та особливості; 5) виявленні фактів інтелектуального підроблення, коли в правильно оформлений документ вносять завідомо неправдиві відомості; 6) збиранні, аналізі, використанні отриманої інформації для перевірки; 7) уточненні раніше зібраних даних, формулюванні слідчих версій та їх перевірці [188].

Огляд є не тільки однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій, а й одним з надійніших способів отримання доказової інформації, оскільки ця інформація надходить до слідчого, він сприймає її безпосередньо, без проміжних ланок, що зводить до мінімуму вірогідність її перекручення [189].

Для отримання доказів необхідно дослідити документальний, грошовий, товарний потоки, зіставити їх.

Дослідження документообігу передбачає аналіз усіх документів, необхідних для документування господарських операцій, зокрема визначених у чинних нормативно-правових актах. Зокрема, це:

- контракти (договори), пов'язані з реалізацією, поставкою, купівлею-продажем товарів тощо, додатки до них (аналіз істотних та інших умов договору відповідно до чинного законодавства);

- додаткові угоди, що укладали до контрактів (договорів), зміни й доповнення, дотримання форми;

- документи, які підтверджують виконання договору або наявність яких є обов'язковою згідно зі змістом контракту (договору) (наприклад, звіт виконавця, акт прийому-передачі товару, акт виконаних робіт, рахунки-фактури тощо), а також податкові накладні, довіреності на отримання ТМЦ), інші дані, що засвідчують реальність здійснюваних операцій;

- документи, що підтверджують транспортування (перевезення) товарів: договори перевезення, транспортного експедирування та документи про їх виконання (товарно-транспортні накладні тощо), договори зберігання товару, довіреності;

- фінансово-господарські документи, що підтверджують сплату коштів (платіжні доручення, виписки банківських установ, прибуткові та видаткові касові ордери, чеки реєстратора розрахункових операцій тощо);

- реєстри отриманих і виданих податкових накладних;

- документи, що підтверджують повноваження осіб підписувати документи на момент їх укладання (наприклад, угода, наказ, реєстраційні й дозвільні документи);

– штатний розпис підприємства, інформація щодо працівників тощо [190].

Під час відпрацювання конвертаційних центрів доцільно:

1. Призначити та провести комплексний документальний аналіз даних реєстрів виданих й отриманих податкових накладних, аналіз змісту податкових накладних щодо асортименту та кількості товарів (робіт, послуг), аналіз даних додатків № 5 до податкових декларацій з ПДВ суб'єктів фіктивного підприємництва.

2. У процесі документального аналізу слід встановити ланцюг проходження товарів від початкового постачальника до кінцевого споживача, перелік задіяних підприємств, зокрема: а) чи відбувалася пересортиця (зміна назви товару); б) чи є факти реєстрації податкових накладних з придбання більшої кількості одного найменування товару (робіт, послуг) і продажу його меншої кількості, чи взагалі відсутності подальшого продажу, чи, навпаки, продажу товарів (робіт, послуг), які не придбавали.

3. Встановити під час аналізу наявність чи відсутність ознак сумнівності операцій.

4. Скласти схеми проходження товарів і задіяних суб'єктів господарської діяльності.

5. Для дослідження спеціалістам надати вилучені дані про рух коштів банківськими рахунками, зазначити про обов'язкове використання комп'ютерних автоматизованих інформаційних систем ІС «Податковий блок». Такий документальний аналіз доцільно доручати спеціалістам структурного підрозділу ГУ ДФС в області: відділу боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

6. Долучити до провадження акт планової чи позапланової перевірки підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність. У разі відсутності такого акта або наявності актів за попередні періоди, призначити позапланову перевірку суб'єкта господарської діяльності, зазначивши в перевірці про використання для дачі висновку отримані під час проведеного

досудового розслідування докази: документальний аналіз податкових накладних і банківських рахунків щодо пересортиці, висновки експертиз, показання свідків, дані про рух коштів банківськими рахунками, а також обов'язково провести під час призначеної позапланової перевірки фіктивного СПД зустрічні звірки всіх зазначених у його звітності контрагентів.

7. Витребувати акт про нікчемність правочинів щодо зазначених підприємств й акти щодо їх контрагентів, для чого звернутися до відповідних органів ДФС з приводу наявності чи відсутності таких актів, на обліку яких перебувають контрагенти платника, витребувати їх у порядку ст. 93 КПК України.

8. Провести за ухвалою слідчого судді в державного реєстратора тимчасовий доступ до документів (глава 15 КПК України) реєстраційних справ, з яких буде встановлено перелік причетних до реєстрації та діяльності юридичної особи за відсутності будь-яких інших підтверджень (наказів про призначення на посади, звільнення). Це надасть можливість визначити причетних осіб до придбання чи створення нової юридичної особи, зокрема із залученням довірених осіб або підприємств, які спеціалізуються на наданні послуг з реєстрації юридичних осіб, періоду покладених на підставних осіб повноважень, внесення змін до складу керівників зі зміною осіб, періоду їх причетності до діяльності такого суб'єкта, з подальшим проведенням відповідних почеркознавчих експертиз і визначенням причетності підставних осіб до підписання документів, які було подано держреєстратору.

10. Маючи дані про реєстраційний номер облікової картки платника податків (ідентифікаційний номер фізичної особи), витребувати з управління інформатизації та обліку платників податків ГУ ДФС в області, від яких підприємств, згідно з Ф.1ДФ, ці особи отримували доходи. Доцільно такі відомості витребувати за останні три–п'ять років, що дасть повну інформаційну картину про діяльність такої особи, і вилучити на реальних підприємствах шляхом отримання ухвали слідчого судді про надання дозволу на тимчасовий доступ, на яких особа працювала, документів, у яких містяться

вільні й умовно вільні зразки почерку таких осіб, необхідних для проведення почеркознавчих експертиз.

11. Провести вилучення документів облікової справи в органі за місцем взяття на податковий облік, що надасть можливість установити причетних осіб до подання документів для взяття на облік, встановити особу, яка безпосередньо під розписку в корінці свідоцтва отримала свідоцтво платника ПДВ, зокрема під час реєстрації юридичних осіб без мети здійснення підприємницької діяльності, а виключно для використання реквізитів, печаток і банківських рахунків, отримання свідоцтва платника ПДВ таких юридичних осіб для прикриття незаконної діяльності.

12. Провести документальний аналіз даних, відображених у додатках № 5 до податкових декларацій з ПДВ «Розшифровки податкових зобов'язань та податкового кредиту», використовуючи базу «Податковий облік», під час якого:

а) встановити перелік контрагентів у складі податкового кредиту та податкових зобов'язань за податковими періодами і контрагентів з підбиттям підсумків за кожним;

б) встановити перелік контрагентів, з них із станом платника, відмінним від нуля, зокрема як у звітності платника, щодо якого проводять досудове розслідування, так і ланцюгом проходження поставок;

в) скласти схему товарно-грошових потоків платника, щодо якого проводять досудове розслідування;

г) отримати картки розширених відомостей встановлених контрагентів для подальшого їх відпрацювання;

д) встановити, чи здійснено пересортицю (доцільно доручати проведення аналізу оперативним співробітникам, які супроводжують кримінальне провадження).

13. Виконати процесуальні дії, спрямовані на відпрацювання адрес підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність, а саме: з дотриманням вимог ст. 233, 237 КПК України, за письмовою згодою власників

(орендодавців) або мешканців (орендарів) чи особи, у якої знаходиться приміщення в постійному чи тимчасовому володінні, із застосуванням фотозйомки провести огляд місць, які є юридичними адресами зазначених підприємств, склавши відповідний протокол огляду.

У разі відсутності за юридичними адресами перелічених підприємств та їхніх службових осіб або відмови власників (мешканців) на проведення огляду приміщень:

а) провести зовнішній огляд без проникнення на територію таких приміщень чи площ, склавши протокол огляду, із застосуванням фотозйомки на предмет фіксації юридичної адреси, вивісок з назвами підприємств (їх наявності чи відсутності) з прив'язкою до назви адреси та розміщення приміщень і будівель, візуального вигляду їх офісних, складських, виробничих приміщень та площ, поштових скриньок з назвами підприємств для отримання поштової кореспонденції тощо;

б) допитати як свідків орендодавців шляхом винесення постанови в порядку ст. 93 КПК України, витребувати в них документи щодо оренди приміщень.

14. Надати доручення в порядку ст. 40 КПК України оперативному підрозділу на проведення слідчих дій (або проведення слідчих дій самостійно слідчим) з метою встановлення директорів і засновників, бухгалтерів або осіб, які здійснюють бухгалтерський облік, адреси проживання цих осіб, фактичні адреси місцезнаходження підприємств та приміщень, які використовують як офісні, зокрема де зберігають печатки, документи й комп'ютерну техніку, на якій складають документи, ведуть автоматизований бухгалтерський облік, відправляють електронну звітність; фактичне місце розташування бухгалтерії (адреси, приналежність приміщень) і місцезнаходження договірних документів, документів бухгалтерського (синтетичного, аналітичного) та податкового обліків на паперових й електронних магнітних носіях інформації.

15. За необхідності, з метою відшукування документів і доказів учинення кримінального правопорушення провести обшуки й визначитися щодо проведення судових експертиз.

16. На вимоги постанови в порядку ст. 93 КПК України витребувати, а в разі відмови – провести вилучення документів фінансово-господарської діяльності шляхом тимчасового доступу до речей і документів у підприємств-контрагентів, перелік яких міститься в додатках № 5 до податкових декларацій з ПДВ підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність.

17. Провести вилучення шляхом тимчасового доступу до речей і документів інформації за рахунками в банківських установах підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність, проаналізувати, встановити, від кого надійшли кошти, з'ясувати, на якому рахунку, хто їх зняв.

18. Вилучити відео, яке фіксує візити клієнтів.

19. Провести впізнання осіб, причетних до діяльності підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність.

20. Провести вилучення шляхом тимчасового доступу до речей і документів у відповідних органах податкової звітності (з ПДВ, податку на прибуток, декларацій про валютні цінності, Ф.1ДФ, за наявності декларацій про сплату фіксованого сільськогосподарського податку), договорів про подання електронної звітності, зокрема поданих засобами електрокомунікаційного зв'язку.

21. Провести вилучення шляхом тимчасового доступу до речей і документів у ТОВ «Український сертифікаційний центр» (іншому встановленому сертифікаційному центрі) пакета документів щодо приєднання до договору й отримання сертифікатів посилених ключів електронного цифрового підпису керівника та посилених ключів електронної печатки підприємства, вилучити журнал (копіювання з журналу), у якому ставлять підпис про їх отримання.

22. Призначити судові експертизи документів облікової та реєстраційної справи, документів, вилучених у банківських установах, а також інших

документів, вилучених шляхом тимчасового доступу до речей і документів та обшуків, з метою ідентифікації осіб, причетних до їх підписання, встановлення повного кола осіб, причетних до здійснення незаконної діяльності.

Слід зазначити, що в разі, коли працівники правоохоронних органів мають цілісну картину й доказову базу щодо незаконної діяльності, для прикриття якої створено фірму, що здійснює конвертаційну діяльність, притягнення винних осіб, які брали участь у їх реєстрації та цій діяльності, складнощів не становить. Дії винних осіб можуть бути кваліфіковані за ознаками відповідних частин ст. 205 КК України, а також ст. 205¹ КК України.

Незначна й середня тяжкість злочинів, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру (фіктивне підприємництво або ухилення від сплати податків, за винятком ч. 3 ст. 212 КК України), виключає можливість проведення низки негласних слідчих (розшукових) дій, які обмежують права людини, серед яких: аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію особи; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем (за винятком систем, доступ до яких не обмежується їх власником, держателем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту); обстеження (таємне, негласне) житла чи іншого володіння особи; візуальне спостереження за особою, річчю, місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину (контрольована поставка, оперативна закупівля тощо); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (так зване впровадження); негласне отримання зразків. Крім того, відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукові заходи, пов'язані з обмеженням прав людини, проводять з метою попередження особливо тяжких або тяжких злочинів, їх виявлення або припинення, яким є тільки ч. 3 ст. 212 КК України. Новий КПК України не містить вичерпного переліку негласних слідчих (розшукових) дій, але такі

заходи кореспондуються з правами оперативних підрозділів, передбаченими Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Тому органи податкової міліції для розслідування фіктивного підприємництва та ухилення від оподаткування будуть використовувати такі дії, як збір документів (за запитами), опитування осіб, розкриття банківської таємниці й отримання інформації про рух за рахунками, використання інформаторів тощо [191].

23. За наявності правових підстав, визначених ст. 246 КПК України, за погодженням з процесуальним керівником, звернутися до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо службових осіб реальних суб'єктів господарської діяльності з метою встановлення реального руху ТМЦ, руху готівки, ведення чорнової документації, подвоєного бухгалтерського обліку тощо. Перелік необхідних негласних слідчих (розшукових) дій та коло осіб, щодо яких необхідно їх провести, визначають індивідуально в кожному кримінальному провадженні щодо тяжкого злочину.

24. На підставі аналізу податкових зобов'язань і податкового кредиту підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність, встановити схему незаконного формування останнього, відобразивши повний перелік СПД, задіяних у схемах ухилення від сплати податків.

25. Скласти схему злочинних зв'язків осіб, причетних до протиправної діяльності конвертаційного центру, зазначивши їх номери телефонів, місця проживання, транспортні засоби, які використовують під час здійснення незаконної діяльності. У схемі зазначити адреси розташування офісних приміщень, які використовують учасники конвертаційного центру, місця зберігання бухгалтерської документації, печаток підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність, комп'ютерної техніки, використовуваної в протиправній діяльності.

26. За погодженням із процесуальним керівником звернутися з клопотаннями до слідчого судді щодо надання дозволу на здійснення тимчасового доступу до речей і документів та надання дозволу на вилучення в

оригіналах документів, що стосуються обслуговування банківською установою підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність.

27. За наявності достатніх даних і підстав, визначених ст. 234 КПК України, за погодженням із процесуальним керівником звернутися до слідчого судді з клопотаннями про надання дозволу на проведення обшуків об'єктів нерухомості та рухомого майна, що використовують члени конвертаційного центру, з метою відшукування й вилучення бухгалтерської документації, печаток підприємств, які здійснюють фіктивну господарську діяльність, комп'ютерної техніки, засобів зв'язку між членами конвертаційного центру, чорнових записів, інших предметів і документів, що можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні.

28. За погодженням із процесуальним керівником звернутися до слідчого судді з клопотаннями про надання дозволу на проведення обшуку приміщень, що використовують реальні суб'єкти господарської діяльності, у діях службових осіб яких убачаються ознаки кримінального правопорушення, передбаченого відповідною частиною ст. 212 КК України, з метою відшукування та вилучення предметів і документів, що можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні.

29. У разі вилучення речей і документів, які не належать до переліку, щодо якого слідчий суддя в ухвалі прямо надав дозвіл на відшукування, і не є предметами, які вилучені законом з обігу та вважаються тимчасово вилученим майном, проте можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні, протягом доби звернутися за погодженням із процесуальним прокурором до слідчого судді щодо арешту вилученого майна (ст. 171, 173 КПК України).

30. Оглянути (ст. 100 КПК України) майно, вилучене під час проведених обшуків.

31. Направити вимоги в порядку ст. 93 КПК України на адресу підприємств, зазначених у податковому кредиті та податковому зобов'язанні фіктивної господарської діяльності (ПЗФГД), щодо надання первинних

фінансово-господарських документів щодо відносин з ПЗФГД. На підставі отриманих документів від підприємств-контрагентів скласти схему руху ТМЦ з метою встановлення зміни виду продукції.

32. Під час витребування або вилучення відповідної інформації та документів у юридичних осіб, яких віднесено до суб'єктів первинного фінансового моніторингу (банки, страхові компанії, професійні учасники фондового ринку тощо), зважати на додержання цими особами вимог чинного законодавства щодо протидії та запобігання легалізації злочинних доходів. У випадках виявлення очевидних сумнівних фінансових операцій, проведених за допомогою або із залученням цих осіб, необхідно надсилати копії повідомлення про такі операції до Держфінмоніторингу України. Якщо таких документів не було, треба офіційно повідомити про це відповідний контролюючий орган [110, с. 160–162].

33. Вилучити в податкових органах й органах Державної реєстраційної служби України реєстраційні, облікові, звітні документи ПЗФГД і матеріали документальних перевірок ПЗФГД. З використанням експериментальних зразків почерку та підпису осіб, причетних до діяльності конвертаційного центру, призначити експертизи щодо зазначених документів.

34. Здійснити огляди юридичних адрес ПЗФГД, допитати як свідків власників об'єктів нерухомості, ужити інших заходів для відпрацювання юридичних і фактичних адрес ПЗФГД.

35. У разі вилучення товарно-транспортних накладних на постачання товарів на адресу ПЗФГД або від ПЗФГД на адресу реальних СПД, здійснити такі заходи з відпрацювання водіїв, зазначених у товарно-транспортних накладних:

- а) допити таких осіб як свідків;
- б) провести впізнання за їх участю осіб, причетних до діяльності конвертаційного центру;
- в) провести слідчі експерименти й інші процесуальні дії, у яких виникне необхідність (зокрема отримання трафіків телефонних з'єднань за номерами

телефонів таких водіїв з прив'язкою до базових станцій операторів мобільного зв'язку, одержати в такий спосіб додаткових доказів місцезнаходження особи в певну дату з прив'язкою до території та наявності чи відсутності можливості вчиняти певні дії в цей самий час в іншому місці – наприклад, спростування факту здійснення перевезень у дату, зазначену в товарно-транспортній накладній).

36. Призначити та забезпечити проведення позапланових документальних перевірок ПЗФГД і реальних СПД [192].

3.3. Використання спеціальних знань і призначення окремих видів судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів

На сучасному етапі розвитку суспільства результати протидії злочинності безпосередньо залежать від застосування досягнень науки й техніки в практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Провідну роль у цьому відіграють спеціальні знання. Постійне розширення кола завдань, розв'язання яких можливе з використанням спеціальних знань, що застосовують під час слідчої (розшукової) дії за участю спеціаліста або проведення експертизи, забезпечує їх об'єктивність, а отже, цінність як джерел доказів у кримінальному провадженні. За сучасною юридичною доктриною спеціальні знання – це незагальновідомі знання, що не мають масового поширення та якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальними знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні ґрунтується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками [193, с. 210].

На думку В. К. Лисиченка та В. В. Циркаля, «...однозначність термінів “спеціальні знання” та “спеціальні пізнання”» свідчить про різновиди професійних знань, якими володіє експерт» [194, с. 17].

Науковці В. Д. Арсеньєв та В. Т. Заболоцький спеціальними знаннями вважають «систему відомостей, отриманих унаслідок наукової та практичної діяльності, а спеціальні пізнання – знаннями, що отримані відповідними особами як результат теоретичної та практичної підготовки» [195, с. 4].

Водночас Р. С. Белкін спеціальні знання тлумачив як «...професійні знання й уміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, які необхідні для вирішення питань, що виникають під час розслідування та судового розгляду конкретних справ» [196, с. 195].

Під час досудового розслідування злочинів слідчі мають справу як з традиційними, так і нетрадиційними для криміналістики слідами злочинної діяльності та речовими доказами. З метою забезпечення належної ефективності окремих слідчих (розшукових) дій бажаною, а то й обов’язковою слід вважати участь експерта або спеціаліста в проведенні відповідної дії [193, с. 210].

За визначенням П. В. Цимбала експертом є особа, яка володіє певними спеціальними знаннями, досвідом та навичками й залучається суб’єктом розслідування, коли за її допомогою необхідно провести глибоке та всебічне наукове дослідження й аналіз зібраних матеріалів і об’єктів для відповідних висновків з обґрунтованими відповідями на питання, які мають значення для правильного вирішення справи [197, с. 9].

Спеціальні знання – це знання, на яких ґрунтуються відповідні спеціальності та спеціалізації. Експерт повинен мати спеціальні знання в галузі науки, техніки, мистецтва тощо, які необхідні й достатні для того, щоб дати висновок з питань, що виникають під час досудового розслідування та судового розгляду. Спеціальні знання набувають у процесі навчання та практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом) [198, с. 109].

Спеціальними знаннями володіють:

а) фахівці, процесуальний статус яких у кримінальному судочинстві не визначається (ревізори, бухгалтери, інспектори та інші);

б) фахівці, які в кримінальному процесі є свідками виявлення на підставі своїх спеціальних знань юридично значущих обставин (ревізори, інспектори й інші, які були допитані як свідки);

в) фахівці, яких залучають до участі в проведенні слідчих дій для надання допомоги слідчому в порядку, встановленому законодавством («спеціаліст»);

г) фахівці, яких залучають до участі в кримінальному провадженні для надання висновку з досліджуваних спеціальних знань («експерт»)» [33].

За результатами проведеного анкетування під час досудового слідства кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, спеціальні знання використовували під час: проведення експертиз (43 %), проведення документальних перевірок (27 %), отримання письмових висновків спеціалістів (14 %), участі спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій (12 %), допиту експерта (4 %) (додаток Б).

Формами використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень є:

1) процесуальна форма, що полягає в участі суб'єктів спеціальних знань у слідчих (розшукових) діях;

2) непроцесуальна форма, що полягає в отриманні слідчим консультацій, роз'яснень, проведенні попереднього дослідження.

Під час використання спеціальних знань на практиці прослідковується їх взаємодія. Основними завданнями застосування спеціальних знань є повне та всебічне дослідження доказів, виявлених у процесі слідства, а нерідко – й здобування таких доказів. Експерти за результатами свого дослідження надають висновок стосовно визначеного кола питань. Ці висновки використовують для реалізації оперативно-розшукових завдань, побудови версій, планування розслідування [199].

Так, перевіряючи виробничо-господарську діяльність, ревізор може встановити фактичне місцезнаходження грошей і майна, їх кількість, загальну вартість, з'ясувати, відповідно до яких нормативних актів було відображено фінансово-господарські операції в бухгалтерських документах, у яких із них сліди злочину замасковані, перелік документів, що підтверджують порушення законодавства. Оскільки економічні злочини вчиняють переважно групою, що перешкоджає своєчасному їх викриттю, спеціалізація ревізорів може полегшити встановлення таких фактів [147, с. 120].

Спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу: процедури руху грошових коштів; документального фіксування й обліку фінансових операцій; бухгалтерської звітності; нормативних актів, що регулюють відносини в галузі бухгалтерського обліку та оподаткування; постановки запитань на допиті; підбору необхідних для пред'явлення документів тощо. У зв'язку з тим, що розслідування пов'язано з використанням документів бухгалтерського, економічного й статистичного обліків, а також із ТМЦ, участь спеціаліста-бухгалтера, товарознавця, економіста під час обшуку, огляду обов'язкова як гарантія того, що буде вилучено всі необхідні документи, які стосуються кримінального провадження, а також забезпечено умови збереження речових доказів [110].

Під час одержання зразків для експертного дослідження спеціаліст допомагає слідчому: встановити, скільки та яких зразків потрібно відібрати, визначити необхідні для цього спеціальні умови; підібрати матеріали, інструменти, пристосування, предмети, що можуть знадобитися; безпосередньо отримати зразки; здійснити їх попереднє дослідження; упакувати зразки; кваліфіковано зафіксувати в протоколі слідчої дії порядок відбору зразків; консультаціями з питань, пов'язаних із формуванням завдання експерту [200].

Проте між експертом і спеціалістом як суб'єктами діяльності, що спрямована на надання допомоги слідству, наявні істотні відмінності. Експерт на підставі проведеного дослідження складає висновок, який є самостійним

джерелом доказів, а спеціаліст надає слідчому лише консультативну або технічну допомогу в межах проведення слідчої (розшукової) дії. Висновки, які містяться в роз'ясненнях спеціаліста, не мають значення доказів, хоча з цього правила є деякі винятки, на яких ми зупинимося далі. Правознавці стосовно доказового значення використання різних форм спеціальних знань слушно акцентують увагу на тому, що знання спеціаліста можуть бути застосовані для виявлення лише слідів, ознак, властивостей тощо, в існуванні яких можна переконатися шляхом безпосереднього спостереження. Саме тому відомості щодо фактів, виявлених спеціалістом, фіксують у протоколі слідчої або судової дії [198, с. 109].

Якщо ж слідчого чи суд цікавлять факти, для встановлення яких необхідно на підставі використання спеціальних знань проводити дослідження й оцінювати ознаки та властивості речей, документів, явищ, що зафіксовані в протоколі слідчої чи судової дії, то необхідно призначати експертизу.

Судова експертиза – це дослідження експертом на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що знаходиться в провадженні органів досудового та судового слідства (ст. 1) [201].

Порядок призначення судових експертиз, обов'язки, права та відповідальність експертів, суб'єктів експертної діяльності, організацію проведення експертиз й оформлення їх результатів визначено в КПК України [202], Законі України «Про судову експертизу» [201], Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [203], та інших нормативно-правових актах.

Експертизу в кримінальному провадженні призначають, коли для вирішення певних питань потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання; проводить її експерт – особа, досвідчена в певній спеціальній галузі (галузях) знань; вона є самостійною дією та передбачає особливу процесуальну форму фіксації результатів. Проведення експертизи охоплює:

залучення експерта; проведення експертних досліджень; підготовку висновку експертом з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом. Фактичною підставою для призначення експертизи є потреба в наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, які необхідні для вирішення певних питань у кримінальному провадженні [204].

Порядок призначення експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, суттєво не відрізняється від порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії в інших кримінальних провадженнях про економічні кримінальні правопорушення. У кримінальних провадженнях, зареєстрованих за фактами вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері, питання групують за видами господарської діяльності.

До об'єктів і матеріалів, які надсилають або вручають експерту в разі призначення експертизи під час розслідування незаконної діяльності конвертаційного центру, належать: 1) речові докази, які підлягають дослідженню; 2) протоколи слідчих (розшукових) дій та інші документи, у яких зафіксовані обставини справи; 3) зразки для експертного дослідження; 4) інші матеріали, які містять відомості, що мають значення для дачі висновку. Зразки зберігають за правилами зберігання речових доказів (ст. 79–81 КПК України).

Аналіз матеріалів практики засвідчує, що спеціалістів-бухгалтерів залучають до участі під час розслідування та проведення протокольної форми в усіх випадках. На процес безпосередньо впливає характер підприємницької діяльності й те, що її зміст відображається в різнопланових документах. Останнє зумовлює необхідність застосування специфічних експертних досліджень первинних документів, облікових регістрів, документів бухгалтерської та податкової звітності тощо [205].

Призначення експертизи є дією процесуальною, і тому її проведення можливе лише після початку кримінального провадження [206].

Підготовка матеріалів для експертизи – це система процесуальних, тактичних, технічних дій щодо збирання, підготовки й оформлення необхідних для проведення експертизи матеріалів (речових доказів, зразків, процесуальних документів). Під час підготовки матеріалів на експертизу слідчий може звернутися за допомогою до відповідного спеціаліста, який допоможе визначитися з видом дослідження, сформулювати правильно питання експерту, підібрати та правильно упакувати об'єкти тощо [207].

Експертизу слід призначати лише тоді, коли в цьому справді є необхідність, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити істину в кримінальному провадженні. Саме цього потребує процес розслідування діяльності конвертаційних центрів [208].

Питання призначення експертизи за цією категорією кримінальних правопорушень винесено на розсуд слідчого, який приймає рішення з огляду на конкретні обставини кримінального провадження й неможливість встановлення фактичних даних іншим шляхом [209].

У кримінальних провадженнях аналізованої категорії постає необхідність у призначенні таких видів досліджень: судово-технічної експертизи документів, судово-почеркознавчого дослідження документів і судово-економічних експертиз (судово-бухгалтерської, судової фінансово-кредитної експертизи та судової фінансово-економічної). Також призначають експертизу комп'ютерної техніки та програмних продуктів [43, с. 577].

Судово-технічна експертиза документів – один з найпоширеніших видів судових криміналістичних експертиз. Вона передбачає дослідження документа, яке проводять у процесуальній формі та за дорученням органу розслідування або суду, що має на меті визначення способу його виготовлення, встановлення наявності в ньому змін і способів їх внесення, виявлення невидимих записів, а також ідентифікацію предметів і матеріалів, які використовували для виготовлення документа або внесення до нього змін.

Предмет судово-технічної експертизи документів становлять факти й обставини, пов'язані з виготовленням документів, способом внесення в них

змін, виявленням невидимих записів тощо, які встановлюють на підставі спеціальних знань у галузі технічного дослідження (або інакше – техніко-криміналістичного дослідження) документів у передбаченому законом порядку.

До основних (загальних) завдань судово-технічної експертизи документів належать такі:

- 1) визначення способу виготовлення документа;
- 2) встановлення факту і способу зміни змісту документа;
- 3) відновлення погано видимих і невидимих записів;
- 4) відновлення первинного виду документа;
- 5) визначення часу виготовлення документа;

6) ідентифікація знарядь, засобів, обладнань і матеріалів, що застосовували для виготовлення документа, а також його виконавця [210].

Перелічені основні завдання визначають зміст предмета судово-технічної експертизи документів на сучасному етапі її розвитку. Кожне основне завдання об'єднує кілька спеціальних завдань, що визначають відповідний вид експертизи. Наприклад, перше основне завдання – визначення способу виготовлення документа – передбачає спеціальні завдання щодо його виготовлення: рукописним способом; за допомогою знакодруквальних апаратів; поліграфічним способом; засобами репрографії; фотографічним способом [210].

Судово-технічна експертиза документів спрямована на вивчення таких об'єктів: 1) реквізити документів; 2) матеріали документів, письма, допоміжні матеріали (клей, хімічні засоби тощо); 3) технічні засоби, що використовують для виготовлення документів; 4) сліди, залишені внаслідок зміни змісту документа [207].

Під час розслідування діяльності конвертаційних центрів експертному дослідженню підлягають установчі, реєстраційні й інші документи, що були вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад: паспорти засновника підприємства, різні договори й інші документи від імені

засновника або керівника, угоди, накладні (товарні й податкові) тощо [211, с. 111].

До зразків, що надають експерту для проведення ідентифікаційних завдань, встановлено такі вимоги: для ідентифікації друкарських засобів слід надсилати вільні й обов'язково експериментальні зразки відбитків, виготовлених за допомогою цих засобів не менше як у трьох примірниках кожен; для ідентифікації печаток і штампів надсилають експериментальні зразки у вигляді п'яти–шести максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском і з різною кількістю мастики, або ж самі печатки та штампи; якщо досліджуваному відбитку більше ніж рік, то надають вільні зразки, оскільки в процесі експлуатації печатка могла зазнати змін; для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, який досліджують; як вільні зразки направляють чеки, що вибиті на цьому апараті й мають якомога більше знаків досліджуваного чека та незначний проміжок часу між їх виконанням; для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів тощо) надсилають друкарські форми або виготовлені за їх допомогою експериментальні відбитки не менш ніж у п'яти примірниках; для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машині надають: вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних із досліджуваним, надруковані цією особою приблизно в той самий час, що й досліджуваний документ; експериментальні зразки тексту на двох–трьох аркушах, однотипного з досліджуваним, надруковані під диктовку особою, що ідентифікується (ці зразки відбирають у три прийоми з незначним проміжком часу для виявлення порівняно стійких ознак навичок виконавця; для ідентифікації особи, яка намалювала (вирізала) зображення, надають вільні зразки у вигляді зображень, максимально однотипних з досліджуваним, й експериментальні – виконані особою за пам'яттю та шляхом змальовування з оригіналу [212].

Судово-технічна експертиза документів спрямована на з'ясування таких питань:

- яким способом нанесено відтиск печатки (штамп або факсиміле) на документі (зазначити найменування документа, дату й місце розташування відбитка);
- чи є досліджуваний реквізит документа лише зображенням, що імітує відбиток печатки (штампа);
- яким способом виготовлена друкована форма, відтиск якої нанесений на документ;
- чи виконано відбиток печатки (штампу) на документі друкованою формою, зразки відбитків якої представлені па дослідження, або іншою друкованою формою;
- за допомогою однієї чи кількох друкованих форм нанесено відбитки печатки (штампу) на документі;
- чи виконано підпис (від імені...) за допомогою представленої друкованої форми (факсиміле);
- чи відповідає час виконання відбитка печатки (штампу), наявного в документі, даті, зазначеній у документі;
- чи міг бути виконаний відбиток печатки (штампа) у певний період часу;
- чи виконано відбиток печатки (штампа) раніше (пізніше) від певного періоду часу;
- чи змінено первісний зміст документа;
- у який спосіб змінено первісний зміст документа (шляхом підчищення, дописування, додрукування, травлення);
- чи виконували текст документа в один прийом (в одну закладку), чи він містить додруковані фрагменти;
- який зміст первісних записів у документах, що зазнали змін;
- який зміст вицвілого (залитого, замазаного, закресленого барвником, заклеєного, віддаленого травленням тощо) тексту;

- який зміст записів, утворених втиснутими штрихами;
- чи не становили частини (обривки, клаптики) документів єдине ціле, який зміст розірваних документів;
- який зміст текстів, що утворилися внаслідок використання копіювального (промокального) паперу, тощо [213].

Судово-почеркознавча експертиза – судова експертиза, основним завданням якої є ідентифікація виконавця рукопису тексту, цифрових записів або підпису. Така експертиза виконує також певні неідентифікаційні завдання, а саме: встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком із підробленням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної вікової групи [214].

Типові питання, які вирішує експертиза, такі:

- чи виконаний рукопис певною особою;
- чи виконані кілька рукописів однією особою;
- чи виконаний рукопис навмисне зміненим почерком;
- чи виконаний рукопис у незвичних умовах;
- чи перебувала особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані;
- чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками письма спеціальними шрифтами;
- особою якої статі виконаний рукопис;
- до якої вікової групи належить виконавець рукопису тощо [214].

Для дослідження почерку в документі слід надати експерту всі три категорії зразків: вільні (наприклад, заяви, записи розрахунків, записи в особистому блокноті тощо), умовно вільні (наприклад, заява, написана підозрюваним, або підпис підозрюваного в протоколі допиту) й експериментальні зразки почерку особи, яку ідентифікують (їх отримують під диктовку чи шляхом самостійного написання підозрюваним за пропозицією слідчого або судді й обов’язково за їхньої присутності).

Оскільки будь-яке підприємство веде податковий і бухгалтерський облік, а також діловодство з використанням електронно-обчислювальної машини, то під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень постає необхідність у призначенні експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів. Об'єктами судової експертизи є комп'ютерна техніка, носії інформації (дискети, жорсткі диски, CDR-диски, флеш-карти тощо), периферійні пристрої (принтери, сканери, звукові карти), мережа Інтернет, програмні продукти [215].

Типові питання, які вирішує експертиза, такі:

- чи міститься на цьому носії інформація стосовно (зазначити, яка інформація цікавить) і в якому вигляді;
- чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача;
- чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації;
- чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері, чи її перенесено з іншого носія;
- як інформацію (зазначити, яка саме) перенесено до досліджуваного комп'ютера (носія);
- яка технологія та хронологія створення електронного документа (зазначити електронний документ і певний зміст);
- які атрибути (час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно... (зазначити зміст);
- чи містить накопичувач інформації досліджуваного комп'ютера певне (зазначити, яке саме – встановлене, невстановлене) програмне забезпечення;
- які функціональні несправності має комп'ютерне обладнання або його окремі складові та пристрої, як вони позначаються на роботі обладнання загалом;
- чи можливо виконати певні дії за допомогою цього програмного продукту;

– чи можливо виконати певне завдання за допомогою цього програмного продукту;

– чи реалізовані в цьому програмному продукті (програмному коді) функції, передбачені технічним завданням на його розроблення [215].

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, неможливе без аналізу фінансово-господарської діяльності конкретного суб'єкта підприємництва, а іноді й декількох підприємств і банківських установ у взаємодії. Так, для підтвердження висновків попередніх ревізій і документальних перевірок слід призначити судово-бухгалтерську та судову фінансово-економічну експертизи.

Судово-бухгалтерська експертиза – це дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, яке в межах чинного законодавства здійснює особа, що володіє спеціальними знаннями в галузі бухгалтерського обліку (експерт-бухгалтер), з метою надання висновку стосовно кола питань, поставлених органами дізнання, попереднього слідства чи суду [216, с. 10].

Завданнями судово-бухгалтерської експертизи є встановлення:

1) документальної обґрунтованості розміру нестач або надлишків ТМЦ і грошових коштів, періоду й місця їх утворення;

2) документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації ТМЦ, основних засобів, надання послуг;

3) документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;

4) документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати й інших виплат;

5) відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку валових доходів і валових витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

6) відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань ті податкового кредиту з ПДВ;

7) відповідності відображення фінансово-господарських операцій вимогам нормативних актів з обліку, звітності [217, с. 30].

З огляду на поставлені завдання, судово-бухгалтерська експертиза надає можливість відповісти на низку запитань, а саме:

- чи підтверджена документально зазначена в акті інвентаризації нестача (надлишок) ТМЦ на цьому підприємстві за конкретний період;
- у який саме період утворилася нестача і хто був відповідальним за збереження ТМЦ у цей період;
- яким є розмір матеріальних збитків, завданих у зв'язку з нестачею;
- чи підтверджено документально висновки ревізії в частині, що стосується завищених обсягів і вартості виконаних робіт (наданих послуг);
- чи підтверджується документально зазначене в акті заниження прибутку за визначений період, а якщо підтверджується – то чи правильно обчислено суму додаткових податків;
- чи підтверджується документально зазначений у позовній заяві розмір завданих збитків у зв'язку з невиконанням відповідачем умов угоди;
- які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку, звітності та контролю, сприяли заподіяння матеріальних збитків;
- чи обґрунтовано виплачено заробітну плату за певну роботу, якщо ні – то в якій сумі завищено чи занижено;
- чи не завищено в документах фактичну наявність товарів понад їх максимально можливий залишок станом на визначену дату.

Перед експертом-бухгалтером може бути поставлено й інші завдання, виконання яких пов'язане з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку та звітності, складання балансів, записів в облікових регістрах бухгалтерського обліку тощо [217, с. 12–13].

До предмета судової фінансово-економічної експертизи належать дослідження закономірностей утворення й відображення інформації щодо фінансово-економічних показників діяльності підприємств, формування їх

статутних фондів, акціонування, паювання, банкрутства та ліквідації підприємств, орендних відносин, цільового використання бюджетних коштів і грошових коштів підприємств за господарськими операціями у справах, що знаходяться в провадженні органів досудового слідства чи суду [143].

Завданням цієї експертизи є встановлення:

- документальної обґрунтованості аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо);
- документальної обґрунтованості аналізу та структури майна і джерел його придбання;
- документальної обґрунтованості стану й інтенсивності використання оборотних активів і джерел їх формування;
- документальної обґрунтованості аналізу джерел власних коштів і фінансових результатів діяльності;
- документальної обґрунтованості аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;
- документальної обґрунтованості аналізу доцільності отримання та використання кредитів і позик, укладення угод, контрактів;
- документальної обґрунтованості розрахунків під час приватизації та оренди, відповідності чинним методикам оцінювання вартості майна, яке приватизують.

Фінансово-економічна експертиза вирішує питання за таким орієнтовним переліком:

- якими є основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності та прибутковості) господарсько-фінансової діяльності (зазначити організацію) на дату укладення або закінчення угоди (зазначити реквізити);
- як ці показники вплинули на господарсько-фінансову діяльність (зазначити організацію, підприємство);
- чи сформовано статутний фонд акціонерного товариства (БАТ або ЗАТ) відповідно до норм чинного законодавства;

– якою є частка майна (зазначити організацію, підприємство) пропорційно частці статутного фонду, що підлягає виплаті учасникові (зазначити прізвище, ім'я, по батькові, дату виходу) в разі виходу його зі складу засновників;

– чи підлягає індексації доля капітальних вкладень (назва підприємства) в складі незавершеного будівництва (назва підприємства);

– чи є, відповідно до наданих установчих і первинних документів, у вартості об'єктів нерухомості (яких конкретно), що підлягали приватизації, доля фінансування споруд за рахунок державних коштів [143].

Судову фінансово-кредитну експертизу призначають у розслідуванні діяльності конвертаційних центрів з метою встановлення:

1) документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках;

2) документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їхньої фінансово-господарської діяльності;

3) відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку й подання звітності;

4) документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків і відповідності їх даним обліку та звітності;

5) кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечення дотримання вимог нормативно-правових актів з банківського обліку та контролю [218, с. 153].

Фінансово-кредитна експертиза вирішує питання за таким орієнтовним переліком:

– чи укладено кредитну угоду між банком і підприємством відповідно до чинних нормативних актів;

– чи відповідає документальне оформлення операцій (яким банком) з надання кредитів вимогам чинного законодавства щодо повноти нарахування та сплати відсотків за користування кредитами (якому позичальнику);

- чи відповідають форми забезпечення повернення наданого кредиту чинним нормативним актам;
- чи відповідає перелік наданих підприємством банку документів для отримання кредитних коштів за кредитною угодою чинному Положенню про кредитування;
- якими бухгалтерськими документами підтверджена наявність у підприємства майна, що надане підприємством банку в заставу за кредитною угодою;
- чи було під час оформлення договору застави до кредитної угоди дотримано вимог нормативних актів, що регламентують здійснення цієї операції;
- чи підтверджуються розраховані перевіркою збитки банку внаслідок необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата);
- чи відповідає вимогам чинних нормативних актів документальне оформлення операцій (яким банком) з надання кредитів щодо повноти та нарахування, сплати відсотків за користування кредитами (якому позичальнику) за кредитним договором (який, номер, дата);
- чи підтверджується на підставі бухгалтерських документів нецільове використання кредитних коштів за угодою (номер, дата);
- які порушення обліку та контролю могли сприяти заподіянню матеріальної шкоди від необґрунтованої видачі, неповернення кредитів;
- які порушення вимог нормативних актів, що регулюють порядок видачі, погашення кредитів, їх обліку та контролю, допущено, хто з посадових осіб був зобов'язаний забезпечити виконання встановлених правил [219].

Крім того, з огляду на обставини провадження, також може бути призначено такі види експертиз: 1) дактилоскопічну – встановлює за слідами пальців рук факт контактної взаємодії підозрюваного з різними предметами (печатками, штампами тощо), готівковими грошовими коштами, документами тощо, вилученими під час огляду, обшуку або викинутими підозрюваним під час затримання; 2) судово-психіатричну експертизу – встановлює психічний

стан підставного керівника або засновника фіктивного підприємства в різні проміжки часу, вирішує питання щодо осудності цієї особи тощо.

Певні складнощі під час призначення та проведення будь-яких видів судових експертиз на практиці виникають щодо формулювання питань експерту. Часто слідчі не можуть правильно поставити питання, щоб отримати потрібну для кримінального провадження відповідь. Тому під час формулювання питань експерту слід послуговуватися рекомендованим переліком питань, які містяться в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз (наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5), а також звертатися за допомогою до спеціаліста відповідної галузі знань.

Зміст кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, вимагає застосування спеціальних знань за певними напрямками. Діяльність суб'єктів підприємництва відображається в складанні відповідних документів, проблеми дослідження яких полягають у: 1) нерозумінні інформації, яка може міститися в них; 2) браку досвіду щодо аналізу документів; 3) низькому рівні знань документообігу суб'єктів підприємництва; 4) недостатньому рівні знань щодо отримання спеціальних даних під час розслідування кримінальних правопорушень. Ці чинники зумовлюють активне застосування спеціальних знань під час розслідування аналізованої категорії кримінальних правопорушень. Ефективна діяльність можлива лише за умови використання спеціальних знань у різних формах: консультацій спеціалістів, участі їх під час проведення слідчих (розшукових) дій чи як результат проведення експертиз [205].

Підвищення ефективності використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, слід здійснювати за такими напрямками: удосконалення законодавства з метою активнішого використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, а також чіткого визначення статусу

спеціаліста; забезпечення участі в розслідуванні спеціалістів-економістів і фахівців у галузі комп'ютерних технологій шляхом включення цих посад до штату оперативних і слідчих підрозділів або запровадження механізму використання їхньої допомоги на компенсаційних засадах; удосконалення рекомендацій щодо порядку залучення спеціалістів з різних галузей знань і розроблення єдиних підходів до проведення судово-економічних та інших експертних досліджень різними експертними установами незалежно від їх відомчого підпорядкування [25].

Отже, за результатами проведених процесуальних дій на підставі зібраних доказів слідчому необхідно встановити, чи відбулася подія кримінального правопорушення; чи наявний у діях осіб склад кримінального правопорушення; визначити орієнтований перелік осіб, яким буде повідомлено про підозру, орієнтовну кваліфікацію їхніх дій, потім за погодженням із процесуальним прокурором вручити повідомлення.

Крім того, необхідно зібрати на зазначених осіб характеризуючі дані (довідки псих-, нарко-, характеристики за місцем мешкання та роботи, про судимість, рішення судів тощо).

З метою відшкодування завданих державі збитків та накладення арешту на майно підозрюваного (глава 17 КПК України) потрібно зібрати дані щодо належності майна останньому шляхом звернення в порядку ст. 93 КПК України до: управління безпеки дорожнього руху Національної поліції України; відділу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно реєстраційної служби управлінь юстиції; Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру; Державного управління праці; Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; Державної служби України з безпеки на транспорті; Державного департаменту авіаційного транспорту.

Після цього, відповідно до глави 18 зазначеного Кодексу, необхідно обрати запобіжний захід підозрюваному. У разі проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо осіб виконати вимоги ст. 253 КПК України. Реалізувати вимоги ст. 290 цього Кодексу після отримання від процесуального

прокурора відповідного доручення, скласти обвинувальний акт з реєстром матеріалів кримінального провадження та направити його для затвердження процесуальному прокурору.

Висновки до розділу 3

У розділі висвітлено організаційно-тактичні особливості проведення таких слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, як допит, обшук, слідчий огляд, проведення експертиз.

Встановлено, що під час підготовки до допиту слідчому передусім необхідно визначити: 1) його предмет, тобто обставини, які підлягають з'ясуванню під час допиту; 2) хто саме має бути допитаним залежно від слідчої ситуації, яка склалася; 3) час проведення допиту; 4) його черговість; 5) місце проведення допиту.

Свідків кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, розподілено на чотири групи: 1) посадові особи СПД; 2) службовці СПД; 3) посадові особи банківських установ, що обслуговують підприємницькі структури; 4) службовці банківських установ; 5) посадові особи та службовці органів державної влади, де реєстрували підприємство, видавали патент, ліцензію тощо; 6) інші свідки: члени сімей підозрюваних, їхні знайомі, сусіди та ін. Окреслено особливості тактики допиту свідків кожної групи.

Сформовано орієнтовний перелік питань, відповіді на які потрібно отримати під час допитів свідків і підозрюваних у кримінальних провадженнях, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. Визначено особливості проведення допиту, серед яких такі: а) механізму злочинної діяльності притаманна наявність основних і супутніх кримінальних правопорушень; б) допитувані особи мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну, технічну освіту або професійну підготовку; в) під час допитів

слідчому необхідно орієнтуватися у специфічній термінології допитуваного; г) метою допитів є з'ясування загальної схеми злочинної діяльності конвертаційного центру.

Запропоновано під час підготовки до допиту та під час його проведення використовувати допомогу спеціалістів: у галузі бухгалтерського обліку, у сфері банківської діяльності, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Зокрема, спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу: а) процедури руху грошових коштів; б) документального фіксування й обліку фінансових операцій; в) бухгалтерської звітності; г) нормативних актів; д) формулювання запитань на допиті; е) підбору необхідних для пред'явлення документів тощо.

До нонвербальних слідчих (розшукових) дій, які найчастіше проводять під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із діяльністю конвертаційних центрів, належать обшук та огляд.

Проаналізовано положення щодо підготовки до обшуку та встановлено, що перелік розшукуваних документів і предметів визначають залежно від: 1) специфіки діяльності підприємства; 2) використаних способів конвертації коштів; 3) обраних слідчим напрямів пошуку підозрілих фінансових операцій та угод.

Визначено об'єкти обшуку в кримінальних провадженнях, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: 1) місця роботи та мешкання підозрюваних осіб та їх співучасників; 2) інші приналежні зазначеним особам приміщення; 3) транспортні засоби.

Охарактеризовано види огляду (огляд предметів, огляд житла чи іншого володіння особи, огляд документів) і тактику їх проведення (для отримання доказів необхідно дослідити документальний, грошовий, товарний потоки підприємств та провести їх зіставлення).

Стадіями вивчення документів є: 1) оцінка діяльності юридичної особи; 2) визначення мети керівників юридичної особи за конкретним напрямом фінансово-господарської діяльності.

Під час документального аналізу необхідно встановити ланцюг проходження товарів від початкового постачальника до кінцевого споживача, перелік задіяних підприємств, зокрема: а) чи відбувалася пересортиця (зміна назви товару); б) чи є факти реєстрації податкових накладних з придбання більшої кількості одного найменування товару (робіт, послуг) і його продажу меншої кількості, або взагалі відсутності подальшого продажу чи навпаки продажу товарів (робіт, послуг), які не придбавали.

Акцентовано увагу на особливостях застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів. Класифіковано відповідні документи та предмети, що можуть вилучати в конкретних місцях: а) банківські установи, у яких відкрито рахунки юридичних і фізичних осіб, яких залучали до легалізаційних схем і через які «проходили» конвертовані грошові кошти; б) державні органи, які здійснювали реєстрацію СПД, видавали відповідні ліцензії, дозволи, зокрема на участь у приватизаційних аукціонах, тендерах; в) органи й особи, які провели реєстрацію відповідних операцій з майном; г) фіскальні (податкові) органи відповідного регіону; д) регіональні митниці; е) біржі, інвестиційні компанії, благодійні фонди, інші комерційні структури.

Акцентовано на проблемних питаннях проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, а саме: незначна і середня тяжкість злочинів, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру (крім ч. 3 ст. 212 КК України), виключає можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Основною метою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є повне та всебічне дослідження доказів, виявлених під час слідства, та здобування таких доказів: 1) ревізор може встановити фактичне місцезнаходження грошей і майна, їх кількість, загальну вартість, з'ясувати, відповідно до яких нормативних актів були відображені фінансово-

господарські операції в бухгалтерських документах, у яких із них сліди кримінального правопорушення замасковано, перелік документів, що підтверджують порушення законодавства; 2) спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу: процедури руху грошових коштів; документального фіксування та обліку фінансових операцій; бухгалтерської звітності; нормативних актів, що регулюють відносини в галузі бухгалтерського обліку й оподаткування; постановки запитань на допиті; підбору необхідних для пред'явлення документів; 3) експерти можуть надати висновок стосовно визначеного кола питань, який використовують з оперативно-розшуковою метою, для формулювання версій, планування розслідування.

Спеціальні знання під час розслідування таких кримінальних правопорушень використовують у: а) процесуальній формі – під час участі суб'єктів спеціальних знань у слідчих (розшукових) діях; б) непроцесуальній формі – під час отримання слідчим консультацій, роз'яснень, проведення попереднього дослідження.

За результатами вивчення слідчої практики встановлено, що в кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів спеціальні знання використовують під час: проведення експертиз – 43 %; проведення документальних перевірок – 27 %; отримання письмових висновків спеціалістів – 14 %; участі спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій – 12 %; допиту експерта – 4 % (додаток Б).

Узагальнено та класифіковано об'єкти й інші матеріали, які надають під час призначення експертиз у досліджуваній категорії кримінальних проваджень: 1) речові докази; 2) протоколи слідчих (розшукових) дій та інші документи; 3) зразки для експертного дослідження; 4) інші матеріали, які містять відомості, що мають значення для надання висновку.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертації на підставі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних й іноземних учених, практики правоохоронних органів України розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову задачу щодо особливостей розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, зокрема:

1. Окремі аспекти розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, розглядалися на рівні докторських та кандидатських дисертаційних досліджень, у монографіях, підручниках, посібниках, навчально-методичних виданнях, низці наукових статей та інших публікаціях, однак зазначені праці не охоплюють повного комплексу питань розслідування таких кримінальних правопорушень у контексті правових реалій та особливостей їх учинення. За результатами аналізу та систематизації поглядів науковців, визначень, що містяться в нормативно-правових актах і криміналістичній літературі, результатів анкетувань працівників правоохоронних органів запропоновано авторське визначення поняття «конвертаційний центр», який слід тлумачити як стійку, організовану злочинну групу з чітким розмежуванням обов'язків її учасників, основною діяльністю якої є надання підприємствам реального сектору економіки послуг щодо штучного завищення податкового кредиту з податку на додану вартість і валових витрат з метою навмисного ухилення від сплати податків, розкрадання бюджетних коштів та подальшої легалізації грошових коштів чи іншого майна останніми шляхом їх незаконної конвертації, використовуючи реквізити підконтрольних фіктивних і транзитних підприємств.

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень за фактами викриття конвертаційних центрів отримано такі дані щодо кваліфікації кримінальних правопорушень: види співучасників (ст. 27 КК України);

учинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією (ст. 28 КК України); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України); легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (ст. 209 КК України); ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України); створення злочинної організації (ст. 255 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України); підроблення документів, печаток, штампів і бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України).

2. Структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційного центру, утворюють наступні елементи: 1) криміналістична характеристика конвертаційного центру (сукупне утворення суб'єктів відповідних кримінальних правопорушень); 2) способи вчинення кримінальних правопорушень; 3) обстановка вчинення кримінальних правопорушень; 4) типова слідова картина. Таким кримінальним правопорушенням не властиві ознаки предмета посягання, вони мають лише загальні риси, що притаманні іншим кримінальним правопорушенням економічної спрямованості.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з діяльністю конвертаційних центрів, мають корисливе спрямування, вчиняються фізичними або службовими особами підприємств під прикриттям легальної підприємницької діяльності, продовжуються протягом тривалого проміжку часу, спричиняють значну матеріальну шкоду суспільним відносинам.

3. Злочинна діяльність конвертаційних центрів вирізняється високою технічною забезпеченістю, використанням сучасних засобів отримання даних,

залученням високопрофесійних фахівців, вербуванням співробітників комерційних банків або влаштування «своїх» людей до банків, постійним пошуком нових способів учинення кримінальних правопорушень, високою конспірацією, оперативністю та гнучкістю, швидкою реакцією на виявлення прогалин у банківському захисті, міграцією нелегальних дій з одних ринків на інші. Такі протиправні структури об'єднані єдиною метою та здійснюють тіньові фінансово-господарські операції за певною злочинною технологією. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено кількість осіб, причетних до створення конвертаційного центру: від 1 до 5 осіб – 7 %; від 6 до 10 осіб – 61 %; понад 10 осіб – 32 %. Організатори конвертаційних центрів економічно, організаційно та юридично підготовлені, мають достатній обсяг спеціальних знань і високий професійний рівень, активні, ознайомлені із правилами конспірації, яку використовують під час формування організаційної та кадрової структури конвертаційних центрів, оформлення й реєстрації підприємств, мають корупційні зв'язки у владних, правоохоронних структурах і банківських установах.

Найбільш специфічними способами конвертації є такі: 1) використання банківських рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу – 42 %; 2) використання векселів і схем доміциляції за участю фіктивних (транзитних) підприємств – 35 %; 3) використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів – 16 %; 4) використання ощадних сертифікатів на пред'явника – 7 %.

4. Основними елементами обстановки вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є місце та час. Особливість місця вчинення полягає у відсутності чітко виражених просторових меж й обумовлена структурою та місцезнаходженням підприємств, установ, організацій, банків, приміщень виробничих, складських, транспортних і торгових підрозділів, бірж, інвестиційних, брокерських та страхових компаній, інших контрагентів, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень і в яких здійснюють дії з приховування,

знищення, фальсифікації та маскування слідів, досягнення мети злочинної діяльності. Визначаючи час учинення кримінальних правопорушень, слід урахувувати: події, пов'язані зі створенням конвертаційного центру (зокрема дату державної реєстрації/придбання фіктивного підприємства), момент підроблення документів, час вкладення коштів у незаконну фінансову операцію та введення злочинних доходів у законний обіг.

Слідами кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, є: матеріальні (готівкові кошти; податкові декларації; документи податкової звітності та інші; банківські картки та рахунки; матеріали обліків; товарно-транспортні накладні; ордери; рахунки-фактури; накладні; платіжні доручення; печатки і штампи; факсиміле; паспорти тощо) – 73 %; ідеальні (інформація, що залишилася в пам'яті осіб, причетних до діяльності конвертаційного центру, або спостерігали окремі факти злочинної діяльності) – 27 %.

5. Виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, має певні особливості, пов'язані зі ступенем їх латентності, способом учинення, особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, типовими слідами, а також початком досудового розслідування.

Заходи перевірки підозрілих фірм (потенційно – конвертаційних центрів) полягають у з'ясуванні: законності установчих документів; ідентифікації засновників; встановленні підприємств, у яких показники рентабельності відрізняються від аналогічної групи підприємств; проведенні вибірки підприємств з підозріло високим оборотом грошових коштів з початку діяльності, у яких немає відомостей про податкові платежі або вони не відповідають розмірам обороту коштів; економічного змісту підприємницької та фінансової діяльності загалом; реальності й законності договорів з іншими суб'єктами; динаміки товарообігу та відповідних фінансових розрахунків; обґрунтованості цін на продукцію (послуги, роботи).

6. Серед головних обставин, що підлягають встановленню та які досліджують під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, можна виокремити такі, що:

- 1) характеризують діяльність конвертаційного центру, специфіку конвертаційних схем;
- 2) виявляють сумнівні фінансові операції чи укладені правочини, досліджують поведінку осіб, що причетні до цих операцій або правочинів;
- 3) відображають передання та отримання доходів унаслідок учинення кримінальних правопорушень.

7. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, класифіковано за такими критеріями:

- а) за ступенем складності способу здійснення конвертації грошових коштів чи іншого майна (прості і складні);
- б) залежно від ставлення до вини (особа визнає свою вину в учиненні кримінального правопорушення, частково визнає або не визнає свою вину);
- в) відповідно до встановлення організатора злочинної діяльності (встановлено організатора конвертаційного центру й інших учасників; не встановлено організатора конвертаційного центру, а встановлено інших учасників; встановлено організатора конвертаційного центру, а не встановлено інших учасників);
- г) залежно від ролі особи в механізмі діяльності конвертаційного центру (використано підприємство, де суб'єкт здійснення конвертації є посадовою особою (директор, головний бухгалтер); використано фіктивний суб'єкт підприємництва або підставну фізичну особу, задіяно осіб, які професійно займаються конвертаційною діяльністю).

Основними версіями щодо розслідування діяльності конвертаційного центру є:

- 1) конвертаційний центр функціонує за внутрішнім транзитом – здійснюють конвертацію грошових коштів без залучення рахунків в іноземних банках;
- 2) конвертаційний центр функціонує за зовнішнім транзитом – здійснюють конвертацію грошових коштів із залученням рахунків іноземних банків.

8. Особливостями проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо розслідування діяльності конвертаційних центрів є: а) механізму злочинної діяльності притаманна наявність основних і супутніх кримінальних правопорушень; б) допитувані особи мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну, технічну освіту або професійну підготовку; в) під час допитів слідчому необхідно орієнтуватися у специфічній термінології допитуваного; г) метою допитів є з'ясування загальної схеми злочинної діяльності конвертаційного центру.

У разі зміни раніше наданих показань чи відмови від них запропоновано застосовувати такі тактичні прийоми: 1) власноручний запис показань у протоколі із внесенням уточнень щодо певних обставин допитуваною особою; 2) підтвердження найдрібніших деталей учинення правопорушення висновками експертів, допитами інших осіб, слідчим експериментом, пред'явленням для впізнання; 3) використання під час допиту додаткових засобів звуко- чи відеозапису для фіксації показань; 4) запис у протоколі допиту слів і словосполучень, які допитувана особа часто використовує у своєму мовленні.

9. Об'єктами обшуку в кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів є: місця роботи та мешкання, інші приміщення, транспортні засоби підозрюваних осіб, їхніх співучасників. Документами, що підлягають виявленню та вилученню, є: ті, що регламентують діяльність підприємства; установчі; бухгалтерсько-облікові; страхові; органів державного контролю; підтверджують право власності на майно; можуть містити сліди конвертації грошових коштів чи майна.

У процесі документального аналізу необхідно встановити ланцюг проходження товарів від початкового постачальника до кінцевого споживача, перелік задіяних підприємств, зокрема: а) чи відбувалася пересортиця (зміна назви товару); б) чи є факти реєстрації податкових накладних з придбання більшої кількості одного найменування товару (робіт, послуг) та його продажу

в меншій кількості, або взагалі відсутності подальшого продажу, чи, навпаки, продажу товарів (робіт, послуг), які не придбавали.

10. Основними завданнями застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів є повне, усебічне дослідження доказів, виявлених у процесі слідства та здобування таких доказів: 1) ревізор може: встановити фактичне місцезнаходження грошових коштів і майна, їх кількість, загальну вартість, з'ясувати, відповідно до яких нормативних актів було відображено фінансово-господарські операції в бухгалтерських документах, у яких із них сліди кримінального правопорушення замасковано, перелік документів, що підтверджують порушення законодавства; 2) спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу нормативних актів, що регулюють відносини в галузі бухгалтерського обліку й оподаткування, процедури руху грошових коштів, документального оформлення фінансових операцій, бухгалтерської звітності, постановки запитань на допиті, підбору необхідних для пред'явлення документів; 3) експерти можуть надати висновок стосовно визначеного кола питань, який використовують в оперативно-розшукових заходах, для планування розслідування, формулювання версій.

За результатами вивчення слідчої практики встановлено, що в кримінальних провадженнях стосовно діяльності конвертаційних центрів найчастіше проводять: економічні експертизи (бухгалтерську, фінансово-кредитну та фінансово-економічну) – 36 %; технічні експертизи документів – 31 %; почеркознавчі експертизи документів – 27 %; експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів – 6 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фантомний бізнес конвертаційних центрів. *Zik.ua* : [сайт]. URL: https://zik.ua/news/2015/12/07/fantomnyy_biznes_konvertatsiynyh_651673.
2. Колесников В. В. Условия и причины криминализации экономических отношений на этапе рыночных реформ: политико-экономическое исследование : дис. ... д-ра экон. наук : 08.05.00. СПб., 1995. 234 с.
3. Яни П. С. Актуальные проблемы уголовной ответственности за экономические и должностные преступления : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 1996. 425 с.
4. Досюкова Т. В. Уголовная ответственность за лжепредпринимательство : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1997. 194 с.
5. Опалінський Ю. В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 18 с.
6. Иванов Э. А. Международно-правовые проблемы борьбы с легализацией преступных доходов (участие России в европейском сотрудничестве) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. М., 1999. 163 с.
7. Аминов Д. И. Уголовно-правовая охрана кредитно-финансовых отношений от преступных посягательств : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 1999. 586 с.
8. Моисеева И. А. Криминалистический анализ и методы раскрытия преступлений в банковской сфере : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Гродно, 1999. 19 с.
9. Гладких Р. Б. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, совершаемых организованными группами в сфере малого предпринимательства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2000. 210 с.
10. Коровинских С. П. Уголовная ответственность за преступления, посягающие на установленный порядок предпринимательской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов н/Д, 2000. 229 с.

11. Лавров В. В. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных незаконным путем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Н. Новгород, 2000. 276 с.
12. Смольянинов Е. С. Уголовно-правовые средства борьбы с преступлениями, совершенными с использованием организационно-правовых форм юридического лица : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2000. 174 с.
13. Беніцький А. С. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (проблеми кримінально-правової кваліфікації) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 202 с.
14. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19с.
15. Кіївець О. В. Міжнародно-правове регулювання боротьби з відмиванням «брудних» грошей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2003. 189 с.
16. Корж В. П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 481 с.
17. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 257 с.
18. Головіна В. П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 254 с.
19. Маркова О. В. Теоретико-правовые и прикладные аспекты расследования легализации («отмывания») материальных ценностей, приобретенных преступным путем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Минск, 2008. 233 с.
20. Чаричанський О. О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за

Кримінальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 205 с.

21. Соловійов Е. П. Теоретичні та практичні питання кримінальної відповідальності за фіктивні дії в підприємництві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Донецьк, 2005. 19 с.

22. Кулініч О. М. Економічні механізми боротьби з відмиванням грошей: українські завдання в контексті міжнародного досвіду : дис. ... канд. екон. наук : 08.05.01. Київ, 2006. 220 с.

23. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 499 с.

24. Важинський В. М. Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2009. 202 с.

25. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

26. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 40 с.

27. Охрімчук Т. В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами та основні напрями розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 16 с.

28. Лысенко В. В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Харьков : Консум, 1997. 192 с.

29. Лысенко В. В. Фиктивные фирмы. Криминалистический анализ : монография. Киев : Парлам. изд-во, 2002. 111 с.

30. Вакурин А. В. Экономические и правовые проблемы борьбы с организованной преступностью в кредитно-финансовой сфере : монография. М. : Моск. ин-т МВД России, 1999. 172 с.
31. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
32. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 249 с.
33. Салтевський М. В. Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно : конспект лекции. Харьков : Знание ЛТД, 2000. 19 с.
34. Дудоров О. О., Мельник М. І., Хавронюк М. І. Злочини у сфері підприємництва : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 608 с.
35. Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления). СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 639 с.
36. Шепитько В. Ю. Преступные технологии легализации (отмывания) денежных средств и способы их разоблачения: криминалистический анализ : науч.-практ. пособие. Харьков : Гриф, 2002. 24 с.
37. Волошин С. В. Криминалистическая характеристика и особенности расследования легализации денежных средств или юного имущества, добытого заведомо преступным путем : науч. док. Харьков : Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого, 2003. URL: <http://www.km.ru/referats/4981F21492324E4B9109>.
38. Протидія злочинам, що пов'язані з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом (статті 209, 209 КК України) : наук.-практ. посіб. [С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук, А. Г. Семчук та ін.]. Київ : КНТ, 2006. 374 с.
39. Василичук В. І., Скалозуб Л. П. Оперативна профілактика злочинів у сфері економіки в діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю. Теорія і практика : навч. посіб. Київ, 2007. 128 с.

40. Лисенко В. В., Задорожний О. С., Дзісяк О. П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування. Київ : Істина, 2008. 216 с.
41. Марчук Р. П., Попов О. І., Онисьєв В. А. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму : навч. посіб. Київ : Бізон, 2008. Т. 1 : Міжнародні нормативно-правові акти та стандарти. 383 с.
42. Користін О. Є., Чернявський С. С. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 612 с.
43. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
44. Волобуєв А. Ф. Фиктивное предпринимательство как способ сокрытия тяжких экономических преступлений. *Российская юстиция*. 2001. № 6. С. 54–55.
45. Волобуєв А. Ф. Про деякі стандарти злочинної поведінки в технології організованої економічної злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2002. № 1 (24). С. 175–181.
46. Матусовский Г. А. Криминалистическая характеристика экономических преступлений, совершаемых организованными преступными группами. *Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 26–27 квіт. 1999 р.). Харків, 1999. С. 162–171.
47. Лысенко В. В. Обналичивание денежных средств: криминалистическая характеристика отдельных способов преступной деятельности. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 1. С. 122–125.
48. Лысенко В. В. Фиктивное предприятие, как средство совершения и сокрытия преступной деятельности. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2002. № 5. С. 79–83.
49. Лысенко В. В. Характеристика преступной деятельности лиц, уклоняющихся от уплаты налогов. *Збірник наукових праць Харківського*

Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським університетом у Вашингтоні. Харків, 2002. Вип. 4. С. 20–45.

50. Алиев В. М. Проблема борьбы с легализацией (отмыванием) доходов, полученных незаконным путем: правовой аспект. *Преступность: стратегия борьбы* : под ред. А. И. Долговой. М., 1997. С. 124–130.

51. Андрушко П. П. Фіктивне підприємництво: проблеми кваліфікації та вдосконалення відповідальності. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1998. № 10. С. 16–22.

52. Білецький В. О. Фіктивне підприємництво і економічна злочинність. *Право України*. 1997. № 5. С. 34–37.

53. Бущан О. П. Питання залучення фахівців при розслідуванні банківських злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1997. № 4 (11). С. 183–186.

54. Бущан О. П. Вопросы методики расследования мошенничества с финансовыми ресурсами. *Фінансова злочинність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 12–13 лют. 1999 р.). Харків, 2000. С. 110–115.

55. Волеводз А. Г. Способы «отмывания» полученных незаконным путем денежных средств, связанные с их переводом за границу, и банковские документы как источники сведений об этом. *Банковское право*. 1999. № 4. С. 69–79.

56. Волеводз А. Г. Возможности и особенности использования сведений об офшорных компаниях для розыска за рубежом денежных средств, нажитых преступным путем. *Прокурорская и следственная практика*. М., 1998. № 1. С. 191–201.

57. Доля Л. М. Діяльність організованих злочинних угруповань у сфері «відмивання» доходів, отриманих злочинним шляхом. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 5. С. 84–86.

58. Журавель В. А. Предикатный фактор у структурі елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2005. № 1 (40). С. 182–189.

59. Кальман О. Г. Щодо проблем захисту законної підприємницької діяльності від насильницьких посягань. *Проблеми законності*: [респ. міжвідом. наук. зб. ; відп. ред. В. Я. Тацій]. Харків, 2000. Вип. 42. С. 156–160.

60. Камлик М. І. Шляхи вирішення нагальних проблем у кредитно-фінансовій та банківській сферах держави. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 55–60.

61. Корчагин А. Г. Противодействие легализации доходов, полученных незаконным путем. *Актуальные проблемы государства и права на рубеже веков* : материалы межвуз. науч. конф., посвященной 40-летию юрид. фак. Дальневост. гос. ун-та, (28 сент. – 2 окт. 1998 г.). Владивосток, 1998. Ч. 1. С. 287–289.

62. Білоус В. В. Використання фіктивних підприємств при вчиненні економічних злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2002. № 1 (7). С. 73–76.

63. Белоус В. В. Сущность фиктивного предприятия (криминалистический анализ). *Проблеми законності*: [респ. міжвідом. наук. зб. ; відп. ред. В. Я. Тацій]. Харків, 2002. Вип. 54. С. 178–185.

64. Білоус В. В. Злочинні технології організації та діяльності конвертаційних центрів. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2002. № 3 (9). С. 271–280.

65. Білоус В. В. Особливості розслідування фіктивного підприємництва. *Проблеми законності*: [респ. міжвідом. наук. зб. ; відп. ред. В. Я. Тацій]. Харків, 2003. Вип. 59. С. 172–178.

66. Білоус В. В. Місце фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності в процесі тінізації економіки України. *Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні*. Харків, 2003. Вип. 6. С. 70–101.

67. Журавель В. А., Білоус В. В. Фіктивні підприємства у механізмі легалізації «брудних» коштів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2004. № 3 (38). С. 169–180.

68. Шепітько В. Ю. Легалізація грошових коштів, отриманих незаконним шляхом: криміналістичний аспект. *Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2000. С. 75–78.

69. Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с.

70. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ : Ін Юре, 2001. 208 с.

71. Шепітько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. Харьков : Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого, 2000. 88 с.

72. Шепітько В. Ю. Теория криміналістической тактики : монографія. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.

73. Журавель В. А. Концептуальные подходы к модернизации криміналістических методик. *Ежегодник украинского права*. 2013. № 5. С. 557–570.

74. Аркуша Л. І. Конвертаційні центри як спосіб легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 464–472.

75. Берзін П. С. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконну конвертацію грошей, що вчиняється організованими злочинними групами. *Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні*. Харків, 2003. Вип. 6. С. 27–69.

76. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : Юрид. практика, 2003. 924 с.

77. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія. Київ : Істина, 2006. 648 с.

78. Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6 (15). С. 162–166.

79. Варчук О. Г. Криміналістична характеристика діяльності «конвертаційних центрів». *Право та управління*. 2012. № 1. С. 138–145.

80. Білоус О. П. Історико-правовий аналіз протидії конвертаційним центрам. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 194–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2013_13_30.

81. Про затвердження плану заходів на 2015 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 11 берез. 2015 р. № 99. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/99-2015-%D0%BF>.

82. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 груд. 2015 р. № 1407-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-p>.

83. Про затвердження плану заходів на 2016 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 11 лют. 2016 р. № 103. *Урядовий портал* : [сайт]. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248859050>.

84. Узагальнення практики розгляду судами справ про злочини проти власності : підгот. до друку суддею Верховного Суду України С. М. Міщенкою і головним консультантом управління вивчення та

узагальнення судової практики Верховного Суду України В. В. Антощуком 01 листоп. 2008 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004700-08>.

85. Гутник А. Є. Запобігання податковою міліцією ухилення від сплати податків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2000. 19 с.

86. Варчук О. Г. Про технології злочинної діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету. Одеса : Фенікс, 2011. С. 74–75.

87. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.

88. Волобуєв А. Ф. Проблеми застосування ст. 209 КК України при розслідуванні економічних злочинів. *Право і безпека*. 2003. Т. 2. № 1. С. 67–70.

89. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.

90. Криміналістика у питаннях і відповідях : навч. посіб. / А. В. Іщенко, В. В. Пясковський, А. В. Самодін та ін. Київ : Центр учб. літ., 2016. 118 с.

91. Салтевский М. В. Формы отражения фактора времени при совершении преступления. *Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в методике расследования* : сб. науч. тр. Иркутск, 1983. С. 49–56.

92. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>.

93. Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності : монографія / В. В. Лисенко, В. М. Попович, І. Є. Криницький та ін. Київ : Алерта, 2012. 298 с.

94. Результати діяльності Державної фіскальної служби України у 2010–2016 роках. *Державна фіскальна служба України* : [сайт]. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-rezalt/>.

95. Довбаш Р. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : наук.-практ. посіб. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. 216 с.

96. Егоров Ю. А. Теория и практика противодействия преступлениям в банковской системе : монография. Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2012. 119 с.

97. Організація розслідування фактів несанкціонованого переказу коштів з рахунків клієнтів банку, які обслуговуються за допомогою систем дистанційного обслуговування : метод. рек. / уклад. В. В. Корнієнко, В.І. Стреляний. Харків : ХНУВС, 2015. 71 с.

98. Воробей О. В. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук. практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 122–123.

99. Білоус О. П. Протидія функціонуванню конвертаційних центрів у контексті боротьби з корупцією в Україні. *Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 10 груд. 2015 р.). Київ, 2015. С. 178–182.

100. Лисенко В. В., Петросян В. Г. Фіктивні підприємства у механізмі злочинної діяльності. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. 2012. № 4 (59). С. 204–210.

101. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

102. Фіктивне підприємництво, шляхи боротьби з ним : навч. посіб. / Л. М. Дудник, В. І. Василичук, Ю. В. Опалинський, Д. Г. Мулявка. Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2005. 194 с.

103. Користін О. Є., Тихонова О. В. Окремі аспекти діяльності слідчих та оперативних працівників щодо виявлення та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 249–254.

104. На Харківщині ліквідовано конвертцентр з обігом 1 млрд грн : Прес-служба ДФС у Харківській області. *Територіальні органи ДФС у Харківській області* : [сайт]. URL: <http://kh.sfs.gov.ua/>.

105. Воробей О. В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні як основа діяльності конвертаційних центрів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 1. С. 161–167.

106. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках : навч.-метод. посіб. Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. 171 с.

107. Статистичні звіти Генпрокуратури України «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» за 2014–2016 рр. *Генеральна прокуратура України* : [сайт]. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

108. Криміналістична характеристика легалізації (відмивання) злочинних доходів. *Stud.com.ua* : [сайт]. URL: http://stud.com.ua/47934/bankivska_sprava/kriminalistichna_harakteristika_legalizatsiyi_vidmivannya_zlochinnih_dohodiv.

109. Воробей О. В. Щодо необхідності дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 27 січня 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 16–18.

110. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.
111. Шурухнов Н. Г. Криміналістика : учебник. М. : Юристь, 2004. 466 с.
112. Воробей О. В. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2017. № 6. С. 349–351.
113. Воробей О. В. Типова слідова картина вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 740–742.
114. Матушкина Н. В. Криминалистическая модель преступной деятельности по уклонению от уплаты налогов и ее использование в целях выявления и раскрытия преступлений этого вида : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ижевск, 1997. 214 с.
115. Розслідування податкових злочинів. Криміналістична характеристика податкових злочинів. *Stud.com.ua* : [сайт]. URL: http://stud.com.ua/7540/pravo/rozsliduvannya_podatkovih_zlochiv#635.
116. Виявлення «ковертаційних центрів» принесло бюджету понад п'ять мільйонів гривень. *Державна фіскальна служба України* : [сайт]. 2013. 29 листоп. URL: <http://zp.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-122224.html>.
117. Лисенко В. В. Криміналістичне вчення про виявлення та розкриття злочинів. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 61–69.
118. Vorobei O. Osobliwości wykrycia wykroczeń karnych związanych z Działalnością "centrów konwersji". *KELM. Knowledge. Education. Low. Management. Lodz (Poland)*. 2016. № 3 (15). P. 228–237. URL: http://oswiatainaukaprofuturo.pl/lib/foa58r/KELM-4-_16_-2016-j2af7utq.pdf.

119. Заремба М. О. Проблемні питання розслідування справ про фіктивне підприємництво. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 414–420.

120. Ларичев В. Д., Спирин Г. М. Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты. М. : Экзамен, 2001. 256 с.

121. Білоус В. Т., Бригінець О. О. Правове та організаційне забезпечення здійснення фінансових розслідувань : курс лекцій. Ірпінь : НУ ДПСУ, 2013. 156 с.

122. Ялышев С. А. Общие положения теории криминалистической регистрации. *Вестник криминалистики*. 2002. Вып. 1 (3). С. 37–44.

123. Білоус В. В., Білоус О. П. Інноваційні технології виявлення ознак функціонування «конвертаційних центрів». *Інновації в юридичній науці та правозастосовній практиці* : тези наук. доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29 трав. 2014 р.). Київ, 2014. С. 256–263.

124. Варчук О. Г. Особливості початкового етапу розслідування діяльності «конвертаційних центрів». *Право і Безпека*. 2013. № 1. С. 106–109.

125. Огородник О. М. Початок досудового розслідування та підстави закриття кримінального провадження. *Адвокат Огородник Олег Николаевич* : [сайт]. URL: <http://www.advokat-oon.com.ua/stati/121-pochatok-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-pidstavi-zakrittya-kriminalnogo-provadžhennya.html>.

126. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

127. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465. URL: <http://www.pravnuk.info/fomum-pr/1780-vzayemodiya-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya-ekonomichnix-zlochiv.html>.

128. Волобуєв А. Ф. Питання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами у досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми досудового*

розслідування : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 25–27.

129. Методичні рекомендації щодо порядку дій працівників органів внутрішніх справ при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із фіктивним підприємництвом та діяльністю конвертаційних центрів / А. М. Ключко, Р. Л. Степанюк, Н. П. Бортник та ін. *Актуальні питання діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України* : зб. наук. пр. ХНУВС за 2014 рік. Харків, 2015. С. 193–220.

130. Гуцуляк М. Я. Особливості взаємодії та алгоритм дій окремих підрозділів ОВС при надходженні заяв і повідомлень про вчинення кримінального правопорушення. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 86–89.

131. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.

132. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 200 с.

133. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. 100 с.

134. Уголовный процесс : учеб. для вузов / под ред. проф. П. А. Лупинской. М. : Юрист, 1995. 544 с.

135. Танасевич В. Г., Михайловская И. Б. Теория доказывания в советском уголовном процессе: часть общая. М. : Юрид. лит., 1966. 188 с.

136. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*. Свердловск, 1978. С. 14–20.

137. Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений. М. : Госюриздат, 1957. 199 с.

138. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Юрид. лит., 2002. 360 с.
139. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
140. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків (ст. 212 Кримінального кодексу України) – вартісні рамки, у яких настає відповідальність, та деякі інші суттєві аспекти. *KMP.ua* : [сайт]. URL: <http://kmp.ua/ua/analytics/infoletters/kryminalna-vidpovidalnist-za-uxylennya-vid-splaty-podatviv/>.
141. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
142. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Ти і право* : [сайт]. URL: <http://tuipravo.info/novyny/178-zakhody-kryminalno-pravovoho-kharakteru-shchodo-iurydychnykh-osib.html>.
143. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ : Центр учб. літ., 2011. 280 с.
144. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
145. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : постанова Кабінету Міністрів України від 20 квіт. 2006 р. № 550. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п>.
146. *Положення про Державну фінансову інспекцію України* : Указ Президента України від 23 квіт. 2011 р. № 499/2011. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/499/2011>.

147. Криминалистика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. М. : Норма – ИНФРА-М, 1999. 990 с.

148. Кочетов В. І. Спеціальна тактика підрозділів податкової міліції : курс лекцій. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 166 с.

149. Економічна безпека : навч. посіб. / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін. ; за ред. О. М. Джужі. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр учб. літ., 2010. 368 с.

150. Чорноус Ю. М. Тактичні прийоми під час проведення процесуальних дій у межах міжнародної правової допомоги. *Право і Безпека*. 2013. № 2. С. 151–156.

151. Весельський В. К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 193–199.

152. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

153. Воробей О. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 133–137.

154. Особливості розслідування незаконних дій у сфері підприємництва, виробництва і торгівлі. *iFreeStore* : [сайт]. URL: <http://ifreestore.net/2523/131/>.

155. Шейфер С. А. Познавательное значение следственных действий и их систем. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1972. Вып. 15. С. 54–65.

156. Гусаков А. Н. Следственные действия и тактические приемы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 1973. 18 с.
157. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. М. : Юрид. лит., 1973. 215 с.
158. Быховский И. Е. Развитие и совершенствование следственных действий. *50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия*. Ленинград, 1972. С. 31–35.
159. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : навч. посіб. / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ : Центр учб. літ., 2015. 140 с.
160. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Паливода А. В., 2005. 324 с.
161. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навч. посіб. Київ : Правник, 1997. 64 с.
162. Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. М. : НКВД РСФСР, 1925. 415 с.
163. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие. Харків : Консум, 1999. 157 с.
164. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 359 с.
165. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособие. Харьков : Гриф, 1997. 255 с.
166. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія» / укл. С. Г. Головка. Київ, 2016. URL: <http://divovo.in.ua/konspekt-lekcij-z-disciplini-yuridichna-psihologiya.html?page=6>.
167. Воробей О. В. Особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 159–162.

168. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
169. Білоус В. В., Шепітько В. Ю. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування) : довідник. Харків : Одісей, 2007. 184 с.
170. Важинський В. М. Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2009. 202 с.
171. Чернявський С. С. Особливості допиту свідків та підозрюваних (обвинувачених) під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 5. С. 186–195.
172. Волобуєв А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : навч. посіб. / за ред. О. М. Бандурки. Харків : Рубікон, 2000. 272 с.
173. Особливості розслідування злочинів, вчинених шляхом кредитно-фінансових операцій : метод. рек. / укл. О. В. Пчеліна, В. В. Корнієнко. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 36 с.
174. Кузьмічов В. С., Юсупов В. В. Алібі у розкритті злочинів : навч. посіб. Київ : КНТ, 2007. 264 с.
175. Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 282 с.
176. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
177. Лукашевич В. Г., Стратонов В. М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів : навч. посіб. Херсон : ХЮІ НУВС, 2002. 192 с.
178. Семенов В. В. Підстави класифікації організаційно-тактичних помилок слідчого під час проведення обшуку. *Актуальні проблеми досудового*

розслідування : зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 246–248.

179. Ващук О. П. Тактика использования невербальной информации при проведении следственных (розыскных) действий. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2013. Т. 26 (65). № 2–2. С. 293–299. (Серия «Юридические науки»).

180. Фондова лекція з навчальної дисципліни «Криміналістика». Тема : Тактика обшуку / авт.-сост. О. О. Алексєєв. Київ : НАВС, 2013. URL: http://lecture.in.ua/fondova-lekciya-z-navchalenoyi-disciplini-kriminalistika-tema.html?page=2tema.html%3Fpage%3D2&usg=AFQjCNFZXE_3KG8bTKhJAVXh-WgkHMLjnw&sig2=RMbwlAICBk7OImOhfGoB3A.

181. Протидія відмиванню коштів: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні : підручник / О. Є. Користін, Л. І. Аркуша, А. С. Беніцький та ін. ; за ред. О. Є. Користіна. Одеса : Фенікс, 2015. 984 с.

182. Воробей О. В. Об'єкти обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2019 р.). Київ : 2019. С. 35–37.

183. Глобенко Г. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14 квіт. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 32–35.

184. Воробей О. В. Окремі засади тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ : Маріуполь, 2018. С. 66–67.

185. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Особлива частина / О. Ю. Хабло, О. С. Степанов, М. П. Климчук та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 200 с.

186. Криміналістична тактика. Поняття і загальні тактичні положення слідчого огляду. *Pravodom – правовий портал*: [сайт]. URL: <http://www.pravodom.com/krimnalstika/3/71-ponyattya-i-zagalni-taktichni-polozhennya-slidchogo-oglyadu>.

187. Криміналістика : навч. посіб. / А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, О. А. Самойленко та ін. ; за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.

188. Діяльність прокурора з протидії порушенням у сфері оплати праці : наук.-практ. посіб. / В. І. Ніндіпова, Ю. Ю. Гаврилова, Я. А. Соколова, Н. П. Чайковська ; за заг. ред. Ю. М. Дьоміна. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2012. 230 с.

189. Процесуальні особливості провадження нонвербальних слідчих дій. URL: <http://um.co.ua/14/14-2/14-25280.html>.

190. Методичні рекомендації (орієнтовний алгоритм дій) органів державної податкової служби по руйнуванню схем ухилення від оподаткування та формуванню доказової бази у справах про стягнення коштів, отриманих за нікчемними угодами : лист Державної податкової адміністрації України від 03 лют. 2009 р. № 2012/7/10-1017. *Delo.ua* : [сайт]. URL: https://delo.ua/wiki/metodichn-rekomendac-or-algori-110977/?supdated_new=1499020707.

191. Будейчук О. І. Фіктивне підприємництво як спосіб прикриття злочинної діяльності. *Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні* : зб. матеріалів Інтернет-конф. (Київ, 28 лист. 2014 р.). Київ, 2014. С. 71–73.

192. Методичні рекомендації. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів / О. В. Воробей, І. Р. Курилін, С. В. Солодченко. Київ, 2018. 45 с.

193. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 209–214.

194. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев : КГУ им. Т. Г. Шевченко, 1987. 100 с.

195. Арсеньев В. Д., Заболотский В. Т. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск : Краснояр. ун-т, 1986. 152 с.

196. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. М. : Мегатрон – XXI, 2000. 334 с.

197. Цимбал П. В. Окремі питання вибору спеціаліста для проведення експертизи у досудовому розслідуванні. *Право України*. 2013. № 1. С. 3–9.

198. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учб. літ., 2013. 544 с.

199. Лазебний А. М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Міжнародний юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (3). С. 85–90.

200. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 19 с.

201. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

202. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Київ : Юрінком Інтер, 2012. 376 с.

203. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та

експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Судово-експертна діяльність* : довідник для суддів. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ, 2003. С. 97–107.

204. Фінагеев В. О. Розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним доступом до банківських рахунків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 300 с.

205. Слободянюк Б. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях про умисне знищення або пошкодження чужого майна. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 189–194.

206. Особливості призначення та проведення окремих видів судових експертиз. *Студопедия* : [сайт]. URL: http://studopedia.com.ua/1_56215_osoblivosti-priznachennya-ta-provedennya-okremih-vidiv-sudovih-ekspertiz.html.

207. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

208. Воробей О. В. Основні види судових експертиз, які призначаються при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя : Істина, 2017. С. 102–104.

209. Воробей О. В. Використання спеціальних знань та призначення окремих видів судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. ДНДЕКЦ МВС України. 2017. № 1. С. 154–160.

210. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч.-метод. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2008. 304 с.

211. Лисенко В. В. Особливості використання спеціальних знань у ході проведення податковою міліцією виїмки (обшуку) та слідчого огляду документів. *Вісник прокуратури*. 2003. № 12. С. 109–115.
212. Техніко-криміналістичне дослідження документів. *Криміналістика : мультимед. підруч.* URL: https://www.naiau.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lection_2.11.html.
213. Короткий курс лекцій з дисципліни «Судові експертизи в цивільному судочинстві». *Studme.com.ua. Підручники для студентів онлайн : [сайт]*. URL: https://studme.com.ua/139107266786/pravo/voprosy_razreshaemye_sudebno-tehnicheskoy_ekspertizoy_dokumentov.htm.
214. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.
215. Комп'ютерно-технічна експертиза. *Харківський НДІ судових експертиз заслуженого професора М. С. Бокаріуса : [сайт]*. URL: <http://www.hniise.gov.ua/13973-kompyuterno-texnchna-ekspertiza.html>.
216. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учб. літ., 2009. 84 с.
217. Хмельницький В. А. Судебно-бухгалтерская экспертиза : учеб. пособие. Минск : БГЭУ, 2005. 207 с.
218. Чернявський С. С. Документально-фінансова ревізія та її використання у досудовому слідстві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 4. С. 145–154.
219. Судова фінансово-кредитна експертиза. *Навчальні матеріали онлайн : [сайт]*. URL: http://pidruchniki.com/15341220/pravo/sudova_finansova-ekonomichna_ekspertiza.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

**Зведені дані вивчення матеріалів кримінальних проваджень за фактами
викриття конвертаційних центрів**

(123 кримінальних провадження, досудове розслідування яких здійснюється (здійснювалось) слідчими підрозділами податкової міліції у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Харківській, Хмельницькій, Чернівецькій, Черкаській, Чернігівській областях та м. Києві за період 2013–2019 років)

1. Кваліфікація кримінальних правопорушень за матеріалами кримінальних проваджень (у розрізі статей КК України):

- ст. 212 КК України – 39 %;
- ст. 205 КК України – 23 %;
- ст. 209 КК України – 14 %;
- ст. 191 КК України – 5 %;
- ст. 358 КК України – 4 %;
- ст. 28 КК України – 4 %;
- ст. 357 КК України – 3 %;
- ст. 366 КК України – 3 %;
- ст. 27 КК України – 3 %;
- ст. 255 КК України – 1 %;
- ст. 364 КК України – 1 %.

2. Кількість епізодів злочинної діяльності:

- п'ять – 32 %;
- чотири – 28 %;

- три – 15 %;
- понад п'ять – 12 %;
- два – 9 %;
- один – 4 %.

3. Терміни (від учинення кримінального правопорушення до моменту внесення відомостей до ЄРДР):

- від 6 місяців до 1 року – 47 %;
- понад рік – 31 %;
- до 6 місяців – 22 %.

4. Підстави для внесення відомостей до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення:

- матеріали оперативно-розшукової діяльності – 56 %;
- матеріали розслідування інших кримінальних правопорушень – 21 %;
- матеріали документальних перевірок – 19 %;
- повідомлення юридичної особи – 2 %;
- повідомлення засобів масової інформації – 1 %;
- заява громадянина – 1 %.

5. Кількість осіб, причетних до створення конвертаційного центру:

- від 1 до 5 осіб – 7 %;
- від 6 до 10 осіб – 61 %;
- більш як 10 осіб – 32 %.

6. Відомості про особу, яка причетна до вчинення кримінального правопорушення:

6.1. За статтю:

- чоловіки – 69 %;
- жінки – 31 %;

6.2. За віком:

- від 30 до 40 років – 58 %;
- від 18 до 30 років – 23 %;
- від 40 до 50 років – 19 %;
- до 18 років – 0 %;

6.3. За освітою:

- освіта вища – 69 %;
- освіта середня спеціальна – 17 %;
- освіта середня – 14 %.

7. Характеристика злочинця з місця роботи:

- позитивна – 59 %;
- негативна – 41 %.

8. Сімейний стан злочинця:

- одружений (заміжня) – 44 %;
- неодружений (незаміжня) – 37 %;
- перебуває в цивільному шлюбі – 19 %.

9. Чи притягувався злочинець раніше до кримінальної відповідальності?

- ні – 64 %;
- так – 36 %.

10. Місце вчинення кримінального правопорушення:

- місце фактичного існування конвертаційного центру – 67 %;
- інше місце – 33 %.

11. Час учинення кримінального правопорушення:

- протягом встановленого робочого дня – 78 %;
- більш тривалий час – 22 %.

12. Які сліди кримінальних правопорушень цієї категорії?

- матеріальні – 73 %;
- ідеальні – 27 %.

13. Типові слідчі ситуації кримінальних правопорушень цієї категорії:

- встановлено факт і спосіб здійснення конвертації, але не встановлено відомості про осіб, які є безпосередніми виконавцями вказаних операцій, – 44 %;

– встановлено факт учинення конвертації, наявні відомості про осіб, які її здійснили, але не встановлено спосіб здійснення операції з конвертації – 42 %;

– встановлено факт і спосіб здійснення конвертації, а також осіб, що її вчинили, – 14 %.

14. Слідчі дії найчастіше проводилися під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії:

14.1. Допит – 35 %.

14.2. Обшук – 31 %;

– місце роботи – 42 %;

– інше місце – 31 %;

– місце проживання підозрюваного – 27 %.

14.3. Судові експертизи – 20 %:

– судово-економічні експертизи – 36 %;

– судово-технічна експертиза документів – 31 %;

– судово-почеркознавче дослідження документів – 27 %;

– експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів – 6 %.

14.4. Слідчий огляд – 14 %:

– предметів і документів – 34 %;

– огляд приміщень – 23 %;

– транспортних засобів – 21 %;

– комп'ютерні носії інформації – 17 %;

– файли – 5 %.

15. Об'єкти проведення тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії:

– банківські установи, у яких відкрито рахунки юридичних і фізичних осіб, що залучалися до конвертаційних схем і через які проходили конвертовані грошові кошти, – 33 %;

– державні органи, які здійснювали реєстрацію СПД, видавали відповідні ліцензії й дозволи, – 24 %;

– фіскальні (податкові) органи відповідного регіону – 19 %;

- органи й особи, які здійснили реєстрацію відповідних операцій з майном, – 13 %;
- біржі, інвестиційні компанії, благодійні фонди, інші комерційні структури – 6 %;
- регіональні митниці – 5 %.

АНКЕТА

Результати опитування 312 співробітників підрозділів податкової міліції (оперуповноважені та слідчі) Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької, Черкаської, Чернігівської областей та м. Києва, які здійснювали досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів

1. Стаж практичної роботи в підрозділах податкової міліції:

- від 3 до 5 років – 32 %;
- від 1 до 3 років – 29 %;
- від 5 до 10 років – 16 %;
- більше 10 років – 14 %;
- до 1 року – 9 %.

2. Підрозділ податкової міліції:

- слідчий – 64 %;
- оперативний – 36 %.

3. Як Ви оцінюєте власні професійні якості?

- як добрі, але такі, що потребують підвищення кваліфікації, – 47 %;
- як достатні для проведення кваліфікованого розслідування – 33 %;
- такі, що вимагають обов'язкового підвищення кваліфікації, – 20 %.

4. Чи має чинне законодавство містити визначення поняття «конвертаційний центр»?

- так – 74 %;
- ні – 26 %.

5. Якою є мета використання конвертаційних центрів у злочинній діяльності?

- мінімізація податкових зобов'язань – 31 %;
- незаконне відшкодування ПДВ – 24 %;
- легалізація грошових коштів чи іншого майна, отриманих злочинним шляхом, – 17 %;
- переведення безготівкових грошових коштів у готівку – 11 %;
- прикриття незаконного виведення валютних коштів за кордон – 9 %;
- заволодіння чужим майном шляхом шахрайства – 4 %;
- фінансування тероризму та сепаратизму – 3 %;
- інша мета – 1 %.

6. На Вашу думку, якими є причини використання конвертаційних центрів у злочинній діяльності?

- накопичення заощаджень у готівковій формі – 29 %;
- необхідність суб'єктів у не контрольованих державою та суспільством готівкових грошах – 27 %;
- нечіткий розподіл між законною і злочинною діяльністю – 18 %;
- намагання здійснювати розрахунки готівкою – 15 %;
- недовіра суб'єктів господарської діяльності до держави, банківських та інших фінансових інститутів – 9 %;
- інші причини – 2 %.

7. До якої організаційно-правової групи належать підприємства, що входять до складу конвертаційного центру?

- товариства з обмеженою відповідальністю, орієнтовані на одержання комісійних платежів середнього розміру («сірі» фірми) – 46 %;
- приватні підприємства, орієнтовані на одержання відносно невеликих комісійних («чорні» фірми) – 31 %;
- акціонерні товариства, орієнтовані на одержання «солідних» комісійних платежів («білі» фірми) – 23 %.

8. Які види послуг надають конвертаційні центри?

- незаконне переведення безготівкових коштів у готівку – 39 %;
- незаконне переведення готівкових коштів у безготівкові – 28 %;
- документальне забезпечення бартерних або інших операцій, які не передбачають рух коштів на поточному рахунку, – 22 %;
- інші послуги – 11 %.

9. Які неправомірні методи найчастіше використовують конвертаційні центри у своїй діяльності?

- фіктивні поставки товарів, робіт і послуг або фіктивні угоди – 34 %;
- завищення витрат на придбання товарів, робіт і послуг – 28 %;
- підміна або придбання товарів, робіт і послуг, оцінку реальної вартості яких встановити неможливо, – 20 %;
- завищення або заниження кількості товарів, послуг і робіт, що перевозяться або надаються, – 16 %;
- інше – 2 %.

10. Яким є найбільш специфічний механізм конвертації?

- використання поточних (особових) рахунків фізичних осіб з подальшим зняттям готівки через банківську касу – 42 %;
- використання векселів та схем доміциляції за участю фіктивних (буферних) підприємств – 35 %;
- використання механізму купівлі валюти із застосуванням валютних ощадних сертифікатів – 16 %;
- використання ощадних сертифікатів на пред'явника – 7 %.

11. Яка роль банківської установи в схемах злочинної діяльності конвертаційних центрів?

- банки є складовою схем – 87 %;
- банки слугують організаторами схем – 13 %.

12. Які найбільш специфічні способи отримання готівки конвертаційними центрами?

- використання значної кількості фізичних осіб та юридичних осіб (у тому числі з ознаками фіктивності) – 32 %;

- відкриття багатьох рахунків однією юридичною або фізичною особою у різних банківських установах – 26 %;
- об'єднання різних схем, пов'язаних з виведенням коштів за кордон і торгівлею за готівку імпортованими товарами, – 15 %;
- зняття готівкових коштів з рахунків усіх учасників схеми групою осіб – 14 %;
- зняття готівкових коштів з рахунків усіх учасників схеми однією особою – 13 %.

13. Загальні недоліки організації виявлення та розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії:

- недостатня взаємодія з оперативними підрозділами – 17 %;
- не допитано всіх необхідних осіб – 16 %;
- не досліджено всі необхідні документи обліку – 13 %;
- не встановлено всіх осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, – 12 %;
- не проведено всіх необхідних експертних досліджень – 12 %;
- не встановлено всі події кримінального правопорушення – 9 %;
- не вилучено всі необхідні документи обліку – 8 %;
- не встановлено місць зберігання коштів, цінностей – 7 %;
- не встановлено місць зберігання документів – 6 %.

14. З чим, на Вашу думку, пов'язані головні недоліки в протидії діяльності конвертаційних центрів?

- відсутність належного нормативного забезпечення діяльності податкової міліції – 25 %;
- рівень корумпованості – 23 %;
- рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності податкової міліції – 17 %;
- низький рівень спеціальної підготовки – 12 %;
- низький рівень соціальної захищеності співробітників підрозділів податкової міліції – 8 %;

- високий рівень професіоналізму злочинців – 7 %;
- низький рівень підготовки кадрів для підрозділів податкової міліції – 5 %;
- неналежний рівень перепідготовки кадрів – 3 %.

15. Які фактори, на Вашу думку, негативно позначаються на розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів?

- відсутність методики викриття приховування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів, – 36 %;
- відсутність необхідного слідчого досвіду, узагальненої слідчої та судової практики розслідування та розгляду кримінальних проваджень означеної категорії – 26 %;
- низький рівень інформаційно-довідкового та інформаційно-пошукового забезпечення – 21 %;
- відсутність у слідчих необхідних знань про характер та обсяг доказової інформації, канали її одержання, процесуальні способи закріплення – 14 %;
- інше – 3 %.

16. У чому полягають труднощі на початковому етапі розслідування?

- у роботі зі свідками та іншими учасниками процесу – 37 %;
- у недостатньому оперативно-розшуковому супроводженні – 33 %;
- недостатня взаємодія між підрозділами та службами – 28 %;
- інше – 2 %.

17. Дефіцит яких відомостей Ви відчуваєте під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів?

- про джерела й механізм одержання необхідної для встановлення істини інформації – 33 %;
- про перелік обставин, що підлягають встановленню, їх зміст, джерела, порядок одержання та процесуального закріплення – 24 %;

- про організацію та тактику проведення окремих слідчих дій – 18 %;
- про способи вчинення кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів, – 17 %;
- про типові ситуації під час реєстрації кримінального провадження та в межах розслідування, можливі напрями їх розслідування – 6 %;
- про зразки процесуальних документів та специфіку їх складання – 2 %.

18. Якщо Ви відчуваєте дефіцит інформації про організацію і тактику провадження окремих слідчих дій, то яких саме?

- допит – 35 %;
- обшук – 29 %;
- огляд – 21 %;
- інші – 15 %.

19. Використання яких спеціальних знань під час попередньої перевірки та досудового слідства кримінальних проваджень означеної категорії є найпоширенішим?

- проведення експертиз – 43 %;
- проведення документальних перевірок – 27 %;
- отримання письмових висновків спеціалістів – 14 %;
- участь спеціаліста в проведенні слідчих дій – 12 %;
- допит експерта – 4 %.

20. Що, на Вашу думку, може сприяти підвищенню професійної майстерності в розслідуванні кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів?

- видання спеціальної літератури (посібників, методичних рекомендацій) з окремих питань розслідування кримінальних правопорушень означеної категорії – 42 %;
- покращення рівня спеціальної підготовки на базі закладів вищої освіти – 33 %;

– систематичне проведення на базі підрозділу нарад з аналізом недоліків і спільним розглядом проблемних ситуацій, зокрема за участю працівників інших відомств, – 25 %.

21. У якій формі, на Вашу думку, мають бути розроблені методичні рекомендації?

- практичні посібники або довідники – 42 %;
- огляди слідчої та судової практики – 24 %;
- підручники та навчальні посібники – 23 %;
- розгорнуті плани розслідування кримінальних проваджень за цією категорією кримінальних правопорушень – 7 %;
- збірники процесуальних документів – 4 %.

Додаток В

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6 (15). С. 162–166.
2. Воробей О. В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *KELM. Knowledge. Education. Low. Management. – Lodz (Poland)*. 2016. № 4 (16). С. 228–237.
3. Воробей О. В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2017. № 1 (42). С. 161–167. (Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»).
4. Воробей О. В. Використання спеціальних знань та призначення окремих видів судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 154–160.
5. Воробей О. В. Особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 159–162.
6. Воробей О. В. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 349–351.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Воробей О. В. Щодо необхідності дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 27 січ. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 16–18.

2. Воробей О. В. Основні види судових експертиз, які призначаються при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 102–104.

3. Воробей О. В. Типова слідова картина вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький, 2017. С. 740–742.

4. Воробей О. В. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 122–123.

5. Воробей О. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ, 2017. Ч. 2. С. 133–137.

6. Воробей О. В. Окремі засади тимчасового доступу до речей і документів при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя Н. І. Клименко (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ–Маріуполь, 2018. С. 66–67.

7. Воробей О. В. Об'єкти обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 35–37.

Акти впровадження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/11-754

"19" квітня 2018 р.

Воробей О.В.вул. Антоновича, 38-Б, кв. 36,
м. Київ,
03150**Шановна Олено Василівно!**

Повідомляємо, що проект автореферату дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою дисертаційного дослідження «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів» та Ваші пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу, Кримінального кодексу та іншого законодавства України Комітетом отримані, є слушними, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну значимість, є науково обґрунтованими та можуть бути враховані у законодавчій роботі народних депутатів України – членів Комітету.

З повагою

Голова Комітету

А. Кожем'якін

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

**В.о. начальника Головного
слідчого управління фінансових
розслідувань ДФС України
полковник податкової міліції
С.В. Солодченко**

«19» лютого 2018 року

АКТ

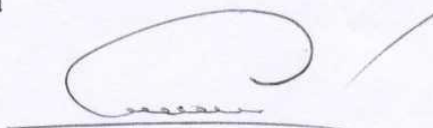
**про впровадження в практичну діяльність підрозділів податкової міліції
ДФС України результатів дисертаційного дослідження на здобуття
наукового ступеня доктора філософії - аспіранта кафедри криміналістики та
судової медицини Національної академії внутрішніх справ
Воробей Олени Василівни**

«19» лютого 2018 року

м. Київ

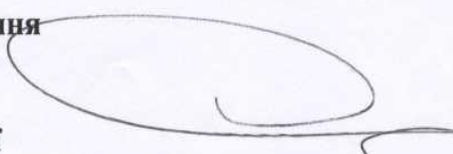
Комісія у складі: Першого заступника начальника ГУ ДФС у м. Києві полковника податкової міліції кандидата юридичних наук Скорохода І.В., начальника слідчого управління фінансових розслідувань ГУ ДФС у м. Києві полковника податкової міліції Новачука С.А. та заступника начальника слідчого управління фінансових розслідувань ГУ ДФС у м. Києві полковника податкової міліції Саєнка М.О., склала даний акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії - аспіранта кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Воробей Олени Василівни на тему: «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів» можуть застосовуватись у практичній діяльності підрозділами податкової міліції ДФС України, а також під час проведення занять у системі службової підготовки.

**Перший заступник начальника
ГУ ДФС у м. Києві
полковник податкової міліції
кандидат юридичних наук**

І.В. Скороход

**Начальник слідчого управління
фінансових розслідувань
ГУ ДФС у м. Києві
полковник податкової міліції**

С.А. Новачук

**Заступник начальника
слідчого управління фінансових
розслідувань ГУ ДФС у м. Києві
полковник податкової міліції**

М.О. Саєнко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
д-р Ю. Н. професор

С.Д. Гусарев

2018 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження здобувача кафедри криміналістики та судової медицини Воробей Олени Василівни на тему «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів», підготовленого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність до освітнього процесу Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Корж-Ікаєвої Т.Г., завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Самодіна А.В. та завідувача кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2, кандидата юридичних наук, майора поліції Атаманчука В.М. склала цей акт про те, що наукові роботи, підготовлені Воробей О.В., використовуються у освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ.

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах, де як джерела рекомендовані наступні публікації:

1. Воробей О.В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник»*. 2016. № 6 (15). С. 162-166.
2. Воробей О.В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні. *Правовий журнал «Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»*. 2017. № 1 (42). С. 161-167.
3. Воробей О.В. Використання спеціальних знань та призначення окремих видів судових експертиз у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС*. 2017. № 1 (27). С. 154-160.
4. Воробей О.В. Особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 159-162.
5. Воробей О.В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «конвертаційних центрів». *KELM. Knowledge. Education. Low. Management. – Lodz (Poland)*. 2016. № 4(16). С. 228-237.
6. Воробей О.В. Щодо необхідності дослідження проблематики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи*

формування в Україні : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 27 січ. 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 16–18.

7. Воробей О. В. Основні види судових експертиз, які призначаються при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27-28 січ. 2017 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 102–104.

8. Воробей О. В. Типова слідова картина вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 берез. 2017 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 740–742.

9. Воробей О. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 лист. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 2. С. 133–137.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені матеріали мають належний науковий та практичний рівень розробки проблематики теми дисертаційного дослідження і відображені у науково-методичних матеріалах з навчальних дисциплін: «Криміналістика» та «Особливості розслідування окремих видів злочинів» для здобувачів вищої освіти бакалавра і магістра, а також можуть використовуватися у системі підвищення кваліфікації слідчих, оперативних працівників та інших категорій практичних співробітників Національної поліції України.

Члени комісії:

Начальник відділу організації та координації освітнього процесу НАВС

кандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції

02 03 2018 р.

Т.Г. Корж-Ікаєва

Завідувач кафедри криміналістики та судової медицини НАВС

кандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції

02 03 2018 р.

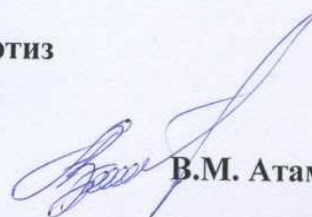
А.В. Самодін

Завідувач кафедри

криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 НАВС

кандидат юридичних наук
майор поліції

02 03 2018 р.

В.М. Атаманчук